

Üzenet az újjáéledt Soproni Szépítő Egyesületnek

A Soproni Szépítő Egyesület idén lenne 100 éves, ha az ismert körülmények miatt 1945-ben meg nem szűnt volna. A nagy múltú egyesületet szebben nem is lehetett volna ünnepelni, mint hogy újra életre keltették. A Szépítő Egyesület alapította 1937-ben a Soproni Szemlét, és elnöke, Heimler Károly szerkesztésében adta ki, nagy érdemet szerezve a helytörténeti kutatásban. Folyóiratunkat már 1955-ben újból megindította a városi tanács. Mikor most az egykori alapító egyesület újból megkezdte új útját, elődjére hálával visszagondolva, a Soproni Szemle tán azzal róhatja le legjobban a hála adóját, hogy a Soproni Szépítő Egyesület és a maga leglelkesebb vezére halálának 15. évfordulóján közös nagyjáról a lap élén emlékezik meg, egyúttal az újjáéledt egyesületnek a korábbiakhoz hasonlatos nagy sikereket kíván.

1969. XXIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Szabó Jenő: Emlékezés Heimler Károlyra

194 Szabó Jenő: Emlékezés Heimler Károlyra

Amikor a ma Lenin körútnak nevezett Várkerület rendezési tervét elkészítették, az Előkapu előtti részre három szobrot terveztek: a munkást, a polgárt és a katonát. A munkás alakját meg is faragta Szakál Ernő, fel is állították, a másik kettőé azonban valamilyen okból elmaradt. Ha valaha elkészítenék a polgár szobrát, úgy érzem, hogy azt *Heimler Károly*ról kellene megmintázni. Számomra ő testesíti meg maradéktalanul a soproni polgárt és benne találok meg annak jellemző erényeit: a város határtalan szeretetét, a szerénységet, önzetlenséget, műveltséget, a városért végzett következetes és fáradhatatlan munkát.

Heimler Károly tizenöt éve halott, de még me is érezzük kezének nyomát – vagy éppen a város számtalan helyén – annak hiányát. Neve nemcsak a Soproni Szemle impresszumában szerepel, hanem sok-sok lapalji

jegyzetben vagy szövegközi félmondatban is: hivatkoznak rá és munkáira. Ha felnézünk a Károlymagaslatra, a tévé-csúfította Károlyvárra, ő jut eszünkbe, mennyit dolgozott, szervezett, agitált, hogy a régi, korhadó fatorony helyébe a mai épület kerüljön. Egy időben azzal gúnyolták, hogy a régi épületek köveit is megszámozná, és ez – ha túlzás is – nem alaptalan. Vigyázott rá, hogy minden értéket megcímkézzon a városban, de még a soproni erdőben is, azért van annyi emléktáblánk s padunk.

Szép és emlékezetes volna, ha a soproni polgár szobra – még ha névtelenül is – az ő testi és szellemi jegyeit viselné, de nem az Előkapu elé állítanám, hanem fel, a Bástya utcába, ahol a kertje volt, amelyet szeretett Városszépítő Egyesületének szándékozott hagyni, s ahová kiálátót és köréje parkot tervezett a nyugdíjasoknak.¹⁹⁵

Nem ok nélkül volt kertje éppen azon a helyen. Ősi soproni település az. Jobbkéz felől az öreg Szent Mihály, két temetőjének napos dombjain évszázadok óta pihenő sopronijaival. Balkéz felől a Bécsi-dombon a soproni polgár elődjének, a római polgárnak amfiteátruma és Nemesis oltára, szemközt a várossal pedig a kékre permetezett levelű szőlők dombja, amelyről – a keltákon kívül – ki tudja, még hány kor embere nézett le a soproni völgybe. Nem évszázadok, évezredek sorakoznak a Heimler-kert körül félkaréjban.

Sokszor sétáltam kertje környékén és emlékezem egy késő nyári délutánra, amikor a nap már valahol a Schneeberg körül készült lenyugodni, utolsó sugarai még elérték a Kaltenböck- és Gregórusz-villát, s hallatlanul csendes volt minden. Heimler Károly ott állt kertjében és nézett le a városra, amely szinte kézzel elérhetőnek látszott, mintha valami óriási gyermekszoba lenne, amelynek játékházaiért és tornyaiért csak ki kell nyújtanunk kezünket. Talán nem is nekem mondta: „Olyan közeli itt a város, hogy szinte átkarolhatnám...”

Ha a szobor ezt a mozdulatot ábrázolja, akkor nemcsak a soproni polgárnak, hanem a város iránti szeretetnek is emléket állítottunk.

¹⁹⁵Szerette városát, bár erről sohasem beszélt, sokkal befeléfordultabb, szemérmesebb volt. Örök emberi vonás, hogy nagy szenvedélyeinkről hallgatunk, s számára a városa volt a grande passion. Egész élete és munkássága, és erről árulkodik – ritka eset – a Soproni Szemle indulásakor a szerkesztői előszó:

„Sopron, hat betű, abban a csoportosításban, ami legtöbbet mond nekünk sok betűtengernél, Sopron, ittjártaknak ízes emlék, az innen elszakadtaknak titkos nosztalgia, az itt élők szívében életet jelentő meleg vér. Sopron... Sopron... ez a név visszhangzik bennünk...” Annyira lírai, mintha nem is helytörténeti tudományos szemle beköszöntőjeként írták volna.

Ő írta? Ha nem: aláírta, vállalta. A „Szerkesztőség” aláírás személytelenségében egy pillanatra felengedett az egész életen át magára kényszerített belső fegyelem?

A Lackner Kristóf utca és az Ógabona tér sarkán álló bérház egy falrészét Szakál Ernő domborműve díszíti. Lackner Kristóf polgármestert ábrázolja, amint a várost óvón karjába öleli. Ehhez a mozgulathoz önkéntelenül odatársul Heimler Károly nyáresti megjegyzése: „Olyan közeli itt a város, hogy szinte átkarolhatnám...”. Nem tudom, Szakál Ernő faragta-e kőbe Heimler Károly megjegyzését, vagy Heimler Károlyban fogalmazódott meg a mondat a dombormű láttán: nem is fontos. Lackner Kristóf és Heimler Károly között évszázadokat összekötő ív feszül: a város szeretete. A patrícius-polgár századokon át

kikristályosodott magatartásának nemes normái csillannak meg Heimler Károlyban.

Mint a lemenő nap sugára – utoljára.

Mi alakítja ki az ember egyéniségét? A jómódú soproni polgárfiú megszerzi a kolozsvári egyetemen a jogi diplomát, a város szolgálatába lép, a városi rendőrség al-, majd főkapitánya lesz. Amikor a rendőrséget államosítják, az állam nem veszi át, továbbra is a város szolgálatában marad s főjegyzőként hosszú évekig hivatalból intézi a város kulturális ügyeit.

Miért nem vette át az állam? Azért, mert teljesen szükségtelenül kinyomozta Somogyi és Bacsó meggyilkolásának egy igen fontos részletét?²⁽²⁾ Vagy azért, mert szabadkőműves volt? De ok lehet az is, hogy dr. Schwarz Sándor soproni ügyvédet, aki a Tanácsköztársaság idején eléggé exponálta magát, s akit ezért a fehér terror halálra keresett, az ő utasítására mentette át a határon Ausztriába egy soproni Hollósi nevű lovasrendőr. Állítólag még másokat is átszállított ilyen módon a határon. Ez persze nem jelenti, hogy Heimler Károly forradalmár beállítottságú volt. De liberálisan gondolkodott, humanista elveket ¹⁹⁶vallott és nem bírta elviselni, hogy eszmék ellen – érvek helyett – gyilkolással harcoljanak. Ha bántotta is a méltánytalan mellőzés, lelke legmélyén, úgy érzem, örült neki, hogy városi szolgálatban maradhatott, amelyhez neveltetése, hajlama és érdeklődése vonzotta. Ezt a feltevésemet megerősíti egy epizód, amelyet Csatkai Endrétől hallottam. A fiatal városi rendőrfőkapitánynál nagy a sürgés-forgás, nyomozók, rendőrtisztek járnak izgatottan ki-be hivatali helyiségében, nemrég fedezték fel a Virág völgy egyik kertjében Sopron bűnügyi krónikájának hírhedt epizódját, a máig is kiderítetlen Hlavacsek-gyilkosságot. A feszült, felajzott rendőrségi légkörben a rendőrfőkapitány nem a nyomozással, hanem a fiatal Csatkai Endrével foglalkozik: a Városszépítő Egyesület félévszázados történetének megírásáról tárgyalnak.

Egyéniségének kialakulásában nagy szerepe volt a város múltjának, és talán ezért is mélyed el annyira benne. Meglepő, mennyit tud róla; ilyen tudást csak tervszerűen, tudományos alaposággal lehet szerezni. Egy alkalommal Missuray-Krug Lajosnak a Soproni Szemlében megjelent Hany Istók cikke fertői vonatkozásairól³⁽³⁾ beszélgettünk és megemlítettem, hogy idegenforgalmi szempontból is hasznos lenne a Fertőt népszerűen feldolgozni. Lelkesen helyeselt, de rögtön hozzáfűzte, hogy annak, aki erre vállalkozik, előzetesen alaposan át kell tanulmányoznia a Fertőre vonatkozó irodalmat. „Missuray-Krug meglehetősen bőséges bibliográfiát közöl cikkében” – jegyeztem meg. „Az csak töredék” – mondta Heimler Károly – „az én Fertő-bibliográfiám legalább tízszer annyi”. Még máig is látom a mozdulatát, amellyel ujjai között végigpergette a vaskos cédulacsomót és örökre sajnálom, hogy nem kértem el tőle. A bombázás, költözködés, a felszabadulás zűrzavarai között eltűnt az is, mint iratainak, könyvtárának legnagyobb része.

Érdeklődésének irányára befolyással volt Flandorffer Ignác, a soproni villanytelep és gázmű gondolatának elindítója, a Városszépítő Egyesület megalapítója; még inkább azonban példaképe, dr. Thirring Gusztáv, a statisztikai tudományok európai hírű művelője, a külföld által széles körben elismert tudós. Heimler Károly az ő szellemi kezét fogva indul el a városának szolgálatában, 1921-ben vele közösen készíti el a soproni útikalauzt, s Thirring Gusztáv bátorítja, amikor a Soproni Szemlét megindítja:⁴⁽⁴⁾ „Lapunk bölcsőjénél ő állott mellettünk, s amikor kétségeink voltak vállalkozásunk sikerében, ő lelkesített bízó szívvel és buzdított meggyőző érvekkel, hogy erre a lapra szükség van és hiányt pótol Sopronnak a magyar kulturális életben elfoglalt helyzetében.” Amíg azonban dr. Thirring Gusztáv munkája és szelleme túlnő a város határán, Heimler Károlyt csak városa érdekli.

Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy nem lát túl városának falain. Külföldi utakat tesz, megjárja

Németországot, Ausztriát és Rómát is, egyik-másik külföldi útjára elviszi munkatársait: tanuljanak azok is. Ha beosztottjai közül valamelyik külföldön járt, hazajövele után be kell számolnia arról, mi újat látott odakint és amíg ily módon egyrészt ráneveli munkatársait, hogy nyitott szemmel járjanak a világban, másrészt viszont ő maga leszűri észrevételeikből, beszámolóikból azt, amit Sopronban is megvalósíthatónak tart.

Heimler Károly érdeme, hogy az ország és város talán legsúlyosabb történelme idején nemcsak hogy nem engedte kilobbanni az önzetlen városszeretet [197](#)lángját, hanem sikerült olyan erővé szerveznie, amelynek eredményeit ma is látjuk: a Károlyvárat, Lövefűrdőt, Tómalmost, az emléktáblák és padok sokaságát és még sok más létesítményt, amelyek meglétét ma természetesnek tartjuk és el sem tudjuk képzelni, hogy mennyi fizikai és szellemi energiába került társadalmi úton való létrehozásuk.

Szervezőmunkájához tartozott az is, hogy sikerült olyan munkatársi gárdát toboroznia maga mellé, amely önzetlenül tudott dolgozni városáért. Heimler Károly környezetében egyszerűen fel sem merülhetett annak gondolata, hogy a város érdekében végzett munkáért ellenszolgáltatás jár, ellenkezőleg, sok esetben még anyagi áldozatot is kellett hozni érte. Jellemző példa erre a Városszépítő Egyesület tárgysorsjátéka.

A harmincas évek elején a Városszépítő Egyesület igen rossz pénzügyi helyzetbe került. Hiába házalt az egyesület elnöke a helybeli bankoknál, az egyesület már annyira kimerítette hitellehetőségeit, hogy nem tudtak segíteni rajta és félő volt, hogy csődöt kell kérnie maga ellen. Heimlerék ekkor kétségbeesett lépésre szánták el magukat: tárgysorsjátékot rendeztek.

Úgy látszott azonban, hogy a sorsjáték sem oldja meg az egyesület pénzügyi bajait, az érdeklődés városszerete vajmi kevés volt, a kibocsátott sorsjegyeknek csak elenyésző hányada kelt el. Tartani kellett attól, hogy a sorsjáték csak növeli majd az egyesület csődtömegét, hiszen az is megeshetett, hogy éppen a csekély számú eladott sorsjegy tulajdonosai között lesznek a nagyértékű díjak nyertesei. Az egyesület vezető tagjai ekkor, hogy megmentse a sorsjátékot, elhatározták, hogy magukra vállalják az esetleges veszteség fedezését, ne terhelje még az is az egyesületet.

A kezességvállalás mintha megfordította volna a sorsjáték sorsát. Az egyesületi vezetők önzetlen gesztusának híre városszerete elterjedt, újabb munkatársak kapcsolódtak be, hathatósabb propaganda indult – még a katonazenekart is beszervezték – és a sorsjegyek egyszerre fogyni kezdtek. A húzás napjára a kibocsátott mennyiség felénél is több kelt el, s a szerencse is odapártolt az egyesülethez, a nagy nyeremények sorsjegyei szinte mind az eladatlanok közül kerültek ki. Az egyesület pénzügyi helyzete ismét helyrebillent.

A kezességvállaló egyesületi tagok között voltak kisfizetésű városi tisztviselők is. Az egyiktől a vállalás után megkérdezték: „És ha a sorsjáték veszteséggel zárul, s meg kell fizetned azt, amiért kezességet vállaltál?” „Legfeljebb rámege a löverkertem!” – felelte a tisztviselő. Heimler Károly, aki hallotta a beszélgetést, a szokott csendes módján annyit tett hozzá: „No persze, erre majd csak akkor kerül sor, ha az én vagyonom nem fedezi a veszteséget!”

Még jellemzőbb reá, hogy Csatai Endrének, aki rossz anyagi körülmények között, nyomorogva is fáradhatatlanul dolgozott a Soproni Szemlének, a saját zsebéből fizetett tiszteletdíjat, és erről senki rajta kívül nem tudott.

Hogy mennyire nem volt anyagi, arról személyes emlékem is van. Amikor elkészültem a Lövér című könyvemmel, először a Soproni Szemlének küldtem be. Két-három hét múlva azzal kaptam vissza, hogy a folyóirat nagyobb terjedelmű szépprózai munkák közlésére nem vállalkozhatik. Hónapokkal később találkoztam Heimler Károllyal, első kérdése az volt, sikerült-e már elhelyeznem a könyvemet. Bevallottam neki, hogy nem is próbálkoztam vele, teljesen reménytelennek tartom megjelentetését. Fővárosi kiadót a könyv a tárgya miatt nem érdekel, a soproni nyomdák pedig csak akkor nyomják ki, ha vállalom a nyomdaköltséget. „Nagyon egyszerű!” – jelentette ki Heimler Károly azonnal – „saját kiadásban kell kiadni! A költségeket egy-kettőre össze lehet 198hozni az előfizetők toborzásával. Én mindjárt elő is fizetek húsz példányra”. És már húzta is elő a pénztárcáját, hogy kifizesse.

A könyvekkel kapcsolatosan van róla egy másik, szintén jellemző emlékem, amely tipikusan soproni alkatát világítja meg. Amikor első írásom megjelent – mint hivatali főnökömnek – illendőségből adtam egy tiszteletpéldányt. Megköszönte, de olyan gyanakodva forgatta, hogy rögtön sejtettem, soha nem fogja elolvasni. Később mondta el dr. Fóti József, aki akkoriban mellette dolgozott, hogy azt kérdezte tőle, nem vagyok-e én egy kissé hóbotos. „Miért?” – lepődött meg Fóti. „No hát regényeket ír...” A soproni polgár előtt nem sok becsülete volt a regényírónak, aki valótlán, meg nem történt dolgokat vet papírra. A soproni polgár a krónikáirót becsülte, Csányit, a Payrokat, Schlachta Etelkát. Később, hogy elolvasta Lövér című könyvemet, úgy érzem, megváltoztatta véleményét rólam. Befogadott a nem hóbotos emberek közé...

Mindig tele volt tervekkel, szép tervekkel, olyan tervekkel, amelyeket csak megálmodni lehet, nem kiagyalni. Már említettem a kilátót és a nyugdíjasok parkját. Azóta már meg is valósult a belvárosba tervezett diákszállója. Az Alm-vendéglő mellé üdülőszállót építene, a Tómalom alatti rétre Wörishofen mintájára vízgyógyintézetet.

De talán legszebb terve az, amellyel a soproni völgy száját védő-erdősáv telepítésével el akarja zárni, és ezzel megvédeni a várost a folyton fúvó nyugati szelek ellen. Ebben a védőerdőben vezette volna tovább a Lövér (ma Szabadság) körutat, egészen a Hubertuszig, majd onnan a Bécsi-domb ligetei között, be a városba. Gyönyörű és nagyszabású terv, ha megvalósul: szélesíví, erdőkoszorúzza félkör öleli át a várost...

A tervről egy barátja révén tudok, akinek egy vidám hubertuszi poharazás közben beszélt róla. Kimutatott a vadászház ablakán az Ausztria felé szélesedő lapályra: „Itt jön majd a Nagy Körút...”

Amikor már félig bénán a bánfalvi Greilinger-malomban morzsolja utolsó napjait, sohasem pihenő képzelete a szemközt magasodó kőfejtőre épít nagy luxusszállót, autóparkolóval, a hegyre felvívó lifttel.

Gondos volt, olyan igazán, sopronian gondos, hogy az már nem is gondosság, hanem előrelátás.

Sok baj volt mindig a soproni nevekkal. A Prinnerekkel, akik olykor Brinnerek, meg a Payrokkal, akik meg néha Payerok, sőt Bayerok is. A fiatal rendőrkapitány elsőnek az országban bevezeti a soproni bejelentőhivatalban a fonetikus ábécét, amelyben a kemény és lágy mássalhangzók, a „b” és a „p”, a „d” és a „t” s velük együtt a Brinnerek meg Prinnerek a Bayerok meg Payrok egymás mellé kerülnek.

Talán nem is volna szabad gondosságnak nevezni azt a szeretetet, amellyel a Műemlékek c. könyvének

képanyagát válogatta. Munkatársai a megmondhatóí, mennyit fontolgatott, töprengett, gondolkodott egy-egy képen. Amikor pedig hosszas válogatás után együtt volt a képanyag, nem elégedett meg azzal, hogy elküldje klisíroztatni. Lehívatta Sopronba a klisírozó intézet vezetőjét, Wottitz Vilmost, újból és újból összeült vele meg a Röttig-Romwalter Nyomda 199 vezetőjével, Bayer Lipóttal és a fényképek készítőjével, Diebold Károllyal. A legapróbb részleteket is megbeszélük.

Akkor má háború van és arra is kell gondolnia, hogy a lehulló bombák ellen védje az elkészült anyagot. Három helyen, a régi Idegenforgalmi Irodában (a tűzoltóaktanya bejáratánál állott), a városházán és a Röttig-Romwalter Nyomdában tároltatja. De nem elég, hogy szétbontotta az anyagot, ellenőröket bíz meg, akik gondot viselnek reá. Előrelátása helyesnek bizonyul: az Idegenforgalmi Iroda bombát kap, és az ott tárolt anyag elpusztul.

Gondosságán mit sem lazít az, hogy baj van az egészségével. Betegágyán kiterítve fekszenek a Műemlékek készülő második kötetének fényképei Sopron külvárosának kincseiről, ágya körül munkatársai. Ugyanolyan műgonddal, szívóssággal dolgozik, mint amikor egészségesen a Belvárost készítette. Sajnos, a történelem lépett közbe és megakadályozta, hogy a Műemlékek második kötete nyomdába kerüljön.

A soproni idegenforgalom nagyon sokat köszönhet neki, jóformán ő indította el. A harmincas évek elején a magyar kormány rendelkezést hozott, amely szerint külföldön élő nyugdíjasnak nem fizet nyugdíjat. Ez erősen érintette az egykori monarchia Ausztriában élő nyugdíjasait, akik magyar nyugdíjukat ott költötték el. A kormány rendelkezése ezeket válaszául elé állította: vagy visszatérnek Magyarországra, vagy elvesztik nyugdíjukat.

Heimler Károly megszerezte a külföldön élő magyar nyugdíjasok névsorát és címét. Mindegyiknek külön, névre szóló levelet küldött, amelyben a város vezetősége nevében meghívta letelepedésre. A gépirónő, hogy munkáját megkönnyítse, a levelek egyforma szövegét átütéssel, több példányban írta le s csak a változó nevet meg címet gépelte külön-külön a szöveg fölé. Ebből persze meglátszott, hogy több azonos szövegű levelet küldtek. Heimler Károly nem engedte, hogy a leveleket így adják fel, mindegyiket újból, külön, teljes terjedelmében le kellett írni. Ő már akkor tisztában volt azzal, amit ma az egyénhez szóló hírverésnek nevezünk.

Hányféle változatban próbálkozott az idegenforgalmi hírveréssel! Ő készíteti az első soproni városismertető prospektust, kék-fehér-fekete színben, címlapján a ma már obligáttá vált tűztorony-képpel, a Storno-házzal és a Szentháromság szoborral. Attól kezdve a város évente új prospektust nyomtat és a címlaptervre meg a belső képekre minden évben nyilvános pályázatot hirdet.

Hivatali szobájának egyik szekrénye tele volt klisékkel, amelyek bejárták az egész országot. Ha valamelyik fővárosi vagy vidéki napilap, folyóirat cikket akart közölni a városról, bizton kaphatott szép fényképet vagy klisé és esetleg még némi költséghozzájárulást is. Megvallom, néha bizony felszisszentem, amikor az idegenforgalmi propaganda céljára megállapított költségvetési hitel jelentős részét kiutalta egy nagyobb napilapban megjelent cikkért. Persze az eredmény őt igazolta, Sopront, az üdülővárost kezdték megismerni nemcsak belföldön, hanem külföldön is és az újonnan épült Lövér szállók, meg az Erdei szálló (körülbelül a mai Fenyves helyén állt) szinte állandóan foglaltak voltak.

Volt a városnak három sorozat gyönyörű, a nemrég elhunyt Steiner Antal festőművész által kézzel színezett diapozitívje, amelyeket egy nagy fadobozban állandóan utaztatott mindenfelé, hogy hírül adják a város

szépségét és vendégváró invitálását. Aki Sopronról írni, vagy a várost fényképezni akarta, tárt ajtókra talált nála. Hány napot töltöttem azzal, hogy a város vendégeit kísérgettem! Ez egyébként eléggé általános volt. Az akkori városházi tisztviselőgárda 200-nagyrésze – szükség esetén, ha az Idegenforgalmi Iroda két-három állandó idegenvezetője nem bírta – kíségetett az idegenek kalauzolásában. Megvallom, még büszke is voltam arra, ha Heimler Károly megbízott, hogy egy jónevű belföldi vagy külföldi újságírónak, fotósnak mutassam meg a várost.

A húszas évek vége felé Budapesten embervédelmi kiállítást rendeztek és azon Sopron városa országos feltűnést keltett három gyönyörű diorámájával. Olyant az országban addig még nem készítettek, Heimler Károly is külföldön látta s megérezvén benne az idegenforgalmi propaganda lehetőségét, megfestette Mechle József rajztanár-festőművésszel. A következő években Sopron sorozatosan vonult fel a budapesti vásárokra a szebbnél-szebb diorámákkal.

Sopron divatba jött, egyre másra keresték fel az üdülők és nyaralók, amint ezt az országban elsőként, évről évre, sőt hónapról hónapra feljegyezte Pötschacher Rezsőnek, az Idegenforgalmi Iroda igazgatójának „vendég-statisztikája”. Zárójelben: a statisztikát (elsőként az országban) Heimler Károly kérte, a közigazgatási bizottsághoz tett jelentése számára.

A Városszépítő Egyesület társadalmi egyesület volt, de valahogyan mégis több annál. A soproni egyesületek között – volt vagy száznegyven belőlük – ennek volt a legnagyobb taglétszáma. A soproni ember, ha még oly komoly anyagi gondok nehezédtek is reá, a Szépítő Egyet tagdíját mindig megfizette. Úgy érezte, ezzel tartozik városának és bizonyos volt benne, hogy tagdíjának minden fillérje oda kerül, ahol a városnak szüksége van reá. Ez a feltétlen bizalom Heimler Károly személyének szólt. Hogy min alapult, azt példával tudom csak bemutatni.

A Városszépítő Egyesület faiskolát és csemetetelepet létesített. Helyes kezdeményezés volt, mert a város részére éghajlathoz szoktatott csemetefa anyagot biztosított, s ezzel elősegítette a gyümölcstermelés fokozását.

Hogy miért éppen a Városszépítő Egyesület létesítette, hiszen a városnak volt gazdasága, gazdasági hivatala, voltak szakemberei és volt számtalan olyan egyesülete – köztük a Gyümölcstermelők Egyesülete –, amelynek sokkal inkább a szakmájába vágott, annak egyszerű a magyarázata. Heimler Károly látva, hogy a hivatalos és érdekelt szervekkel nem tudja megvalósítani, megcsinálta a Városszépítő Egyesülettel, mert annak volt az elnöke. Ha történetesen a Mészáros Egyesület elnöke, akkor annak keretében valósította volna meg. Egyszer szóváltott neki, hogy a Városszépítő Egyesület sok olyan dolgot végez, ami nem tartozik a működési körébe. Azt válaszolta: „Véleményem szerint a Városszépítő Egyesületnek mindent el kell végeznie, ami érdeke a városnak, és más nem végzi el.” Ezért bízott meg benne olyan feltétlenül a soproni ember.

Mintha a városszépítés gondja Heimler Károly halála óta – senkié sem volna. Ki törődik azzal, hogy a Villator legszebb löverjeibe ízléstelen garázsokat állítanak és a villanegyed közepébe oda nem illő gyárkéményt emelnek?

Heimler Károly féltékenyen vigyázott arra, hogy a városképet el ne rontsa valamilyen elhibázott ház vagy

építmény. Tagja volt az építési bizottságnak, amely az építési engedélyek kiadása felett döntött és itt szót emelhetett minden olyan építkezés engedélyezése ellen, amely véleménye szerint a városképet rontja. Közismert volt róla, hogy nehezen döntött. Hetekig töprengett, tárgyalt szakemberekkel, művészekkel például arról, hogyan képezzék ki annak a háznak 201a homlokzatát, amely a mai Bajcsy Zsilinszky utca és a Mikovényi út találkozásánál áll.

Hónapokig állt az asztalán a Petőfi téri Liszt Ferenc mellszobor makettje. Az eredeti szobor a tágas térhez képest aránytalanul kicsiny, valósággal elveszik benne, a köznyelv azért nevezi pecsétnyomónak. Kevesen tudják azonban azt, mennyi gondot okozott Heimler Károlynak. Szobrászokkal, festőkkel, építészekkel tárgyalt, hogy valamilyen elfogadható megoldást találjon. Az egyik félkaréjos oszlopsort, a másik telt hátteret javasolt a szobor mögé, a harmadik pedig az emelvényt tervezte magasítani. Sajnos a megoldásnak – mint Heimler annyi más tervének is – az anyagiak állták útját.

Könnyű volna azt állítani róla, hogy működését alaposan átgondolt és következetesen véghezvitt terv irányította – ez azonban nem lenne igaz.

Sopront a trianoni béke megfosztotta hátszágától, piacától, Burgenlandtól. Az évszázadokon át beidegződött kereskedelmi és ipari kapcsolatokat valósággal elvágta a város köré vont országhatár. Sopron szinte megdermedt és félt volt, hogy el is sorvad magára hagyottságában. A város vezetősége felismerte a veszélyt és látta, hogy a kibontakozás egyetlen útja az, ha számol adottságaival és megélhetésének módját az idegenforgalomban keresi.

Heimler Károlyt az dicséri, hogy ezt a felismert szükségességet munkája céljává tette és a célt következetesen, szívósan, nagyon sokoldalúan és ötletesen próbálta megvalósítani. Szépítette a várost és hívta az idegeneket. Azért szépítette a várost, hogy az idegeneknek érdemes legyen idejönniök.

Számtalan soproni felismerte, hogy a várost csak az idegenforgalom mentheti meg. Heimler Károly tett is a felismerésért, – naponta! Ha reggel, hivatalba jövet valahol szemetet látott, első dolga volt telefonálni, hogy takarítsák el. Az ő ötlete volt, hogy a város naponta minden feladott levelével hívta a látogatókat. A borítékon lévő városkép alatt ez a szöveg állt: „Jöjjön Sopronba, Magyarország legegészségesebb városába!” Hogy ez a hírverés nem volt lekicsinylendő, azt mutatja az anekdotaszámba menő, de valóságban megtörtént eset. Az öreg rábaközi parasztasszonynak Sopron városa ilyen invitáló borítékban küldött valamilyen iratot. A néni egy nap, a borítékot lobogtatva beállít a polgármester helyetteséhez: „Hívtak” – mondta – „hát itt vagyok!”

Művei, noha mindnek valamilyen vonatkozásban Sopron a tárgyuk, nem csupán helyi értelemben vett értékek. A „Sopron topográfiaja” mellett, hogy a város gazdasági és kulturális értékeinek szinte hiánytalan leltára, úttörő munka is, első a vidéki városoké között, amolyan standard-mű, amely még ma is haszonnal forgatható, noha 1936-ban jelent meg. Soproni Képeskönyve a Magyar Bibliofil Társaság kitüntetését kapta és népszerű formája, a Szép Sopron négy nyelvű kiadásában jelenik meg – ez is újdonság vidéki viszonylatban. A Műemlékek csak azért nem kapja meg az év legszebb könyve kitüntetését, mert borítótábláján a városi címet nem dombornyomással nyomták, hanem bőrre préselve – ragasztották. Abban az időben vidéki városnak nem volt ilyen szintű városismertető könyve.

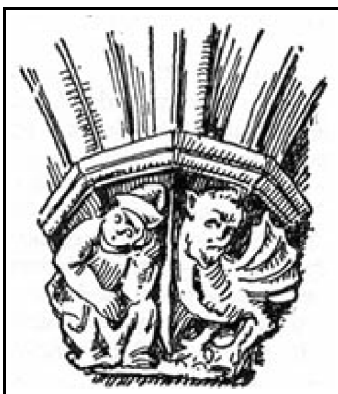
Utoljára, mielőtt betegsége ágynak döntötte, egy orvosi előszobában találkoztam vele. Talán egy óránál is többet beszélgettünk és meghökkentő, ha visszagondolok 202a témákra, amelyeket érintettünk. Elgondolkodtató: még azt is Heimler Károlynak köszönhetem, hogy arra a beszélgetésre olyan pontosan visszaemlékezem.

Elsőnek rögtön nekem szegezte a kérdést, hogy én írtam-e egy bizonyos cikket egy bizonyos fővárosi lapba, mert – úgy mond – a cikk stílusa emlékezteti a Lövér-könyvemre (a cikk is a lövérekről szólt). Bevallottam, hogy én írtam. „És miért névtelenül?” – akarta tudni azonnal. Vállat vontam, a cikket propagandacikknek szántam, az ilyesmi alatt nem dicsekszik az ember a nevével. „Miért, az ilyen írást talán szégyelni kell?” – folytatta – „akkor Thirring Gusztáv sem szignálta volna az Útikalauzt, pedig büszke volt rá!”

Azután arról kérdezett, hogy dolgozom-e valamin. Kénytelen voltam bevallani, hogy nem, a háborús események túlságosan hatnak reám. Akkor azt tudakolta, írok-e naplót. Arra is „nem”-mel kellett felelnem. „A napokban véletlenül belelapoztam a Payr-krónikába, éppen ott, ahol leírja, hogy a francia csapatok a Szent Mihály templom mögötti réten táboroztak le. Vajon ki lesz a krónikása annak, ha Sopront megint elfoglalják?” – kérdezte elgondolkodva.

A beszélgetés után két vagy három hónapig írtam a naplót: ilyen volt Heimler Károly, nem lehetett egykönnyen szabadulni a hatása alól. Egyébként éppen ennek a félbemaradt és azóta elveszett naplónak köszönhetem, hogy megmaradt emlékezetemben a beszélgetésünk. Úgy rögzítettem naplómban, hogy három témát érintettünk. A harmadik téma a hivatali munka volt. Részletesen kikérdezett, milyen ügyekkel foglalkozom, azután elmondta, hogy ő minden ügyiratot az intézkedés előtt elejétől a végéig áttanulmányozott, még akkor is, ha az elintézése csupán az irattárba helyezés volt. Minden ügy folyamat és ezt a folyamatot teljes egészében ismerni kell. „Azért kutatjuk a város múltját. A város jelene és sokszor jövője is, múltjában gyökerezik. Minél differenciáltabban ismerem a város múltját, annál jobban tájékozódok a jelenben. A jelen és jövő kulcsa igen sok esetben a múlt.”

Heimler Károly munkája ma már: múlt. De kulcs és útmutatás jelennek, jövőnek.

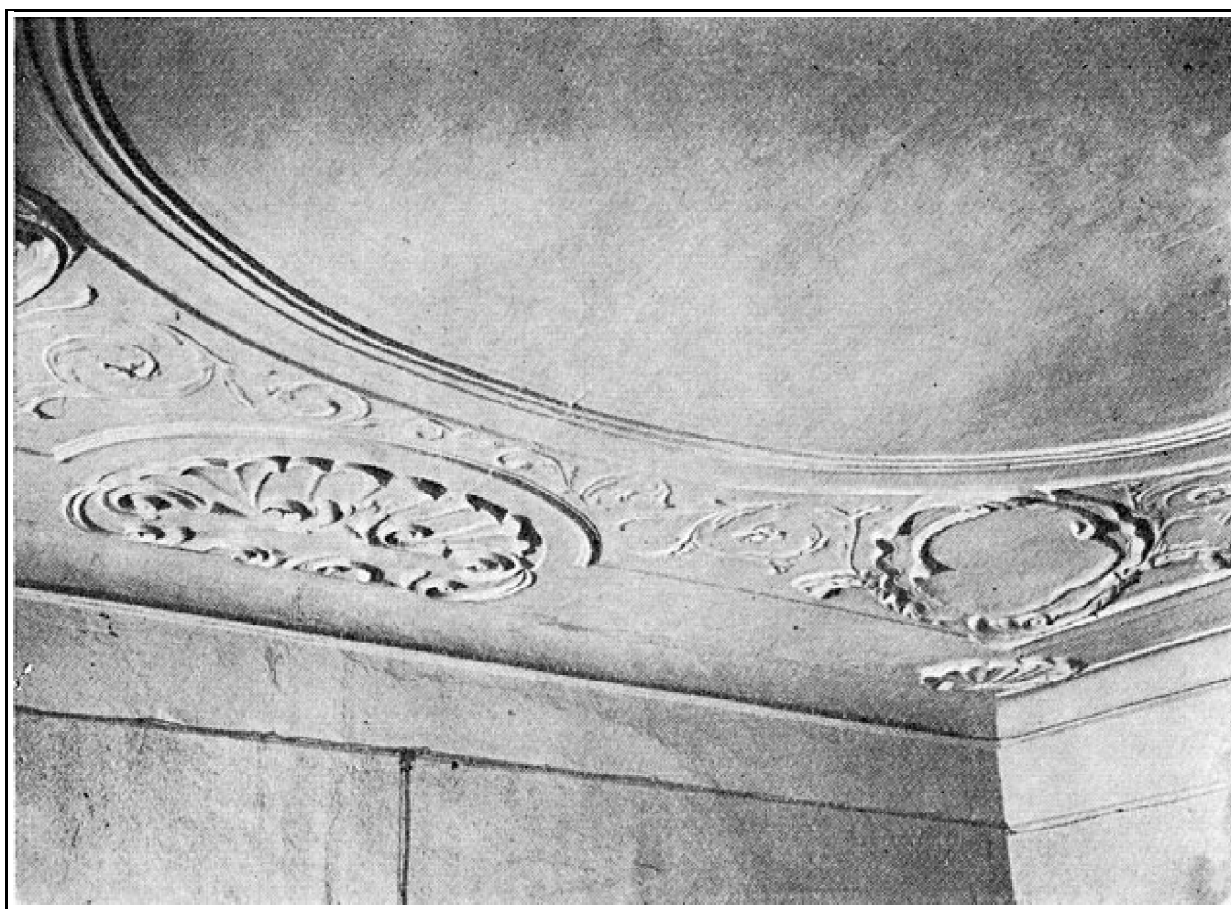

1969. XXIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Verbényi László: Utolsó találkozásom Heimler Károllyal (A Városszépítő Egyesület újjászervezőinek figyelmébe)

**203 Verbényi László: Utolsó találkozásom Heimler Károllyal
(A Városszépítő Egyesület újjászervezőinek figyelmébe)**

A történelmi hitelességnek tartozom annak előrebocsátásával, hogy e találkozás *Heimler Károly* óhajára történt: közös ismerősünk sugalmazta nekem azt a javaslatot, hogy a mozgási tevékenységében korlátozott „öreg tölgy”-nek nagy örömet jelent, ha a régi ismerősök meglátogatják.

Mindez visszaemlékezésem szerint 1953 vagy 1954 augusztusában történt. Méltóságteljes csendben meredtek a magasba az Erzsébet-kert gesztenyefái, egy-egy sárguló levél vagy ág jelezte már a nyár végét, amikor Bayer Lipóttal, a Soproni Szemle igaz barátjával igyekeztünk a bánfalvi Greilinger-malom felé. Úgy tájékoztattak ugyanis: e csendes környezet a maga természetes szépségeivel kedvező hatással volt az első bénulási roham után az egészségéért viaskodó Heimler Károlyra.

Sopron, Caesar ház. Stukkós mennyezet 1700 körül

Késő délutáni óra volt már, amikor a patakparti ház udvarán álltunk és előttünk árnyas fa alatt, pihenőszékben, pokróccal betakarva, Sopron kulturális életének egyik lelkes harcosa.

Mintha lényegében semmi sem változott volna. Valamelyest sápadtabb volt ugyan az arca, de egész

lényéből megnyugvás és derű sugárzott. Csak a szemek, [204](#)a szemek! Tört fényük, egy-egy ideges villanásuk azt sejtette a látogatókkal, hogy valahol megbomlott az egyensúly, hogy kemény harc folyik a bénulás leküzdéséért.

Ezek még nem voltak az utolsó hetek, hónapok. Ekkor még csak az első szakadás történt meg Heimler Károly egészségi állapotában. Valamivel halkabban, de még folyamatosan beszélt. Szünet rendszerint akkor állott elő, ha egy-egy szó sehogysem akart a beszélőszervek területére érni, vagy úgy látszott, hogy pillanatnyi feledés következett be. Váratlanul egészen új tárgykörre tért át, s ebbe a környezetnek bele kellett nyugodnia.

Szilárdan bízott abban, hogy nemsokára meggyógyul és készülhet ismét valamire, amit annyira szeretett: utazhat. Még egyszer látni a délnémet városokat, tanulmányozni egy város – talán Nürnberg – könyvtári szolgálatát és minél több embert bevezetni az olvasás művészetébe. Szó esett azonkívül még Norvégiáról és Görögországról, mint olyan tervekről, ahová gyógyulása után el akar jutni. Mindezeket azért említem, mert más országok megismerésének vágya soha ilyen elemi erővel Heimler Károlyban nem jelentkezett, mint ez alkalommal. Ezeknek a szándékoknak realitását teljesen megítélni nem tudtam, csak olyan belső feszítő erőknél tekintettem, amelyek másoknál is jelentkeznek, ha feltárult bennük a kultúra világa. Ekkor következett be az első törés beszélgetésünk során. Minden átmenet nélkül a második filmkocka egy nyugalmazott vasúti felügyelő volt, aki Heimler Károly véleménye szerint sokat ártott a városszépítés ügyének és téves utakra vitte azt. Ez a jószándékú lokálpatrióta azt tette ugyanis, hogy a reggeli órákban – egyéni kedvtelésből – söprögette az erdei utakat, sőt állítólag a Soproni Hírlap is hozott róla méltató cikket. Ezzel az eredeti szép eszme, a városszépítés kollektív előmozdítása elsekélyesedett s időszakos fa- és virágültetési mozgalomban feneklett meg. Egyszerre aztán úgy látszott, hogy egész lénye átforrósodott, még betegen is lelkesedéssel beszélt a műemlékek védelméről, a különböző pontokon felépítendő szállodákról, főként a brennbergi lehetőségekről és ebben a keretben az idegenforgalom távlatairól. Azt érezhette az ember, hogy egy kész terv mozaikjait villantja fel, s hogy ez a terv nagyon a szívéhez nőtt.

Természetesen azt látni kellett, hogy az események elhelyezése körül nincs minden rendben. Heimler Károly szavaiból azt lehetett érezni, hogy a felhozott példa a jelenre vonatkozik és a városszépítés naív és humoros értelmezése azokban a hónapokban történt. Kisebb zavar volt az időérzékekben: a nyugalmazott felügyelő szorgos tevékenysége ugyanis 10–15 évvel korábbi időre esett, semmiképpen sem 1953-ra vagy 1954-re.

Viszont megható volt az a határozottság, amellyel – még betegségében is – a városszépítés helyes irányát képviselte. Magát az egyesületet a városi vezetőség tanácsadó szervének tekintette, amely a lakosság legszélesebb rétegeinek javaslatait gyűjti össze és vitatja meg a továbbítás előtt. Ez volt a városszépítés haladó hagyománya s ebben a felfogásban messze állt a lokálpatriotizmustól és a nyárspolgári idilltől.

Mialatt az elhangzottakon egy keveset eltűnődtem, egyszerre csak arra eszméltem, hogy Heimler Károly a Soproni Szemléről, közelebbről egy szerkesztő bizottsági ülésről beszélt. Különös csak az volt, hogy előkészítés nélkül, átmenet nélkül (kisebb időbeli bizonytalanságban). Akkoriban a Szemle irányát kellett megvédelmezni. Hangzottak el megjegyzések a város vezetősége részéről is, de főként a Soproni Hírlap kritikusa erős hangon követelte, hogy a Szemlében a soproni építők is helyet kapjanak. Mindez az 1940-es évek legelején lehetett, [205](#)s ekkor került sor a Pannónia-szálló kistermében egy augusztus végi napon – fehér asztalok mellett – az emlékeztető találkozóra. A helyzet valóban nem volt könnyű. Az írógárda még nem alakult ki, az előfizetés is akadozott, s a Szemle – Heimler Károly egyéni áldozatvállalása ellenére – rászorult a városi segítségre is.

Ezt a szerkesztő bizottsági ülést idézte fel Heimler Károly s rögzítette olyan időpontra, amely pontosan nem felelt meg a valóságnak. Szavaiból arra lehetett következtetni, hogy a közelmúlt egy eseményéről van szó, valójában pedig másfél évtized múlt el a találkozó óta. Ez volt az a szerkesztő bizottsági ülés, amely egy időre választ adott a vitatott kérdésre: részt vettek a szerkesztő bizottsági tagok és állandó munkatársak, megjelent azonkívül – szinte opponensi minőségben – a Soproni Hírlap kritikusa is. Ezt az estét idézte fel Heimler Károly, s hálával gondolt arra, hogy az akkori fiatalok a Szemle irányát helyeselték és a Soproni Hírlap kritikussával vitába szálltak.

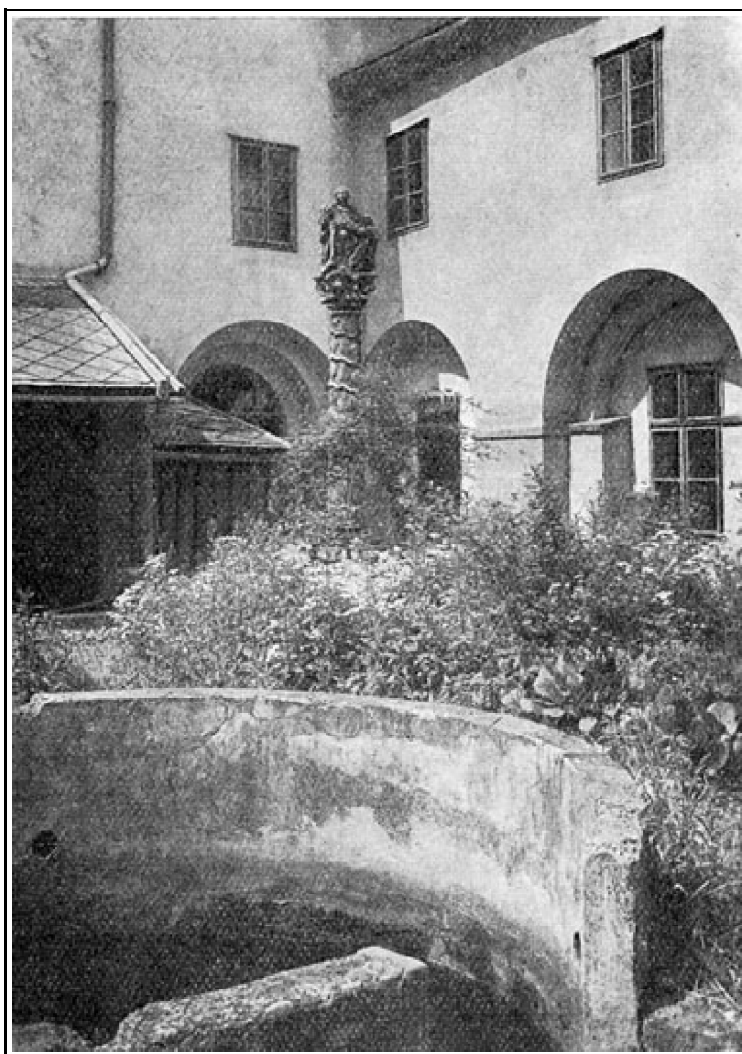
Sopron. Parasztudvar a Balfi utcában

Ahogy beszélt, szeme mágnesszerűen a beszélőre tapadt, egész lénye átizzott: érezni lehetett, hogy legszemélyesebb ügyéről van szó. Ösztönösen védte [206a Szemlét](#), természetesen nem az irodalomtól, hanem az elparlagiasodástól és a provincializmustól. Ebben Heimler Károlynak teljesen igaza volt.

Szóba került aztán még valami, amiről már a korábbi találkozások idejéről tudtam: a Bécsi-dombon levő kert. Saját szavai szerint szívesen tartózkodott ott, mert onnan pompás kilátás nyílt a városra és az egész soproni völgyre. Közös elhatározással a Heimler-házaspár a városnak ajándékozta azzal a szándékkal, hogy ott később turistaház vagy diákotthon létesüljön. Ez utóbbit, a jövőbeli lehetőséget akkor hallottam először.

Időközben lassan bealkonyodott. A gondos hitves előkészületeket tett, hogy Heimler Károlyt a lakásba kísérje. Bayer Lipót is visszatért a bánfalvi ismerősöktől. Búcsúzásra került sor. Reménykedve mondogatta, hogy legközelebb majd sétálunk egyet Bánfalván.

Erre a találkozóra már nem kerülhetett sor. A legközelebbi évben csak a sírját kereshettem fel.

1969. XXIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Baraczka István: Az 1535/36. évi Sopron városi kamarai számadáskönyv néhány tanulsága

207 Baraczka István: Az 1535/36. évi Sopron városi kamarai számadáskönyv néhány tanulsága

Sopron város levéltárának közismerten gazdag feudális kori iratsorozataiból kiemelkedő forrásértékűek a várostörténet tanulmányozásához azok a számadáskönyvek, amelyek az egykori városi kamarai hivatal (Kammeramt) működése során keletkeztek. Értéküket nem csupán az a körülmény fémjelzi, hogy hosszú időre, évszázadokra visszatekintően tükrözik a város gazdálkodását, hanem speciális rendeltetésük és jellegük ellenére sokoldalúan és színesen idézik a város múltjának számos eseményét.

Meddő vállalkozás volna egy lélegzetre a számadáskönyvek több száz kötetének értékükhöz méltóan és a várostörténet iránt érdeklődők számára hasznosan bemutatni. Még lényegében közös vonásaik, elemeik – keletkezésük, beosztásuk, rendszerük, könyvelési technikájuk, számolási módjuk, pénzrendszerük, pénznemeik stb. – egyikének vagy másikának részletező ismertetése is túlnőne egy folyóirat megszabott terjedelmének keretein.

Éppen ezért csupán az 1535/36. gazdasági évről készült egyetlen kötetről álljanak itt az alábbiak, amelyek elsősorban arra törekszenek, hogy megismertessék a számadáskönyv pénzrendszerét s a benne előforduló pénznemek egymáshoz, valamint a könyv pénzrendszeréhez való viszonyát.

Az 1535/36. gazdasági évről készült számadáskönyv egy 32×24 cm nagyságú, 189 lapot magában foglaló, piros bőrbe kötött puha fedelű kötet. Bőr borítója kissé rongált, idők folyamán erősen kopott, foltosodott s ráncos, gyűrött benyomást kel. A 189 lapból mindössze 127 a bejegyzést tartalmazó, a többi üres.

A kötetet kezdő belső oldalról megtudjuk, hogy 1535. május 3-án, hétfőn a polgármester a tanács jelenlétében adta át a városi kamarai hivatal Schützner Pálnak (*...an heut denn montag nach sanndt Philip vnnd Jacobs tag, alß man zelt nach der geburt vnnserß hernn Jhesu Christi, vnnserß seligmacher 1 · 5 · 3 · 5 iarenn Hat mir, Paull schytzner Her Burgermayster in beywesenn aines Ersamen Rate uwerantwuert daß Stat Khamer ampt...*). Ő e számadások szerkesztője. – A reánk maradt kötet tisztázati példány. A polgármester, aki a kamarai hivatal Schützner Pálra bízta, Grätzer Kristóf volt, amint az később a számadáskönyvből kiderül (81. l.).

A kötet első felében a város bevételeit, a második felében a kiadásait könyvelték el, mégpedig mindkettőn belül bizonyos csoportosításban az egyes tételeket. A bevételi részben az első csoport vegyes jellegű tételeket tartalmaz (*der emphanng deß gemainen einkhumenn*). Ide könyvelték a város adósainak befizetéseit, a befolyt adóhátralékokat, a kövezési járulékokat, az előző évek elszámolásaiból fennmaradt összegek befizetését, az eladott városi szénáért kapott összeget stb.

A további csoportokban a városi pincéből eladott borok árát, a befolyt adót, a bérleti díjakat (boltok, mészárszékek, fürdő, házak, kertek, konyha stb. után), 208piaci díjakat, a mész- és téglából származó jövedelmeket, bírságpénzeket, az eladott városi telkek árát stb. könyvelték el.

A kiadási részben ugyancsak számos csoportba gyűjtve jegyzik fel a kiadásokat, és pedig: vegyesen a város szükségleteire eszközölt kiadások, a szüret, a téglalegető mester, a kőműves elszámolásai, a városi szolgák zsoldja s egyéb (ruha) járandóságai, a követek és a küldöncök költségei, útiköltségek, szőlőművelési kiadások, ácsfa s általában faáruk beszerzése, vasáruk és a velük kapcsolatos munkabérek elszámolása, ajándékokra kiadott összegek olyan személyek számára, kiktől a város ügyeinek kedvező vagy kedvezőtlen kimenetele függött, a városi majoros költségei, borra való stb. rendjében.

Ennek ellenére korántsem lehet azt állítani, hogy akár a bevételi, akár a kiadási rész egy-egy csoportja maradéktalanul magában foglalná az odakínálkozó valamennyi tételt. Azonos jellegű tételek is csoportjukon kívül, majd ebben, majd abban a csoportban bukkannak fel. Ha pl. a kutatót a városi ingatlanok értékesítéséből befolyó városi jövedelem egésze érdekelné, nem elégséges az eladott városi telkekből eredő bevételek csoportját tanulmányoznia, mert ilyen címen a bevételi rész első, vegyes eredetű csoportjában is találhat tételt (... *vmb ain garten... V fl. vngrichß ... 5. 1.*)

A bejegyzések egy-egy tételét a szöveg első sorával egy vonalban, tőle balra kivetett *Item* ('továbbá') szócska jelzi, majd a szöveg utolsó sorával egy vonalban, tőle jobbra kivetett végösszeg zárja le. A szöveg elmondja, hogy mikor, kitől, milyen címen eszközöltek bevételt, illetőleg kinek a számára, s milyen javakért vagy szolgáltatásokért folyósítottak kiadást. A szövegben a lehetőségig egységekre, összetevőkre készletezik a lap jobb oldali margójára kivetett végösszeget.

A lap alján oldalanként összegeznek, de egy-egy csoport lezártával hiányzik azok összesítése. A kötet végén, a végső elszámoláshoz állítják szembe a bevételek végösszegével a kiadásokét.

A számadáskönyv tanulmányozása során lépten-nyomon beleütközünk abba a problémába, hogy az egyes tételek szövegében részletezett pénzek nem azonosak neműek a tételt záró végösszeg pénzével. Például: *Item mer Hab ich vonn dem Mert pesrer emphanen vmb ain garten, den hat er kauft von Gmainer stat vmb ·V· fl. vngrichß ann den Sontag nach den vaschang tag. Facit VI phundt 2 solidus denar.* (5. l.) Vagy például: *„Item Mer zallt ich IIII tagwerge reyternn zw dm samtraydt in dem rathawß; ain tag II kreutzer. Facit 1 solidus 2 denar.”* (80. l.)

A két idézetből kitűnően a tételek szövegében magyar forint, illetőleg krajcár szerepel, s mindkét tételt fontsolidus-dénárban kifizetett összeg zárja le. Ez a rendszer az egész számadáskönyv jellemzője. Vagyis a különböző pénznemekkel operáló tételek részadatait egységesen és következetesen a font és részei foglalják össze, zárják le. Ezt vetik ki a számadáskönyv oldalainak jobb margóján, hogy ott egynemű mennyiségeket szerepeltetvén, összeadásukat lehetővé tegyék.

Az e célra alkalmazott font nem valószínű pénz, hanem csak számolási eszköz, számítási pénz, amely már nem jelenti a benne foglalt dénárak súlyát, sem ezek ezüst színtartalmát, mindössze a 240 darab dénárt összefoglaló egységét. (Vö. erre bővebben e sorok írójának tanulmányát: A hazai pénzrendszerek és pénzek történetéhez [1540–1560]. Levéltári Közlemények XXXVI, 235–256).

209 A font és részeinek viszonyát az alábbiak mutatják:

font (<i>pfund</i>)	solidus (<i>schilling</i>)	dénár (<i>pfennig</i>)	fillér (<i>heller</i>)
1	8	240	480
	1	30	60

A fontnak e rendszerében a számadáskönyvben előforduló bármely pénznem, illetőleg bármely pénznemben megadott összeg kifejezhető, sőt az egyes tételek összegét, mint fentebb említettük, a számadáskönyv ki is fejezi. Például: *10 fl. ... steur thuet Phfunt 12, solidus 4* (3. l.) Az idézetben szereplő 10 forint – mint a későbbiekben látni fogjuk: 10 számítási magyar forint (*fl. ungrisch*) – a font rendszerében kifejezve: 10 fl. = 100 solidus = 3000 dénár, amiből következően 1 fl. = 10 solidus = 300 dénár.

A forintnak is van számítási forint változata, mely nem egyéb 100 dénár állandó jellegű foglalatánál; amely tehát szintén nem fizetési eszköz, nem valós, hanem csak számítási pénz.

A számítási fontnak és a számítási forintnak a viszonyszáma a dolog természete szerint állandó, minthogy sem az egyik, sem a másik értékingadozásnak nincs kitéve.

1 fl. = 1,25 font – 10 solidus = 300 dénár.

Minthogy a forint 100 dénárt tartalmaz, a forint dénárjának és a font dénárjának viszonya 1:3.

A város kamarása mindkét számítási pénzt használta számadáskönyve nyilvántartásához. Sőt nem egy esetben odáig ment, hogy *egy* összeg kifejezésében mind a két számítási pénzt vegyesen alkalmazta. Például: „*Item Mer Denn Khlingenpahern ist angeschlagenn worten · 17 · fl.; haben sy bezalt · 16 · fl. 2 solidus, beleiben noch schuldig · 1 · phunt*” (15/a l.) E számadási tétel bejegyzéséhez csupán annyit kellett szem előtt tartania, hogy 1 fl. = 10 solidus, és 8 solidus = 1 font. A számítási forint és a számítási font tudatos és könnyűszerrel való rendszeres használatának igazolására idézünk a számadási könyvből még egy tételt: *Mer Hab Ich vonn denn VI derffernn emphfangenn steur gelt: Agendarf, wandarf, Khlingenpach, Medwichß, harkha vnd wolfs; vonn Disenn Derffernn ist nuer zuegestelt wordenn vonn Caspar Judenueint vnnd Christoph muer in Summa · 1 · 8 · 9 · fl. 2. solidus... Summa thuet souil Phundt · 2 · 3 · 6 solidus... 4* (14. l.). Az átszámításhoz ezúttal is mindössze egyetlen osztási művelet volt szükséges (1890: 8).

A számtani műveletek elvégzését a kor gyakorlatának megfelelően számolóasztalok (*raittisch*) segítették. Sopronban is használtak ilyeneket. Éppen a tanulmányozott 1535/36. évi számadáskönyv tesz tanúságot erről. 1536 február 18-án egyebek között ezt a tételt jegyzi be: *Item Mer dem selbigenn tag (ann denn freitag uor sanndt Mathias tag) zallt ich dem tichsler in deß Prachs ambroß mayrhof vonn ainen tichsplat auf ainem rayttichß; facit III solidus denar* (84. l.).

Számadáskönyvünkben a XVI. század derekán használt pénzek közül mindössze a forint, illetőleg magyar forint (*fl.* és *fl. ungrisch*), az ort (*Ort*), a krajcár (*Kreutzer*) és a fillér (*Haller*) fordul elő. Közelebbi megismerésükhöz idézünk egy-egy számadási tételt.

A magyar forintra: *Item mer Hab ich vonn dem Mert pesrer emphangen vmb ain garten, den hat er kauft von gmainer stat vmb · V · fl. ungrischß ann 210den Sonntag nach den vaschang tag* (1536 március 5); *facit VI phundt 2 solidus denar*” (5. l.). Az 5 magyar forint a font solidusában kifejezve: 50 solidus (6×8+2), azaz 1 forint = 10 solidus. Ugyanez az értéke – mint korábban kifejtettük – a számítási magyar forintnak is. Minthogy a fizetési eszközként használatos valóságos magyar forintot *fl. in Gold* megjelöléssel szerepeltetik az egykorú számadási források, nincs okunk kételkedni, hogy jelen esetben is *számítási magyar forintról* és nem arany forintról van szó. (Ebben az időben egy magyar arany forint értékét

megközelítően 14 solidus fejezte volna ki.)

Az *ort* közelebbi megismerésére idézzük a számadáskönyvből: *Item ann Dem freitag nach Letare* (1536 március 31) *hab ich vonn gregor riemer daß rest seiner steur emphfangenn 3 ort; facit 7 solidus XV denar* (14. l.). A 7 solidus dénárban kifejezve 225 dénárt tesz ki. Minthogy a font dénárjának és a 100 dénárt tartalmazó számítási magyar forint dénárjának a viszonya 3:1, a font 225 dénárjának 75 dénár felel meg. Ez pedig nem egyéb, mint a számítási magyar forint 1/4-ének (25 dénár) háromszorosa. Vagyis a 3 ort = $3 \times 1/4$ számítási magyar forint, amiből $1 \text{ ort} = 1/4 \text{ magyar számítási forint}$.

A krajcár (*Kreutzer*), mint valóságos pénz sűrűn szerepel számadáskönyvünkben. Értelmezéséhez az alábbiakat idézzük: *Item Mer khaufft ich vaß in dem ratkheller vonn drayssendarf ain Hundert · 29 · emer, denn emer zallt vmb · VI · Kr. vnnd denn Khnechten zw trinckchgelt geben II solidus denar; facit · XIII · phundt · I · solidus · VI · denar* (90. l.). Az idézett tétel a szürettel kapcsolatos kiadások között szerepel közelebbi időmegjelölés nélkül. A végösszeg a font dénárjában kifejezve $13 \times 240 + 1 \times 30 + 6$ 3156 dénárt tesz ki. Ha ebből levonjuk a borraalóként kifizetett 2 solidusnak megfelelő 60 dénárt, a fennmaradó 3096 dénár a 129×6 krajcárt (774 kr) fogja meghatározni. Ennek alapján egy krajcárnak (3096:774) 4 dénár lesz a megfelelője, vagyis $1 \text{ Kr} = 4 \text{ dénár}$.

A *fillér* (*Haller*) értékére maga a számadáskönyv nyilatkozik, amikor az egyik összegben 1/2 dénárként tünteti fel. *Item Mer abgerait vonn den gbelb Ziegel Hat er gemacht · VI · tawsennt 4 Hundert vnnd · 50 ·; vonn dem tawsennt zumachen VII solidus denar; duet V phundt 5 solidus VII 1/2 denar* (95. l.). Az idézett szöveget tartalmazó lap alján az összesítésben ez a 1/2 dénár *1 haller-ként van feltüntetve*. (A tétel végösszege egyébként helyesen: 5 font 5 solidus 4 1/2 dénár, mert a készített 6450 db téгла készítése $\frac{1}{2}$ 0,21 dénár ezt adja ki; ez felel meg 1,354 1/2 dénárnak. Meg kell jegyezni, hogy a soproni városi kamarás általában nagyon pontosan számolt, s ez a tévedése ritka kivételnek számít.)

Minthogy számadáskönyvünk az egyes számadási tételekben előforduló különböző nemű pénzeket a fonttal, illetőleg a font részeivel fejezi ki, hasznosnak mutatkozik, ha az előforduló pénznemeket összefoglalólag a font dénárjában kifejezve felsorakoztatjuk:

magyar számítási forint	300 dénár
ort	75 dénár
krajcár	4 dénár
dénár (a magyar számítási forinté)	3 dénár
fillér (<i>Haller</i>)	1/2 dénár

E rövid áttekintéssel adva van a lehetősége annak, hogy a számadáskönyv tételeit *számszerűleg* értékeljük. Messze vezető, más kérdés volna akár a pénznemek, akár a nyilvántartott javak érdemi értékelése.

211 Egy ilyen irányú tanulmányhoz is tartalmaz adatokat számadáskönyvünk. Mintegy mutatóba kötöttünk csokorba néhány ár-adatot az 1535/36. év Sopronának életéből. Hogy áttekintésüket megkönnyítsük, az egyes árakat a font dénárjában fejezzük ki még akkor is, ha a számadási tételekben más pénznemben jegyezte fel a kamarás azokat.

Egy rőf durva harbergi psoztó (<i>Harberger</i>)	90 dénár
--	----------

Egy rőf bélésszövet (<i>Fuetertuech</i>)	
(Egy kabáthoz 5 rőf posztót és 2 rőf bélést vásároltak)	56 dénár
Egy vég gyoics (<i>Golcz</i>)	1080 dénár
1000 db. téglá	
(a nem városbeliektől százanként 6 dénárral többet kértek)	300 dénár
Egy mut (mut = 30 mérő) mész	
(Az idegenek ezért is 60 dénárral többet fizettek)	240 dénár
1000 db deszkához való szög (<i>Lattennegel</i>)	240 dénár
1000 db zsendelyszög (<i>Schintelnegel</i>)	72 dénár
Egy db. új zár	44 dénár
Egy db. kútvödő	24 dénár
Egy db. asztallap a számolóasztalhoz	90 dénár
Egy db. 24 vödör (<i>Eimer</i>) tartalmú új hordó	576 dénár
50 db. csap a hordókhoz (<i>ain Halb Hundert Zappfen zw denn vassen</i>)	10 dénár
Egy db. vékonynyakú kancsó (<i>angster</i>) a városi pincébe (Rathkeller)	40 dénár
Egy db. zsemle (<i>Semel</i>)	1 dénár
Egy pint bor	6 dénár
Egy db. tyúk (<i>Huhn</i>)	12 dénár
Egy mérő (<i>Metzen</i>) zab	58 dénár
1/2 rizsma (240 ív) papír (regiszterhez és más szükségletekre)	112 dénár
Egy db. ló	3660 dénár
Egy db. bika	1200 dénár
Egy db. őz	240 dénár
Egy db. süldő (<i>Frischling</i>)	300 dénár
Egy kert, amelyet a város ad el (sem a mérete, sem a helye nincs feltüntetve)	1500 dénár
1/8 szőlő (<i>Dudlas-ban</i>)	240 dénár

Az egykori árakra vonatkozólag közölt adatok – mint jeleztük – csak szemelvények. Egy-egy számadáskönyv valamennyi ár-adatának feltárása és értékelése egy-egy nagyobb tanulmányt érdemelne. Értéküket növeli az a tény, hogy nem egyes évek számadásai állnak csupán rendelkezésre, hanem szinte évszázadokon keresztül évről évre tanulmányozhatók az áralakulás kérdései a városi levéltár gazdag számadási forrásanyagában. Azt is meg kell jegyezni, hogy a városi kamarai hivatal számadáskönyvei nem egyedüli forrásai egy-egy gazdasági év eseményeinek. Mellettük más számadáskönyvek is (*Spitalrechnung*, *Kirchenrechnung* stb.) segítik a város gazdaságtörténetének tanulmányozását.

212 Az árakhoz fűzött megjegyzésekből kiindulva adunk szemelvényeket egyes munkabérekre vonatkozólag is.

Egy szőlőkapás napibére pénzben	24 dénár
Szüretkor a szüretelő napibére	12 dénár
a fiatal (<i>Khlain</i>) szüretelőé	8 dénár

a puttonyosé	14 dénár
Kádármester napibére	40 dénár
Ácsmester napibére	40 dénár
Ácslegény (<i>Zimmermannseselle</i>) napibére	28 dénár
Gabonarostálásért a napszámos bére	8 dénár

Kiseb ingadozások e napibérekben előfordulnak. Például az ácsmester 1536 januárjában dolgozik a városháza hátsó kapuján. Egy napi bérként 1 solidus 2 dénárt, azaz 32 dénárt fizetnek neki. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a készpénz mellett sok esetben más, természetbeni juttatást is adnak. E juttatásokat egyes esetekben a készpénzjárandósággal együtt könyvelik el. (*Item Mer Hab ich denn pergleyten... geben essen vnnd trinckhen vnnd gelt duet... 96 denar* 74. l.). Kiszámításuk – s egyúttal a munkabér pontos megállapítása – ennek következtében nagy körültekintést és bonyolult számításokat igényel. Számos esetben azonban csak feltehető, hogy más juttatásokat is kapcsoltak a készpénz bérhez, de azok feljegyzése hiányzik. Sokszor adnak a természetbeni juttatás helyett pénzben „borravalót” (*Trinckhgelt*), amely tehát szintén bérkiegészítésnek tekinthető. Sőt a „borravalóként” eszközölt kifizetéseket a kiadások külön fejezetében foglalták össze. E fejezet tételeiből azonban nem könnyű megállapítani, hogy a borravalóval kiegyenlített szolgáltatás másutt, más címen nem nyert-e részben már kiegészítést. Véleményünk szerint esetleg több év számadásának tüzetes átvizsgálása e kérdések megválaszolását is lehetővé teszi.

Bevezetőben arról szólottunk, hogy a városi kamarai számadáskönyvek a várostörténetnek sokoldalú forrásai. Ilyen értelemben lapozgatva az 1535/36. gazdasági év könyvében, feltűnően vizsgálódásra kínálkozik a német írása annak a négy kéznek, amelyek a bejegyzéseket eszközölték. Az írárok rövidítési rendszere, betűtípusai, kötési stb. külön paleográfiai tanulmányt érdemelnének. Ugyancsak gazdag forrásai a könyv szövegei a magyarországi német nyelv Sopronban beszélt és írt nyelvjárásának.

Közelebbről a várostörténetre tekintve, a bevételi rész első fejezetéből nem csupán az általános bevételek táruhnak elénk, hanem a családtörténeti adatoktól a városi topográfiáig, a város konyhájának bérőjétől a városi szénát vásárló cínfalvi (siegendorfi) horvátokig sok személyre, épületre, tulajdonra, jogviszonyra stb. kapunk adatokat.

A városi pince boraiból származó jövedelem feljegyzései közt találkozunk Gressing Jánossal, aki a városi borok kimérőjeként egyetlen júniusi vasárnapon 1535-ben 61 vödör (*Eimer*) bort mér ki, pintjét 6 dénárért. Ugyanitt vásárol bort Lenig János krakkói polgár (*Hannß Lenig vonn Khrakha*), aki 115 vödör (*Eimer*) borért, vödörként 2 fontjával 230 fontot hagy vissza a város pénztárában.

A befolyó adók fejezetében ismerkedünk meg az adót kezelő polgárokkal (*Steuer Herren*): Paur Gáspár, Töldel Mihály, Judenfeind Gáspár, Muer János tanácsbéli urakkal s társaikkal, valamint a városnak jobbágy adót (*paurnn 213steuer*) fizető falvakkal (*Wandarff, Agendarff, Klingenpach, Medwichß, Wolfs, Harkha*).

A város bérbe adott jogosítványainak s ingatlanainak jövedelméről tudósító fejezetből nem kevesebb mint tíz mézárasmestert ismerünk meg. De megtudjuk azt is, hogy házak, üzletek, fürdő, konyha, gyümölcsöskertek s földek bérei táplálták a város pénztárát.

A mészeladásból eredő városi jövedelem összegének megismerésén túlmenően egyetlen bevételi fejezet (*Emphannng auß Khalich*) – amely nem sok színt ígér – az egyes vásárlók mészvásárlásainak

mennyiségéből következtetni enged arra, hogy kik építkeztek (*Matheß Gartner, Mihel Puelndarffer* stb.) és kik „reparáltak” csak (*Cristoph leder in der Potschagassen, Hannß muer, Jheronimus in der schmidtgassen* stb.) ebben az évben. Ha ehhez hozzávesszük a téglaeladásból eredő jövedelem fejezetét, az építkezési kép egészen határozottan kibontakozik előttünk, az építkezésekre vonatkozóan rendelkezésre álló más várostörténeti forrásoktól szinte teljesen függetlenül. Ez utóbbi fejezet tanúskodik egyben arról is, hogy miféle termékeket állított elő a város téglá- és cserépegetője (*Mauer ziegel, dach ziegel, gebelb zyege*).

A bírságpénzből (*wandelgelt*) származó városi jövedelem tételei a bírságolás okairól is tájékoztatnak. Megtudjuk ebből: kik voltak garázdák a családjaikkal szemben, kik szántottak el a városi földekből, kik kaszáltak a tilosban stb., s egyáltalában milyen magatartást mennyiben kárhoztattak. Hozzá tartozik ez is a város társadalmának képéhez, mint szép szötteshez annak visszája.

Bizonyára indokot ad mélyrehatóbb vizsgálódásra az a tény is, hogy a soproni szőlődülők közül számadáskönyvünk évében miért éppen az ún *Dudlaß*-ban folyik kizárólag szőlőeladás a városi telkek értékesítéséből származó jövedelmek fejezetében.

Semmivel sem szegényesebb várostörténeti adatokban a könyv kiadásokat nyilvántartó része. Mindjárt az e részt bevezető, a város szükségleteire eszközölt általános kiadások fejezetéből mozaikszerű, de nagyon is változatos, mozgalmas kép tárul elénk. A városi tanács közös lakomáin a városi pincében (*Ratkhell*) cseh sört fogyasztanak. Az ide szolgáltatott gyertyáért, sóért stb. fizetnek Veit szatócsnak (*veit Khramer*). Levágatják a nádat a várárokból (*in denn lanngen vnnd khuertzen grabenn*): 120 dénárt fizetnek a hóhérnak (*zichtiger*) egy házasságtörő asszony vallatásáért; a csornai káptalannál királyi idézőlevelet másoltatnak; a szénagyűjtéshez gereblyét és villát vásárolnak; kijavíttatják az Előkapu őrszobáinak cserépkályháit; elszámolják az Erhart lakatosmester külön regiszterében nyilvántartott városi munkákat; Bécsújhelyt (*in der Newstat*) lajtót, mustsajtárt, puttonyokat vásárolnak; Heinrich kovács regiszterének követelése kiegyenlítésre kerül; a városi kocsihoz az asztalossal ládákat készíttetnek; a polgármester Bécsben (*zw wien*) egy vég vásznat vásárol stb. – valóban kis mozaikdarabok, de jól érzékeltetik a város gazdálkodásának hétköznapijait.

A szüret kiadásainak fejezetéből a városi szőlők elhelyezkedésére is fény derül (*Saetz zw Khreuspach vnter dem Khreutz in dem yernnfridt; II Dudlaß; in dem stainer; in dem stegger; Khlausner*).

A város által alkalmazott tégláégető mesterrel (*ziegler*) történt elszámolásból az évben termelt téglá és cserép fajtáiról és a gyártott mennyiség egészéről alkothatunk képet.

214A városi kőművesmunkákat végző Rödler Ferenc a városi fürdő kályhájának készítéséért és a fürdő kövezéséért (*phflasternn*) kapja meg a bérét.

Ha csupán a város által betöltött városi alkalmazottak állásait hámozzuk ki a fizetéseiket (*soldt*) nyilvántartó fejezetből, már lényeges várostörténeti adatokhoz jutunk. Az elkönyvelt tételek egymásutánjában dy deiner gmainer stat a következők: fegyvermester (*puxenmayster*), a Hátsó kapu és az Előkapu kapuőre (*tarbertell bey den hinter tar, tarbertell bey den fodernn tar*), törvényszéki szolgák (*gerichts diener*) (több), a város nótáriusa (*Statschreyber*), éjjeliőrök (*nachtwachter*) (több), toronyőrök (*turner*) (több), hóhér (*zichtiger*), a kamarás szolgái (*khamer khnecht*) (több), a városgazda (*statmair*), csöszök (*feldtheutter*) (több), a város kamarása (*khamer*). Bár a zsoldban részesültek nem teszik ki a városi alkalmazottak egész körét, s illetményeikről is nehéz – a természetbeni járandóságok hiányos feljegyzése miatt – megbízható képet alkotni, mégis érzékelteti a fejezet a városi alkalmazottak helyzetét, s a városnak velük szemben tanúsított munkaadói magatartását. (Pl. a 14 hétnél is három nappal kevesebbet

szolgált törvényszéki szolga özvegyének *auß beuelch hernn richter* 180 dénárt fizet a város *zw ainer abfertigung*.)

A városi futárok díjainak fejezete (*potenn lann*) hűen tárja elénk, hogy a város kikkel, hol s milyen ügyben tartott kapcsolatot. Belőlük szemléltetőkül néhány: levelek Bécsújhelyre, Kismartonba, Kirchschlagba, Lékára (*vonn wegen desß Khrieg wider den neslinge*); követ Csornára (*gen Zhyerna*) oklevélmásolatért (*vmb ain abgeschrift*); követ Okára (*genn Okhaw*) (*zw deß Fuerst schaffer vonn wegen deß holtz zw der pruckchen zw geschieß*); követ Sárvárra (Sziget) Nádasdihoz; levél Pozsonyba országgyűlés (*lantag*) ügyében; levelek Bruckba, Petronellbe, Magyaróvárra kommissió ügyében (*der beschaw halben zw Medwichß*); követ Fraknóra (*Farichtenn stain*) az ágfalvi fogoly ügyében; levél Bádénba (*zw dem hernn hauptman vonn wegenn der beschau halbenn zw medwichß der hetter halbenn zwischenn des von Furst vnnd der vonn Oedenburg*) stb.

Ezt a képet egészíti ki a város képviselőjében, illetőleg a városi megbízásokkal utazók költségeinek elszámolása. A városgazda (*statmayr*) egy szolgálival Bécsújhelyre utazik vasért, költségeikre, helyesebben élelmezésükre (*zw zerung*) 180 dénárt folyósítanak. A polgármester ötdmagával Bécsbe utazván, a Kőszeggel való borszállítási vita elintézésében 12 nap alatt 15 fonttal többet költ ennél. Vámügyben a nótárius Bécsben 2 1/2 font erejéig terhelhette meg a város pénztárát. A bor szabad eladása ügyében a bírónak kell Pozsonyba utaznia. Ugyanő jár el Kismartonban a sérci híd dolgában. Bors (*purß*) Benedek tanácsosnak Sárvárra (Sziget) van útja, hogy a Tibor és elhalt testvére Bertalan mészáros mesterek Nagycenken elkobzott disznai ügyében intézkedjék. A polgármester Kristóf mészáros mesterrel együtt Bécsbe van rendelve az ún. *hansgraphoz* ('kereskedelmi ügyvivő': *zw dem Hannß Grauen*) borszállítás dolgában. Ugyancsak a polgármester utazik ötdmagával s négy lóval Pozsonyba az országgyűlésre (*auf denn lantag*), ahol 1535. november 21-től december 3-ig tartózkodnak. Két tanácsbeli „vonn wegenn der gefangenn burgerschaft” utazik Sárvárra (*Sziget*).

Az ácsok számára eszközölt kifizetések szövegéből vett rövid idézetek különösebb magyarázat nélkül is érthetően adnak bepillantást az 1535. évi Sopronba, az ott folyó ácsmunkákba:

„...denn Hinter thuernn zudeckhenn mit Ladenn...”

„...in dem rathauß zway dechel gemacht...”

215 „...den rechenn fuer denn ablaß in denn Khuertzen grabenn zumachen...”

„...dy prueckch rey dem Saffran garten zumachen...”

„...das tar bey dem staintar gemacht...”

„...Pruckch zw geschies...”

„...dy pruckch bey denn hintern tar vnnd in der silber gassen gemacht hat...”

„...Inn dem spital das Holtz zwhackhenn...”

„...die theer in der vorstat vmb vnnd vmb pessert...”

A városplébánia egyik épülete (*pharhof zw dem stadel*) ezekben az években épül, kiadásait külön kiadási fejezet fogja össze. Hasonlóan zárt egységben kezelik a városi szőlők művelésének költségeit, amelyek a számadatokon túl a munkálatok részleteire, fázisaira, a szőlők elhelyezkedésére, fekvésére stb. adnak

tájékoztatót.

Az egész számadáskönyv legmagasabb kiadási tétele az az 1000 magyar forint (számítási forint), amit királyi parancsra a Magyar Kamarának befizet a város, s amit az adóságokra történt fizetések fejezetében találunk.

A faárukért fizetett kiadások tételeinek szövegei áruismereteinket bővítik, s egyúttal beszerzésük helyét ismertetik. Egy vulkapordányi (*wulkhersdarff*) paraszttól egyebek között két létrát vásárolnak (*dy habennt 38 sprissel*). A deszkafajták megismerését is jól szolgálja ez a fejezet. Beszerzési forrásuk elsősorban Bécsújhely.

A soproniak akkor „Mertzuerschlag”-ban (Mürzzuschlag) vásárolnak vasat, 15 mázsát (*zentenn*) és érdekes, hogy a fuvardíját „von mertzuerschlag in dy Newstat” számolják el a vásáruk és munkadíjak kiadási fejezetében.

Az ajándékok és vendégeskedések költségei arról beszélnek, hogy kikkel tartották érdemesnek a város érdekében jó kapcsolatok fenntartását. Thurzó (Elek), *Molakhi*, veszprémi püspök, a bécsi ún. „hansgraf”, bécsi magyar tanácsosok, (*vngarechesse hern*), egy bizonyos, meg nem nevezett kamarai tanácsos, „...der dy XV hundert fl hat begert...”, a soproni városkapitány (*vnser her Haupman*), a nevezetes megyei Fürst birtokos családnak egyik tagja (*her von Fuerts*) és a magyar országbíró vagy az alsóausztriai tartománybíró (*der Landtrichter*) szerepelnek a megajándékozottak között.

A kiadások néhány fejezetét nem is érintve, a városi kamarai hivatal 1535/36. gazdasági évének aktív mérlegével zárjuk a számadáskönyv nagy vonásokkal történt bemutatását. A mérlegben 2992 font 7 solidus 4 dénár bevétellel szemben 2979 font 1 solidus 9 dénár kiadás áll, s így „per Resto” 13 font 5 solidus 25 dénárt mutat ki a végelszámolás.

Nem állíthatjuk, hogy ennek az egyetlen kötet számadáskönyvnek minden tanulságát levontuk. Bemutatásának a célja inkább az volt, hogy mint várostörténeti forrásnak sokoldalúsága kidomborodjék. S mert igaz az, hogy a sokoldalú történeti források érdemesek a közlésre, meggyőződésünk, hogy a Sopron városi számadáskönyvek ezek sorába valók.

1969. XXIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Csatkai Endre: A soproni zenei művelődés történetének vázlata (Újabb adatokkal) A soproni Zeneiskola 140 éves fennállása alkalmából

216 Csatkai Endre: A soproni zenei művelődés történetének vázlata (Újabb adatokkal)

A soproni Zeneiskola 140 éves fennállása alkalmából

A ferrarai követ Sopronon átutazva 1487-ben azt írja haza úrnőjének, hogy Sopron kicsi, de szép város. A bizonyára szíve mélyéig zeneszerető olasz a szépnak talált városban a neki annyira kedves zenével is találkozott: 1452-ben Fraknoi Pál özvegyének jóvoltából már orgona bűgött a Szent Lélek templomban és a ferenciek klostromtemplomában, valószínű nem nélkülözte a hangszer a Szent Mihály parókiatemplom, esetleg a Szent György templom sem.¹⁽⁵⁾ És a szükségből fejlődött ki a világi zene. A város ugyanis részben völgyben fekszik, ellenséges szándék feltűnését nem volt könnyű távolból felismerni, ezért épült fel a belváros egyik kapuja fölé a hatalmas őrtorony, a mai Tűztorony elődje, hogy annak magasra elhelyezett

erkélyéről örök figyelhessék a környéket és kellő időben kürtjelekkel adják tudtul, ellenség vagy jóbarát közeledik-e. Az első toronykürtös szegődtetése 1527-ből ismeretes, majd 1536–1547 közt II. Lajos hajdani dobosa, Adler György látja el ezt a feladatot, mert a kürtöz is értett. Egyúttal mindenféle bohémtempójával megismertette a józan polgárokkal a muzsikusnépség életrendjét.²⁽⁶⁾ Természetesen békésebb időben ezek a muzsikusok, szám szerint négyen, ellátták a városiak zenei szükségletét is, bálizet szolgáltattak, kimuzsikálták a lakodalmakat, újévi és névnapra köszöntőket vállaltak. A felpörögő zenei élet idecsalogatott azután vándorzenészeket is, és 1609-ben a toronyzenész arról panaszkodik a tanácsnak, hogy kenyerét veszélyeztetik, de nemcsak ezek, hanem a városban magában is sokan muzsikálnak pénzért az említett alkalmakkor. 1600 körül már nagyon állt a toronyzene is. 1592-ben Dürr Péter toronyzenész 30 forintnyi előleget kap, hogy hangszereket vásároljon; talán vonós hangszerek voltak, mert ezeket (stille Instrumente) használva a közeli falvakba és kijárhattak zenélni a toronyőrök. 1601-ben nagy igényekkel áll elő a tanács. A toronyzenében sok a madrigál és a virágének; alighogy rákezdnek, be is fejezik, motetteket igényelnek!³⁽⁷⁾

A bor évszázadok óta vidámította a soproniakat és készítette éneke. Luther szorgalmazta a templomi közéneket, és a városi vezetőség is áldozott rá, hogy az istentisztelet minél ékeesebb legyen. Jóhangú diákokat látott el élelemmel és ruhával, ezek az ún. adstans ifjak, kb. tízen, azonban elég világiasan viselkedtek, bőven volt rájuk panasz, hogy éjjelente az utcán kódorognak és a város pénzén képzett hangukat világi nótákra pazarolják. A 17. század első három negyedében a város gondoskodott a templomokról, így ünnepélyes alkalmakkor a toronyzenészek is közreműködtek az istentiszteleteken.⁴⁽⁸⁾ Mindez szép dolog ²¹⁷volt, és aligha ismert a magyar városokban nagyobb zenei művelődés, mégis a soproniakat tovább sarkallta az a körülmény, hogy 1625-ben az itt tartott országgyűlésre, III. Ferdinánd koronázása alkalmából, a császári énekhar is idejött. A város 1629-ben korának egyik ismert zenészerzőjét, Rauch Andrást szegődtette orgonásnak, akinek már ekkor több műve megjelent nyomtatásban, ezek sorát Sopronban is gazdagította, sőt mikor 1634-ben az udvar ismét lejött Bécsből az országgyűlésre, többszölamú bevonulási indulóját adták elő a soproni énekesek (A darabot történeti hangversenyeken többször is előadták Budapesten 1867 óta). 1635-ben megjelent nyomtatásban is. A város többször részesítette jutalomban a szorgalmas szerzőt, bár a zenészerzésre a szerződése is kötelezte. De ösztönző szerepe másutt is kitűnik. A városi számadáskönyvből kitetszik, hogy korának jeles zenészeitől (Stadtmeyer, Hammerschmiedt, Cifra) vásároltak zeneműveket.

Rauchot 1656-ban emlegetik a városi iratok utoljára. Tagja volt annak a soproni Tudós Társaságnak, amelyet Lackner Kristóf polgármester 1602-ben alapított és amelynek üléseit hegedűszo is emelte, sőt az ernstbrunni Holzhaus Wolfgang zeneművet is ajánlott. Teljesen homályban marad, mi lett Rauch további életsorsa.

Rauch után Psillius nevű orgonás játszik nagyobb szerepet. Motetteket ajánl a városnak, három arannyal jutalmazták. Azonban 1674-ben a templomokat visszahozza a katolikus egyház, míg az evangélikus gyülekezet új templomot épít fából, és most már nem a város, hanem az egyházközség tartja fenn. Még ekkor is sikerül jó orgonást szerezniük a ruszti születésű Wohlmuth János személyében, aki virginálra, a zongora ösére tanítja a polgárok gyermekeit. Maga írja a gyakorlatokat: ilyen kottáskönyv fennmaradt. Stark vendéglős 12 éves fiacskája tanult belőle Wohlmuthnál, évjelzése 1689. Felfedezője, Payr Sándor, aki egyúttal Wohlmuth életrajzát is megírta. (1929). A becses zenei emlék a soproni Liszt Ferenc Múzeumban van.⁵⁽⁹⁾

A 17. század elején nagyon összezsugorodott katolikus egyház lassan ismét erőre kapott, az 1636-ban letelepedett jezsuiták versenyre keltek az ev. gimnázium színelőadásaival; könnyen győztek, mögöttük

álltak a környékbeli katolikus mágnások, Esterházy Pál az előadások emelésére kölcsönadta a zenészeit, 1702-ben a hercegi karmester, Rumpelnig Ferenc zenét is szerzett egyik előadáshoz. Az ev. gimnázisták színjátszó kedve ellankadt. 1700 után meg is szűnt ott a színjátszás, a jezsuitáknál mind fényesebb lett. A városban orgonagyártó telepedett le, és hosszú évtizedekig nem hiányzott ez a mesterség.⁶⁽¹⁰⁾ A város fenntartotta a toronyzenét, állandóan újította és vásárolta a hangszereket, ahogy a számadáskönyvek bizonyítják. A toronyzene főnöke, a toronymester kérésére a város le-lecsapott olyan kisebb zenei alakulatokra, amelyek eljártak bálókra, lakodalmakra zenélni; ha csak nem adtak térítést a toronymesternek, megbüntették őket. A zenészek többféle hangszerhez is értettek; volt egy, tán a zenetörténetben egyedülálló hangversenysorozatuk. Mikor ti. a kurucok 1704. február 17-én körülzárták Sopront, a kivilágított toronyban minden este a város megvetését jelképezve a zenekar sipokkal török bevonulási indulót, majd dobokkal, dragonyos és egyéb indulókat játszottak, azután trombitával és dobszóval, néha össze is keverve a darabokat annak jeléül, hogy a város nem félelmedett ²¹⁸meg a kurucoktól (Ritter krónika. 24. lap). Fúvós hangszereken (oboa, klarinét, fagott, fuvola) játszott p. o. Lettner Jakab gráci ifjú a soproni toronyban és énekekre meg zongorára tanította Jillier altábornagy leányát. (D' Isoz: Egy pesti zenész feljegyzései. Tanulmányok Budapest múltjából. 1933. II. 181. lap)

Széchenyi György győri püspök a soproni Szt. Mihály templom énekkara javára 1684-ben nagy alapítványt tett, így ott felújult az egyházi ének, 1693-ban a város, mint kegyúr, Bécsből hozott egy Hörrmann Reimar nevű orgonást és zenészt. (Tjk. 1693. 167. lap.) Nagyobb zenei események itt nem voltak, csak a neve maradt fenn Schweiger Ernőnek, aki 1769-ben és Fabriczy Mátyásnak, aki 1797-ben halt meg 75 éves korában. Az utóbbi idejében esett meg egy kis zenei csetepaté, 1770-ben ugyanis a templomi tenorista, Miller Tamás Ernő panaszt tett, hogy Fabriczy nem ad neki ugyanannyi járandóságot, mint a basszistának. A tanács úgy dönt, hogy a hangszín valóban más, de a teljesítmény ugyanolyan fokú, tehát azonos javadalmazás jár (Tjk. 1770. 184. lap).

A katolikus egyház felemelkedése beleszólt a város zenei életébe: 1720-ban rendelet szerint tilalmas a toronyzenészek muzsikája a Mária ünnepek előestéjén és a pénteken meg szombaton (Gerichts-Protokoll. 1720. 208. lap). Hasonló módon nem szabad zenélniök az uralkodó halála idején; minthogy az udvari gyász elég hosszú. 1740-ben a győri püspök hozzájárult, hogy „tisztességes esküvőkor” lehet zenélni és táncolni.

A kovácsok 1701-ben új zenei foltot vittek be az utca képébe. Az újonnan megválasztott céhmesterhez a régítől zenészával vitték a céhládát. Nincs nyoma, hogy követték-e más céhek a példát. Végre két jelentős esemény is hozzájárult a zenei élet élénkítéséhez. Egy újabb adat szerint már 1731-ben megismerkedett Sopron a hivatásos színészettel (SSz 1968. 178. lap) egyelőre nagyobb időközökben, majd amikor a város színházzá alakította át a mai Széchenyi Gimnázium telkén állott szárazmalmát, néha egy év alatt több társulat is megjelent, sőt olyanok is, amelyek „énekes”-nek hirdették magukat. A 18. század végén most már operaelőadások is gyakoriak voltak, nem egy ma is játszott darab is színrekerült, és 1795. december 12–14-én Mozart Varázsfuvolója is pár évvel bécsi ősbemutatója után. A másik fontos dolog az állandó kaszárnya építése volt 1753-ban, azaz télire igazi garnizonváros lett Sopron, idehúzódtak a tiszti családok, előkelő származású tisztek. Kedvükért a környékbeli nemesség is télire lakást bérel. Felpezsdül a zenevilág, a katonazenekar vezénylője Ruzsicska Vencel. Kismartonban és Eszterháznál Haydn a karmester, Széchenyi Ferenc nagycenki zenekarának Dorfmeister nevű karnagya van (Tud. Gyűjtemény. 1829. III. 69. lap). Nyilván nem áll egyedül az az eset, hogy Esterházy zenekara, nyilván Haydnnal együtt, Sopronban 1775-ben Primes várospap aranymiséje alkalmával emelte az ünnep fényét. A város a híres zenekart a Fehér ló vendéglőben vendégelte meg (Számadáskönyv 128-as tétel). Haydnnak a hercegi palotában volt egy szobája, ahol megpihenhetett két állomáshelye közti ingájárait alkalmából. Állítólag tanítványai is

voltak a városban; hegedűre oktatta őket.

A két évtizedes francia háborúk alatt, annak ellenére, hogy a Habsburg-birodalmat állandóan vereségek érték, a zenei élvezetek nem csökkentek, és egy Pospisil nevű katonakarmester műkedvelőkkel 1804-ben és 1805-ben előadta Haydn Teremtés c. oratóriumát, majd a Krisztus hét utolsó szavát 1805-ben, nemkülönben a valószínűleg műveiből összeállított Feltámadás című darabot. Az 1789-ben felépült Kaszinó célszerű termein kívül a Pejachevich, Erdődy, Starhemberger mánáscsaládoknál is voltak házi hangversenyek. Az „uraságok” tiszteletére alakított Boross alispán 1787-ben „muzsikus társaság”-ot, amely 219hetente kétszer is játszott. Bezzeg nem örült a dolgok ilyen virágzásának Gasser Lajos toronymester. Igaz, hogy a városi tanács neki szabadalmat adott a bálók és lakodalmak kimuzsikálására, de beleártotta magát üzletmenetébe a katonaság és a Kaszinó is. Nem maradt más hátra, minthogy a kis alakulatokat, az ún. Bradlgeigereket üldözze; szorgalmasan jelentgette fel őket, de ezek a városi bíróság pénzbüntetése ellenére csak folytatták az alsóbb néposztályok szórakoztatását; a végén elvették hangszereiket és kottáikat. Persze nem is voltak művészek, iparossegédek álltak össze, így po. Kurzweil szabó házában is a segéd vezetésével.

A nagy farsangnak azonban megjött a böjtje. Igaz, hogy a francia háborúkat győzelmesen fejezte be a birodalom, mégis a többszörös pénzromlás következtében gazdasági válságok álltak be, a főurak visszaköltöztek a falura, a városra ráborult az ún. biedermeier kor csöndje. A háborúból aránylag kevés veszteséggel kikerült polgárság lassan beletanult új szerepébe, fenntartója lett Sopronban a zenei művelődésnek. Egyelőre a zenében is az exotikum érdekelte: így a csodagyerekek. Már 1796-ban egy Böhm Ferenc nevű nem egészen hat éves gyermek „bámulásra indította a közönséget” hegedűjátékával. Pesti volt. Két év múlva Erlangenben is bemutatkozott... (Magyar Kurír ...1796. I. félév. 441. lap. Pressburger Zeitung. 1798. 486. lap). 1820 őszén a 9 éves doborjáni Liszt Ferenc játszott kétszer is, ugyanakkor egy Praun nevű vak gyermekhegedűs vagy fuvalós. Feltalálók mutattak be különböző, azóta rég elfeledett hangszereket (harmonichord, sinfonion, chordaulidion, salpingion, trombita-automata, philaelodicon, sireneion, terpodion.) Azután a legkülönbözőbb vándorművészek jönnek. A szint nem éppen magas: a Fischer nővérek énekelnek és táncolnak, egyúttal a közönségre bízzák a belépődíj megszabását. 1828-tól fogva nincsenek operaelőadások, a hangversenyek felé fordul a figyelem.

1829-ben Tóth József táblabíró, aki a mai Caesar-házban lakott, ismerőseivel, gyermekeivel nagy vállalkozásba kezd, szövetkezve Kurzweil Ferenc egyházi karnaggyal a vezénylő polcnál, betanulták Haydn Teremtés c. oratóriumát és a Kaszinó egyik termében belépődíj nélkül előadták. A siker felbátorította őket és pár hét után megismételték jótékony célra. A kórus 15, a zenekar 39 tagból állt; közreműködött a toronymester zenészeivel; a többség műkedvelőkből állott. Szó szót követett: látnivaló lett, hogy a tudatos nevelés milyen nagy teljesítményekre képes és a közönség ízlését is mennyire emeli. Olyan időszak volt, amikor a polgárság áldozat vállalására is kész volt (és valóban Sopronban sorra alakultak a cselédkórház, a takarékpénztár, kaszinóegyesület és könyvtár), így 1829. április elsején megalakult a Zeneegyesület, célja zeneiskola létesítése és hangversenyek rendszeresítése. Az első évben, 1829-ben már négy hangverseny volt, az utolsó ismét Haydn oratórium, a Négy évszak. Az egyesületnek eleinte 34 működő tagja volt, így a zenekari számokat a katonazene vette át, az első elhangzott mű Weber Oberon nyitánya volt. Aztán műkedvelők ének- és hangszeres számai szerepeltek a műsoron; gyakran átjöttek a kismartoni hercegi zenekar tagjai és pozsonyi műkedvelők. A tiszteletdíj csak egy dísztagsági oklevél.

A zeneiskolát mindjárt alapításakor gondjaiba fogadta az egyesület. 1829-ben csak éneket tanítottak, de 1834-ben meghalt a tanító, utóda Kurzweil lett. 1836-ban először Englmann oktatott hegedűt, egyúttal éneket is. 1839-ben Klug Alajos állott sorompóba, rosszul énekelt, de jól tanított; tanítványa volt Kőszegi

Károly, a Nemzeti Színháznak hosszú ideig kitűnő basszistája. Egyébként [220](#) nem vált nagy dicsőségére az iskolának Klug mester, 1842-ben adósságok és családja hátrahagyásával elszökött a városból. (Tjk. 1842. 2064. sz. végzés)

Az iskola négy évig foglalkozott a növendékekkel, két évet szántak előkészítésére, csak a tehetségeket tanították tovább. Az említetteken kívül hegdűtanító volt még Eypeldauer is, Goldmark mestere, aki azonban megőrült később és többgyermekes családját nagy nyomorban hagyta. Egyébként is eltűnt Sopronból (Tjk. 1845. 4424. és 4697. sz. végzések). Még egy nevezetes énektanítványa volt ezidőben az iskolának, Liebhart Lujza, a bécsi opera kiváló Mozart-éneke, Angliában halt meg 1899-ben. Liszt Ferenc is érdeklődött az iskola iránt, 1840-ben hangversenyének jövedelméből szép összeget juttatott ide is.

A Zeneegyesület és az iskola révén fellendült a zenei érdeklődés. Nem is volt elég az iskola. Jachimek toronymester fúvósokat tanított, Freylach József 1846-ban zongoraiskolát nyitott. A Zeneegyesület műsorain kiváló bécsi művészek nevét olvashatjuk, sőt a fiatal Rubinstein Antalét, Hellmesberger Józsefét és fiát, akik kamarazenét hoznak ide. Az egyesületen kívül vendégszerepel az idősebb Strauss János zenekarával (1832-ben) és Lanner egy bált muzsikált ki 1839-ben.

1841-ben Sopron új színházat avat, amely a hírlapi közlemények szerint bármely fővárosba beleillene. Első igazgatója egyúttal egyik bécsi és a pozsonyi színházat is vezette. Három havi operaműsort adott, az első idényben 22 darab járta, közte a legfrissebb olasz művek és Meyerbeer operái. Így ment ez három évadon át. A zenekar tagjai vállaltak tanítványt is és szimfonikus előadások során előadták Beethoven Vitorai csatáját is. A nyolc toronyzenész becsülete ezek után persze kitelt. Kiszorultak az Erzsébet-kertbe, ahol egykorú feljegyzés szerint „nyöszörögtették” hangszereiket. Már 1833-ban kívánják a közgyűlésen, hogy ne a toronyban legyen a zene, hanem a mai Petőfi téren heti három ízben, de Jachimek mester csak egyet vállal, mert nincs elég embere. A városi közgyűlés azonban úgy határoz: a zene a torony érdekességeihez tartozik, de belátják négy segéd, négy inas nem elégséges. (Tjk. 1833. 2341. és 2476. sz. végzés.) 1852-ben azonban végleg megszűnik a toronyzene. Jachimek toronymester fia, Ferenc, nagyhírű zongoraművész lett, világot járva Japánban a tengerbe fúlt 1870-ben. Az id. Jachimek zeneiskolájával is baj volt, a toronyhoz tapadó, 1895 körül lebontott keskeny épületből lehallatszott a tanítványok zenebonája, hivatalos felszólítást kapott, hogy ne az utcai szobában tanítson. (Tjk. 1834. 2054. sz. végzés) Utóda és egyúttal az utolsó toronymester Beskoschka Vencel volt, akiről 1847-ben büszkén írnak az Életképek c. lapnak, hogy tanítja a Rákóczi indulót. Ugyanis Sopron a maga egészében erősen magyarosodott, így a zenei művelődésen is meglátszott ez a hatás. Már 1827-ben alakul a líceumi ifjúság Deákúti vármegye nevű társasága a magyar zene és tánc terjesztésének érdekében: feltűnnek a cigányzenészek. Liszt 1846-os hangversenyén magyar dalokat is játszik; megismeri Sopron Rózsavölgyi nevét; magyar színészek mind többet játszanak nagy sikerrel dalos népszínműveket. A zeneiskola egyelőre nem adja be a derekát. 1841-ben írja a Honművész a zeneiskolai vizsgáról: „Végül Becker nagy hírének költeményét – Sie sollen ihn nicht haben, den freien deutschen Rhein – Hacklól muzsikára téve elénekelték, az egyesület dalnok növendéksége, mely közt nem egy 8–6 évű kisdud is vala látható. Már ennek hangja legyen? A szép kardal minden siker nélkül kiáltatott le.” (1841. 407. lap)

Alakult egy dalegyesület 1844-ben, vezetője Süssmann Károly Vilmos ev. kántor volt, de csak egy szerepléséről tudunk, be is fejeződött az élete. De 1847-ben az ev. templom orgonásaként Németországból idekerült Altdörfer Keresztély [221](#) (+ 1898), aki hamarosan férfikart alapított, neve Férfidalkör volt és ez 1848. június 4-én egy műkedvelő előadáson Lorenz Talpra magyar-ját adta elő. A magyar zenetörténetben ismeretlen kórus. Sopron virágzó zenei életét azonban elölte az 1848. december 16-án beállott osztrák megszállás, amely az egész szabadságharc idején nem is hagyta el. Nagy számmal hoztak ide idegen

hivatalnokokat, de minthogy a kivégzések, bebörtönzések, kényszersorozások igen sok családot érintettek, az őslakosság nem rokonszenvezett velük. Az elnyomó hatalom ugyan próbálkozott néhányszor, hogy elindítsa ismét a zenei életet, de nem is akadt megfelelő személyiség a vezetésre. Altdörfer énekkara működött csak, minden műsorára magyar népdalokat tűzve, sőt maga a karnagy is írt magyar kórust, de a Zeneegyesületet csak 1858-ra lehetett lábra állítani, amikor Lorenz János került Sopronba a dóm karnagyának. Akkor néhány szép hangverseny volt hallható, de Lorenz hamar kidült. A zeneiskolának is lett egy nagyhírű énekesnő-tanítványa, Schuh-Proska Klementina, szász kamaraénekesnő. Szerepeltek persze vendégművészek. Többször hangversenyezett Liebhardt Lujza is. Az 1850-es évek ismét jó operaidények voltak; a lappangó nemzeti láng is megkapta a maga élesztését, a német operaegyüttesek bemutatták az Ilka és a Kunok operákat, sőt 1863-ban a debreceni társulat vendégszerepelt és egész sereg divatos olasz opera mellett először juttatta szóhoz Erkelt a Hunyadi Lászlóval.

Lorenz betegsége folytán a zenekari élet kihunyott. A változó katonazenekar adott néha keretet a Dalfűzér előadásaihoz és játszott a Magyar Király vendéglő kertjében. Azonban a katonazene is megszűnt. 1868-ban a városi közgyűlésen felszólal Müller Paulin tekintélyes kereskedő: „A 11. dicsőítés ezred zenekara feloszlott, Sopron városa mindekkoráig zenekarral birt, tekintettel a városnak a katonai zenekarok általi élénkítését, kéri a 76-os teljes ezred idehelyezését zenekarral.” (Tjk. 1868. 1493. sz. végzés.) Ugyanígy 1872. február 14-én a közgyűlés elé is terjeszt meleg hangú határozatot a városi tanács, hogy katonazenét kapjon a város, de utolsó pontja lévén a tárgysorozatnak, nem volt már az ülés határozatképes; 1873-ban „már évek óta óhajtatván” valóban ismét van a városnak 63 tagú katonazenekara, és nem más a karmestere, mint a jónevű idősebb Lehár Ferenc, a későbbi zeneszerző apja, egyébként kitűnő hegedűs, akit magáncsaládok, itt és Kismartonban is örömezt látnak házi zenélésre vendégül. És a karmester úgy gondolja végképp letelepszik, házat épít a Malom utcában és Ferenc fiát a Csendes magániskolába járattja, mégis 1877-ben elhagyta a családot a várost, mely most már féltve őrzi a katonazenekart és számára 1875-ben bérbe veszi ugyancsak a Malom utca akkor 22. számú házát. (Tjk. 1872. II. 14. és 1875. 2222. sz. végzés.)

Lehár az újonnan felépült Kaszinóban sétahangversenyeket rendezett, műsora magas volt, Haydn, Beethoven szimfóniák mellett nagy szeretettel juttat helyet Wagnernek is. Katonazenekar mutatott be Sopronban először részleteket a Parsifalból is 1883-ban. A Zeneegyesület pedig aludta tovább békés álmát, végre is feltűnt a városi tanácsnak, és 1879-ben felszólítják Flandorfer Ignác elnököt, hívja össze a tagokat, és mivel az egyesület már hosszú idő óta nem hallat magáról, határozzanak, mi legyen a társulati vagyonnal. (Tjk. 1879. 2157. sz. végzés.) A hangszeres zene pangása az ország előtt is köztudomású lett, a Zenészeti Lapok 1871-ben írja: „Hát philharmoniai előadásai Sopronynak nincsenek? Visszhang: Fájdalom, még nincsenek.” (155. lap.)

Persze nem nélkülözte Sopron teljesen a hangszeres zenét. Az 1860–1870-es évtizedben kitűnő operaelőadásokat kapott, a műsorról nem hiányzott a Varázsfuvola, a Don Juan, az Ördög Róbert, nem számítva a könnyebben előadható [222](#)Lortzing- és Verdi-operákat. Egy-egy díszhangversenyen fellépett Carina Anna, Frankenburg Adolf neje, vendégszerepelt többször Reményi Ede és Hollós Kornélia is.

A Zeneiskola, ha ugyan működött, nem sok vizet zavart, ellenben az ifjabb Kurzweil egyházi zeneiskolája főleg abban mutatta hasznosságát, hogy a Szt. Mihály templomban egymást érték az egyházi zenék, köztük Haydn és Schubert miséi. Kurzweil halála után Czegléd Gyula vette át a vezénylő pálcát. Bécsben képzett jó muzsikusz volt, kitűnő zongorász, sokat szerepelt feleségével együtt.

Az a kívánság, hogy a városnak zenekara legyen, indította Munczy Lajost, a konzervatóriumot végzett

hegedűművészt, a világot járt cigányzenekar primását, hogy a városhoz forduljon 1879-ben állandó zenekar létesítésének engedélyezéséért. A tanácsnak „elvileg” nem volt kifogása, de kért finansziális tervezetet. (Tjk. 1879. 2233. sz. végzés.) Ezt a bohémlelkű művésztől aligha lehetett elvárni! Munczy legalább zeneiskolát nyitott, kb. 10 tanítványa volt, köztük a később nagyhírű Makkay Béla. Közben Munczy Gyula meghalt, és Lajos vette át a zenekart, indult ismét világkörüli utakra. Csodákat művelt, a zenekar po. kotta nélkül játszott a Tannhaeuser-indulót, amellel teljes pontossággal. (Sopron. 1879. 71. szám. Oedenburger Bote. 1881. VIII. 28. 1882. II. 19.)

Vége is nem hiába kívánt a város értelmisége állandó zenekart, 1877-ben Kerner József, a dóm karnagya, zeneszerző, zenésztársaságot alakított, a parlagon heverő Zeneegyesület hangszereit kérte el, de a kívánságot nem teljesítették, így a dolog elaludt. Nagyobb sikere volt az 1880-ban alakult Zenekar Egyesületnek, amely Erkelhez is fordult operanyitányai kottáiért. Ez a törekvésük nem sikerült, de Cserny karmesterük vezetésével Wagner-részleteket is adtak elő. A következő évben felveszik a „városi” nevet, de nyilván nem a bőséges támogatás okából, mert 1882-ben már feloszlik az egyesület. A zenekarból többen kiváltak, és kis csoportban a vidéket kezdték járni, persze szintén nem sikerrel. Bár még Ausztriába is átjártak, hamarosan kátyuba jutott a szekerük. Főerősségük, Zupancsics Miklós visszatért Sopronba. Eredetileg 1876-ban jelent meg Sopronban egy vendég-katonazenekar csellósaképp, a karnagy Ziehrer neves operettszerző volt. Zupancsicsot a zenebarátok maguk közé vonták, tanított és kamarazenéket szervezett. Attól kezdve számos soproni otthonban élénk házikamarazene szólt. De nemcsak Zupancsicsal gyarapodott az aktív muzsikások száma: a Dalfűzér alapítójának fia, Altdörfer Viktor befejezván Németországban zenei tanulmányait mint az ev. templom orgonása telepedett le és mint zongoraművész évtizedekig képezte a tehetséges ifjúságot; nem múlhatott el hangverseny, amelyiken nem szerepelt volna gazdag műsorával mint szólista vagy kísérő. Harmadiknak a soproni születésű Kossow Jenő csatlakozott hozzájuk, benne is igazi művésztér lobogott: 1883-ban Beethoven C-dúr miséjének előadásával tűnt fel, hosszú évtizedekig ez volt a soproni muzsika parádés teljesítménye. Kossow kiváló szervező is volt, 1885-ben megalapította a Zenekedvelők Egyesületét, egyszeriben 150 tagú ének- és zenekart sorakoztatott fel maga mögött. Az elaggott Zeneegyesület is megmozdult; 1886 újév napján ismét megnyitotta a zeneiskoláját. Szóbeszéd volt több éven át, hogy a két zenei társulást egyesíteni kellene, meg is történt 1889-ben, Kossow muzsikás és énekegyüttese beleolvadt az éppen 60 éves Zeneegyesületbe. Most az új énekes alakulat mellett még tevékeny volt a Dalfűzér, az 1875-ben alakult és hamarosan a Magyar Férfidalkör néven a magyar énekkultúra szolgálatában állt kórus, majd 1887-ben 18 taggal csatasorba lépett a Gazdapolgárok énekkara is, [223](#) egyaránt művelve a magyar dalokat is. Vegyük hozzá az 1880-as évek kitűnő katonazenéjét Rosenkrantz Antal zeneszerző karnaggal, aki Sopronban is halt meg 1888-ban, valóban kiérdemelte Sopron a zeneváros elnevezést. Vendégművészek is szívesen felkeresték, bár még az 1870-es évek elején Sarasate és Wilt Mária, nagyhírű énekesnő üres ház előtt hangversenyezett. De felépült a díszes Kaszinó, lassan megszokta a közönség: hallhatta ott 1874-ben és 1881-ben az öreg Lisztet és Bécsnek minden valamirevaló énekesét, muzsikusat.

1904-ben ünnepelte a Zeneegyesület fennállásának 75. évfordulóját. Világhírű művészek mellett szerepelt a zeneiskola egykori növendéke, Goldmark Károly is, közreműködése és Beethoven IX. szimfóniája adta meg a többnapos ünnepség koronáját. A Kossow-időszak 15 diadalmas éve kitűnő szervezőnek mutatja Kossowot. Hatalmas becsvágya vitte magas célok felé, de nem erőltette meg sem a zenészeit, sem a hallgatóságát. A darabokat ismételte, ezzel csiszolta az előadást és nevelte zenészeit vele. A 15 év alatt bemutatta a zeneirodalom nagyjait, főleg a klasszikusokat; sajnos eléggé figyelmen kívül hagyta Lisztet és a magyar szerzőket. A diadalmas 1904 után azonban átment Pozsonyba, haláláig (1921) ott is jelentős működést fejtett ki. Sopronban Altdörfer Viktor zongoraművész lett az utóda, óvatosabb műsorokkal, az

éneket erősebben hangsúlyozva. A Kossow időszak alatt fejlődött ki a kamarazene Zupancsics kezdeményezésére (Haydn–Mozart–Beethoven klub), évi három hangversennyel, melyeken a névadók legalább egy művel szerepeltek, egyébként az akkor legmodernebbekig (Reger, Strauss R.) elmerészkedtek. Minden nagypénteken pedig Kismartonban Haydn hamvai felett eljátszották a mester Hét utolsó szó c. darabjának vonósnégyes változatát. Altdörfer érzékeny lelke nem sokáig bírta a kavargást, ami otthonos volt általában ilyen zenei alakulatoknál, utóda Valker István, a Szt. Mihály templom karnagya lett, de ő is hamar elejtette a vezénylő pálcát, 1914-ben egy pár szép hangversennyel ajándékozva meg a közönséget, majd elhunyt.

A Zeneegyesület nagyszabású templomi szolgálatot is teljesített. Kossow felváltva vezényelt Czeglédyvel a Szent Mihály templomban és a Dómban is. Az ev. templomban Altdörfer remek orgonajátéka és kitűnő énekkara, itt-ott a Zeneegyesület teljesítménye emlékeztetett a régi idők nagy zenei életére. Egyházi zenekar nem létesült, jöllehet annak feltámasztására Schraps Mihály, egyszerű könyvkötőmester már 1827-ben szép alapot létesített, az alapító okmányban kifejtve, mennyire fájlalja a zene elmaradását.

Hogy 1914, az első világháború kitörése a zenei életet majd teljesen elfojtotta, nem szükséges külön is hangsúlyozni. Bevégződése után Zwinz Károly kezébe került a vezénylő pálcá, rohamosan újjászervezte a zenekart és az énekkart. A Tanácsköztársaság első heteiben már hangversenyt adott, Haydn B-dúr miséjét adták elő hangverseny-dobogón. Zwinz 1930-ig volt tevékeny. Óriási műsorokat nyújtott, a régi nagy mesterek mellett szerep jutott Bartóknak, Kodálynak, Dohnányinak, Mahlernek, Korngoldnak, itt-ott egy-egy helyi szerzőnek is, pártolta az egyházi zenét; újjáéledt a kamarazene; felfrissítette a zeneiskolát, élére megnyerte Horváth József hegedűművészt és nejét, Dessewffy Izabella énekművésznőt. A fúvósok tanítására Bartos Frigyes. Az volt a baj, hogy általában túlméretezte a vállalkozásait; a hangversenyekre a bécsi filharmonikusok 10/15 tagját hívta meg, ezzel hatalmas terheket rakott az egyesület vállára, a külső anyagi segély hamar kiapadt, a közönség még nem nevelődött a hatalmas műsorok megértésére, félüres házak fogadták a nagyszabású műsorokat. Ehhez még a hangosfilm és a rádió győzedelmes versenye! Zwinz kifáradva elhagyta [224](#)Sopront. Utóda rövid időre Gárdonyi Zoltán lett, szerényebb eszközökkel is sikert és megértést érve el, majd Horváth József, és vele ismét sikerült a Zeneegyesületnek magas szintet elérni. Ezek a szinte napjainkig terjedő évtizedek sok tanulságot hoznak. A majdnem teljesen saját erőből kiállított műsorok, a tehetségesebb növendékek beállítása, a darabokat ismertető füzetek és egyáltalán a zenekar képességének megfelelő és a közönség átlagos szintjének nem túlnehéz művek sok becsületet szereztek mind a karnagynak, mind a zenekarnak és énekeseknek. A legkiemelkedőbb teljesítmény Bach Máté-passiója volt 1941-ben és ismétlése 1942-ben. Virágzott a kamarazene is és az énekkarok, köztük a Testvériség Munkásdalárda, az ősi Dalfűzér Klafszy Henrik karnaggyal, a Magyar Férfidalkör Téby Mihály karmesterrel, a vendégművészeket szerepeltető Frankenburg Irodalmi Kör, mely 1905-ben először ültette Sopronban zongorához Bartókot, a jó katonazene: mindez igazi zenevárossá tette ismét Sopront, amelynek apraja-nagyja a fasiszta életveszély fenyegető közelsége ellen is dallal védekezett. 1941-ben Radó Ferenc megkezdte alapszabályok nélkül a kaszinó nagytermében a mindenki számára szóló énekórákat, amelyekre százával, osztálykülönbségek nélkül sereglett a közönség. Kodály ösztönzésére az Éneklő Ifjúság neve alatt pedig a fiatalság merített erőt az igazi magyarság védelmére.

1944/45-et kiállta a város. A zenei világ szinte összeomlott ugyan. A Zeneiskola épületét bomba találta, a zene barátai közül sokan meghaltak, de a zenei élet feléledt. Azon a napon, amikor a háború Európa-szerte megszűnt, 1945. május 13-án a Zeneegyesület kamaraegyüttese már hangversenyt adott, június 17-én az egyesület vegyeskara népdalfeldolgozásokat mutatott be, a szovjet csapatok segítségével július 4-én meg lehetett tartani az első zenekari hangversenyt. A további években egyre jobban helyrebillent a zenei világ

élete. A Zeneegyesületet átvette a városi tanács, anyagi zökkenők nélkül gondoskodhatott róla; a régebbi dalos alakulatok romjain új karok létesültek hosszabb-rövidebb élettel, friss vezetőkkel. Ma, 1969-ben már kikristályosodott a számuk és magas a szintjük, olyiknak külföldi sikerek is jelzik az útját. Az 1829-ben alakult szimfónikus zenekar, most már Liszt Ferenc szimfónikus zenekar néven két évtizeden át szorgalmasan és szívósan tevékenykedik. Már pár évvel a felszabadulás után elérte a régi szintet, szinte napjainkig Horváth József karnagy vezetése alatt. Eleinte be kellett érni évi egy nagy hangversennyel; főleg a fúvósok hiánya volt érezhető, de a zeneiskola ily szakos tanárainak sikerült fiatalokkal pótolni a kiesést. Kiemelkedő teljesítmény volt Haydn Évszakok oratoriumának előadása 1955-ben, de a műsoron találjuk a klasszikussá vált mesterek mellett Debussy, Ravel, Hacsaturján műveit is, és 1951-ben avatott a Zenekar fiatal helyi zeneszerzőt, Soproni Józsefet, aki azóta kiváló helyet vívott ki magának a zeneirodalomban. Mint szólisták többek közt Báthy Anna, Zathureczky Ede, Engel Iván, Garay György, Kovács Dénes, Gyurkovics Mária, Tusa Erzsébet, néha több ízben is, gyönyörködtették a soproni közönséget, míg a helyiek közül Altdörfer és Hernfeld Pálné sok diadalt szerzett zongorajátékát sok sikerrel váltotta fel Simon Atala, Mihálka Margit és legújabbban Földi Bence.

Országos jelentőségű volt 1950-ben a Bach ifjúsági verseny, létrejötté szintén Horváth József buzgalmát dicsérte.

Régebben ritkán játszott falaink közt vendég-zenekar. Most a Filharmonia vállalat révén bérlet formájában ez gyakori lett, és Sopron megismerkedhetett az ország legjobb zenekaraival, így p. o. a Tátrai kamarazenekarral is. Ugyancsak a bérleti hangversenyek keretében nemcsak hazai, hanem világhírű szólisták [225](#) is gyönyörködtették a közönséget, Darré Jeanne Marie és Doluhova Szára önálló estélyei felejthetetlenek maradnak.

Sajnos az egyházi zene virágzása Struglitz József karnagy korai halálával elhervadt, a nagybeteg karnagy kevéssel halála előtt még egyszer elvezényelte Haydn Teremtés c. oratóriumát, amely 1930-ban és 1932-ben élete legsikeresebb vezénylése volt.

Horváth József öt évtizedes megbecsülhetetlen munkásság után 1964-ben nyugalomba vonult; azok a kísérletek, hogy megfelelő utódja legyen, nem jártak sokáig sikerrel; a műsoron még Beethoven IX. szimfóniája is szerepel; mégis a karnagy, Székely Endre nem tudott beleilleszkedni a helyi körülmények közé és váratlanul elhagyta Sopront. 1967 óta, nemcsak a fővárosban, hanem a külföldön is sikeresen szereplő fiatal karmester, Jancsovics Antal vette át a soproni szimfonikusok vezetését, s a jól megalapozott jelen szép jövőt ígér...

Sopronbánfalva. Parasztudvar

1969. XXIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Vargha Izabella és Kulcsár Péter: Herrmann Antal Nyugat-Magyarországon

226 Vargha Izabella és Kulcsár Péter: Herrmann Antal Nyugat-Magyarországon

Az első világháborút követő egyezkedések során az osztrák burzsoázia is jelentkezett igényeivel, s 1918. november 17-én bejelentette, hogy igényt tart Magyarország nyugati területeire. Az ellenakció magyar

résről nem sokat váratott magára, mert a Hazai Németek Néptanácsa már három nap múlva útnak indította megbízottját Budapestről a nyugati végek felé, hogy agitációjával gátolja meg az ottani németajkú lakosság Ausztriához való csatlakozását. Ismeretes, hogy az osztrák baloldal sem értett egyet az imperialista törekvéssel, a Magyar Tanácsköztársaság a maga részéről mindent megtett azért, hogy az ország területén élő nemzetiségekkel elfeledtesse korábbi sérelmeiket, az idő előrehaladtával pedig megváltoztak azok a külpolitikai körülmények, melyek kezdetben realitást kölcsönöztek az ausztriai burzsoázia terveinek; mindezek eredményeképpen a területszerzés csak kis részben sikerült. (A nyugat-magyarországi kérdésről és a Tanácsköztársaság német kisebbségi politikájáról körültekintően értekezett e hasábkon G. Soós Katalin, SSz 1959. 289–304.)

A megbízott agitátor Hermann Antal magántanár volt.

1851-ben született Brassóban, Szegeden halt meg 1926 áprilisában. Működése főleg a magyarországi néprajztudomány és honismeret terén jelentős, azonban – bár igen sok dolgozata jelent meg – elsősorban nem mint kutató és alkotó tudós, hanem mint szervező érdemel helyet a hazai tudomány történetében: többek között a Magyarországi Néprajzi Társaságot is ő alapította. Rendkívüli mozgékonyága, sokoldalúsága bámulatra méltó. Folyóiratokat, egyesületeket alapított, nyomdát, fürdőt vásárolt, érdeklődött a siketnémák és az újonnan megjelent film ügye iránt, harcosa volt a turisztikának, maga köré gyűjtötte a korabeli magyar társadalomtudomány szinte valamennyi képviselőjét, számos helyen tanított, s közben arra is maradt ideje, hogy beálljon a vándorcigányok közé tapasztalatot gyűjteni. Hagyatéka – benne a hozzá intézett levelek több ezer darabot számláló gyűjteménye – ma a szegedi Egyetemi Könyvtár kéziratárában található; ebből emeltük ki az alább következő néhány dokumentumot, mely 1919-es tevékenységére vet némi fényt.

Úgy látszik, ebben az időben komolyan foglalkozott azzal a gondolattal, hogy Kismartonban telepszik le, s tudományos működésének bázisául az ottani Esterházy-gyűjtemény anyagát szemelte ki. Mint a levelekből megállapítható, lépéseket is tett ebben az ügyben, s 1919 február–márciusában sikerült megszereznie az ehhez szükséges engedélyt. Időközben azonban a tanácskormány állami kezelésbe vette a hercegi javakat,¹⁽¹¹⁾ köztük a könyvtárt, levéltárt is, s ekkor „az új rend szellemében” javaslatot tett a Közoktatásügyi Népbiztosságnak „a kismartoni kultúrintézmények szervezése tárgyában”. Ennek mibenlétéről, sajnos, nincs tudomásunk, annyi tény, hogy az ellenforradalom hatalomra jutása után a herceg nem reflektál többé korábban örömmel vett szolgálataira, s Herrmann ottani működése véglegesen be is fejeződik. Szegedre megy, a szervezés alatt álló egyetemen folytatja munkáját. Azt mondja magáról, hogy a soproni munkáskörök „igazi proletártudósoknak” tartják. Nos, hát Herrmann ²²⁷Antal nem volt proletártudós (az ellenforradalom sem vádolta ezzel), soha életében nem foglalkozott politikával. Jó értelemben vett „demokratikus érzelmű” polgár volt, aki munkája közben megismerkedett a nép legszegényebb rétegeivel is, aki ösztönös szimpátiával viseltetett a kisemmizettek, az alul lévők iránt, s aki emellett a mozgásban, a tevékenységben találta élete értelmét. A proletárdiktatúra erre jócskán teremtett alkalmat, s ezért bizonyos, hogy őszinte lelkesedéssel vett részt annak szervezésében (panaszodik is amiatt, hogy az ellenforradalmár Zsombor Géza köre rossz szemmel nézi működését), anélkül azonban, hogy ideológiai hatása távolról is érintette volna. Olyan lehetőségek villantak fel előtte, melyekről azelőtt álmodni sem mert: hatalmas művelődési központok létrehozása, nagyszabású népjóléti intézmények megalkotása, többek között nevelőintézet kedves cigánygyerekei számára: megannyi tér a munkálkodásra, s neki másra nem volt szüksége.

Amellett, hogy ezek a dokumentumok lényeges vonásokkal járulnak hozzá a hazai tudománytörténet e jelentékeny alakjának eddig még meg nem írt biográfiájához, egyben új szempontokkal gazdagítják Sopron

és a hozzácsatlakozó terület 1919-es történetének felderítését is. Az iratokban foglalt tényanyag zöme – az eddig e tárgyban megjelent publikációk tanúsága szerint – elkerülte a kutatók figyelmét, holott nem látszik lényegtelennek sem a tanácskormány művelődési, népjóléti, nemzetiségi politikája, sem a nyugat-magyarországi helytörténet tekintetében, hiszen Herrmann 1919 márciusában Nyugat-Magyarország kulturális ügyeinek felügyelője, a tanács hatalom idején emellett Kismarton város és járás művelődési bizottságának vezetője lett, s tevőleges részt vállalt a határmenti németiség nemzetiségi problémáinak rendezésében is. Nem lenne haszontalan ez adatok mentén elindulva kikerekíteni azokat a helyben bizonyára fellelhető archivális dokumentumok segítségével. (Magunk nem jutottunk hozzá a levelek párdarabjaihoz sem, s a nevek egy részét sem tudtuk azonosítani.)

1.

Budapest 1918. nov. 20–23.

Megbízás. Dr. Hermann Antal egyetemi magántanár úr budapesti lakos „A Hazai németek néptanácsa” megbízásából és a Magyar Nemzeti Tanács védelme alatt a dunántúli németlakta vidékekre utazik, hogy az ottani lakosságnak az említett néptanácsához való csatlakozását előmozdítsa, s ezáltal őket a magyar hazához való ragaszkodásukban megtartva, a német ausztriai köztársasághoz való átpártolásukat meggátolja. Tisztelettel kérünk minden dunántúli hazafit, hogy megbízottunkat közérdekű munkájában minden rendelkezésre álló eszközzel támogatni szíveskedjék. Budapest 1918. november 20-án. Dr. Bleyer Jakab, egyetemi tanár. A Hazai Németek Néptanácsának elnöke – Dr. Schwartz Elemér, főgimn. tanár²⁽¹²⁾ – Dr. Steuer György, nyug. főispán, a végrehajtó bizottság tagja³⁽¹³⁾ – Nitsch Mátyás, író⁴⁽¹⁴⁾ – Dr. Huber János, szerkesztő⁵⁽¹⁵⁾ – Seltenreich Kornél, a fővárosi elektromos művek titkára.

²²⁸Minden közhatóság figyelmét és támogatását kéri: Hock János, a Nemzeti Tanács elnöke.

Az Országos Propaganda Bizottság részéről jogosítást adunk a német vidékek körében indítandó propaganda ügyében informálásra és tárgyalásokra. Budapest 1918. XI. 23. G.

(Hátlapján ugyanez a szöveg és az aláírások németül.)

2.

Sopron 1919. febr. 22.

Herrn Professor Dr. Anton Herrmann, Oedenburg. Bezugnehmend auf unsere mündliche Besprechung, betraue ich Sie mit dem Ehrenamte des Kulturinspektors für Deutsch-Westungarn, In Ihren Wirkungskreis gehört das Studium, die Beaufsichtigung, die Initiative, die Berichterstattung, die Erteilung von Rat und Vorschlägen in Angelegenheiten der Volksbildung, Schule und Kirche, der Presse, der Litteratur, der Wissenschaft, der Kunst, kurz in allen Fragen, welche die Kultur des Regierungsbezirkes betreffen. Das Amt, welches unentgeltlich ist, verpflichtet Sie zu keinen bürokratischen Agenden. Oedenburg, am 22. Februar 1919. Zsombor, Gouverneur.⁶⁽¹⁶⁾

(H. A. megbízása Német-Nyugat-Magyarország kulturális felügyelői tisztségével. Felül: Hauptamt des Regierungsbezirkes Deutschwestungarn. Alul bélyegző: Gouvernement Deutschwestungarn.)

3. Kivonat.

Budapest 1919. febr. 25.

Nagy Emil, „A Herczeg Esterházy Hitbizomány” vezető jogtanácsosa értesíti H. A.-t Sopronban, „hogyan... Öhercegsége egy igen szép területet méltányos áron, a legnagyobb készséggel, bocsát Tanár Ur rendelkezésére, s mindenképpen örülne annak, hogyha áldásos kulturmunkájának székhelyéül Kismartont választja ki... Öhercegsége végtelen örömmel veszi, ha Kedves Tanár Ur tudományos kérdésekben a levéltárral foglalkozni fog, ellenben magát a hivatalnoki állást, úgy véli hogy valaki olyannal kellene betölteni, aki a most meginduló parcellázások alkalmával, a kegyúri kérdéssel kapcsolatban” a szükséges felméréseket és számításokat végezné, „a levéltárosi állás, vonatkozással a nagymérvű parcellázásokra, a közel jövőben nem lesz voltaképpen más, mint a kegyúri terhek 10 esztendő átlaga alapján leteendő biztosítéki tőke kiszámításának hivatala”.

4. Kivonat.

Budapest 1919. márc. 4.

Fenti Nagy Emil értesíti dr. Karáll János igazgatót Kismartonban, hogy „Hermann Antal egyet. tanár úr kismartoni letelepülésének ügyében legutóbb egy átiratot küldöttem Ellinger tiszttartó úrnak... méltóztassék mindent elkövetni, hogy nevezett tanár úr, aki a nyugatmagyarországi kormányzóság által fontos feladattal van felruházva, Kismartonban megfelelő lakást kapjon addig is, ameddig az uradalom által átengedendő területen építhet. Ezenkívül [229](#) Öhercegsége megengedi Herrmann Antal egyet. tanár úrnak azt is, hogy a levéltár és könyvtár tudományos részével szakszerűen foglalkozzék.”

A levél másolatát „szíves tudomásul” küldi H. A.-nak Sopronba.

5.

Budapest 1919. márc. 5–máj. 5.

Budapest, 1919. március 5.-én. Ngs. dr. Hermann Antal egyetemi magántanár úrnak, Budapest. Ezennel megbízzuk tanár urat, hogy Sopron, Moson, Pozsony és Vas megyék területén az Országos Propaganda Bizottság céljainak megfelelően agitációt folytatni méltóztassék, és felkérjük az összes hatóságokat, valamint magánosokat, hogy ebben a fontos közérdekű munkájában a tanár úrnak minden támogatást megadni szíveskedjenek. Teljes tisztelettel G.

Alatta: Jelen megbízásban foglaltak továbbépítésére újból felkérjük Hermann Antal népvizsgálótudós elvtársat avval a kéréssel, hogy munkájában a kultuszpropaganda kérdésével különösen foglalkozzék. Budapest, 1919. május 5. Farkas (?)

Mellette bélyegző: Közoktatásügyi Népbiztosság, Tudományos és Népszerű Propaganda csoport.)

6. Kivonat.

Kismarton 1919. márc. 10.

Dr. Keller kismartoni polgármester^{[7\(17\)](#)} igazolja, „hogyan Dr. Herrmann Antal egyetemi tanár Nyugat-Magyarország kultur-felügyelője, huzamos tartózkodásra Kismartonba érkezett.”

7. Kivonat.

Sopron 1919. márc. 11.

Zsombor kormányzó értesíti H. A.-t, hogy a Magyar Népköztársaság német minisztere német-nyugat-magyarországi tb. kulturális felügyelői kinevezését tudomásul vette.

(Német nyelven. Felül: Hauptamt des Regierungsbezirkes Deutschwestungarn, Oedenburg. Alul bélyegző: Gouvernement Deutschwestungarn.)

8. Kivonat.

Budapest 1919. márc. 21.

Nagy Emil értesíti H. A.-t, „hogy Öhercegsége engedélye alapján Tanár Urnak a hercegi gyűjtemények megsejmlélésére engedélye van.”

9. Kivonat.

Budapest 1919. ápr. 16.

Közükatatásügyi Népbiztosság. Tisztelt Elvtárs! Köszönettel vettük a kismartoni kulturintézmények szervezése tárgyában tett javaslatát. Köszönettel és megnyugvással, mert oly alapos s az új rend szellemében egészségesen beállított tervezete, hogy feltétlenül alapul fog szolgálni a részünkről rövidesen meginduló átalakító eljárásnak. Budapest 1919. évi április hó 16. Elvtársi üdvözzettel Antal csoportvezető.⁸⁽¹⁸⁾

²³⁰10. Kivonat.

Budapest 1919. ápr. 17.

„Igazolvány” H. A. részére, „hogy a kismartoni volt hercegi könyvtárt és gyűjteményeket kutatás céljából használhassa... Lukács népbiztos.”

11.

Budapest 1919. máj. 10. körül

Sehr geehrter Volksbeauftragter! Nachdem ich auf Empfehlung des gewesenen Deutsch-Ungarischen Volksrates, ferner des Präsidenten des Nationalrates und der Landes-Propaganda-Kommission in Deutsch-Westungarn längere Zeit mit grosser Selbstentäusserung agitiert hatte, wurde ich Honorarreferent für deutsche Angelegenheiten im Nationalitätenministerium und erhielt auf Ansuchen dieser Behörde einen längeren Urlaub als Professor der deutschen Sprache und Litteratur am Staatspädagogium. Später übernahm ich das Ehrenamt des Kulturinspektors für Deutschwestungarn (Betrachtung durch den Gouverneur, Bestätigung durch den Deutschen Minister). In der Ära der Räteregierung wurde ich zum Leiter der Kulturkommission für Stadt- und Bezirk Eisenstadt gewählt. In diesen Vertrauensstellen habe ich regste Propagandatätigkeit im Interesse der allgemeinen Kultur, des Landes und des westungarischen Deutschtums mit grösster Selbstaufopferung entfaltet. Ich hatte mir in Eisenstadt ein Anwesen erworben und war entschlossen, die Förderung der Kultur dieser Gegend als meine Hauptlebensaufgabe zu betrachten. Die Intelligenz des Gaues brachte mir ungeteiltes Vertrauen entgegen, in Arbeiterkreisen konstatierte man öffentlich, dass ich ein echter Proletargelehrter bin. Aber die nähere Gefolgschaft des – seither angeblich verschollenen – Gouverneurs verhielt sich mir gegenüber (aus ungeklärten Motiven) in neuerer Zeit so reserviert, und selbst aggressiv, dass ich mich veranlasst sah, meine Tätigkeit in jener Gegend vorläufig einzustellen. Es wäre einerseits ganz unzweckmässig, dass ich die Lehrtätigkeit meines

Supplenten in Pädagogium für diese wenigen Wochen des Schuljahres unterbrechend, den Unterricht dort selbst wieder aufnehmen. Andererseits aber wäre es eine irrationale Energievergeudung, dass ich, der allseitigste Kenner des Deutschtums in Ungarn und der seit Jahrzehnten berufene Förderer seiner Kultur, in dieser kritischen Zeit am Ausbau des deutschen Kulturwerkes in Ungarn nicht aktiv und persönlich teilnehme. Ich ersuche daher den hochgeehrten Deutschen Volksbeauftragten, mich entweder als seine Sachverständige Vertrauensperson in Kulturangelegenheiten nach Deutschwestungarn zu entsenden, oder aber mich der eigenen Kultursektion zur Dienstleistung zuzuweisen. In keiner Eigenschaft beanspuche ich Entlohnung, Taggeld oder Kostenersatz. Budapest, am 10. Mai 1919. Hochachtungsvoll Dr. Anton Herrmann I. Koronaör-utca 8.

Hátlapján: Mündlich erledigt. A. a. Ba. 1919. V. 13. Felül a Magyar Népköztársaság Német Ministerium érkezési bélyegzője: 1919. máj. 28. No. 1180. sz.

(H. A. a német népbiztos előtt előadja, hogy a fent említett agitációs munkáját nagy odaadással végezte, a Nemzetiségi Minisztérium német ügyeinek c. előadója, majd Német-Nyugat-Magyarország kulturális felügyelője, a tanácskormány alatt Kismarton városi és járási művelődési bizottságának vezetője lett. Kismartonban telepedett le, s élete fő feladatát a terület kultúrájának előmozdításában látja. A régi kormányzó – Zsombor Géza – hívei azonban ellenséges érülettel viseltetnek irányában, s ezért tevékenységét beszünteti. Kéri, hogy a népbiztos küldje ki erre a területre mint a német kulturális ügyek szakértő bizalmiját, vagy más megbízással lássa el. Illetményre nem tart igényt.)

23112.

Budapest 1919. máj. 31–jún. 21.

Dr. Herrmann Antal elvtársnak, Budapest, Igazságügyi Népbiztosság. 16605/1919. I. N. VII. Megbízom Elvtársat, az elhagyott és züllés veszélyének kitétt – kisegítő szociális nevelésre szoruló – cigány gyermekek és serdülők részére létesítendő nevelőintézet szervezésének előkészítésével. Felhívom az összes hatóságokat és hatósági közegeket, különösen a munkások, katonák és földmives szegények tanácsait, hogy a Forradalmi Kormányzótanács LXXII. számú rendelete végrehajtásának céljait szolgáló ezen intézmény előkészítése és szervezésére irányuló tevékenységében úgy Herrmann Antal dr., mint kísérőjét, Christian Rudolfot⁹⁽¹⁹⁾ hathatósan támogassák. Budapest, 1919. május hó 31. Az igazságügyi népbiztos megbízásából: Kármán Elemér osztályvezető.¹⁰⁽²⁰⁾

Láttam. Budapes, 1919. június 21. Landler Jenő belügyi népbiztos.

Das Deutsche Volksamt fordert sämtliche Behörden und Organe der deutschen Siedlungsgebiete auf Genossen Universitätsdozenten Dr. Anton Herrmann und seinen Begleiter Rudolf Christian bei ihren auf die soziale Erziehung der Zigeunerkinder bezughaben – den Wirken tatkräftigst zu unterstützen. Budapest, am 31. Mai 1919. Im Auftrage des Volksbeauftragten für Deutsche Angelegenheiten: Weber Abteilungsleiter.¹¹⁽²¹⁾

13.

Budapest 1919. jún. 6.

Herrmann Antal egyetemi magántanár cigányügyi szakértőnek, Budapest. Az igazságügyi népbiztosság. 16950/1919. I. N. VII. sz. Megbízom Önt Kőszegen létesítendő igazságügyi nevelőintézet előkészítő munkálataival. Felhívom, ennél fogva, hogy a kőszegi ú. n. gőzmalom kaszányát a helyszínen tekintse meg,

és annak intézeti célokra való alkalmassága esetén megszerzése tárgyában tegyen javaslatot. Budapest 1919. június 6. Az igazságügyi népbiztos megbízásából: Kádár.

14. Kivonat.

Budapest 1919. jún. 7.

„Az igazságügyi népbiztos rendeletéből Kádár” a kőszegi munkás- és katonatanácsot H. A. fenti megbízatásáról tájékoztatja.

[232](#) 15. Kivonat.

Budapest 1919. jún. 21.

A német ügyek népbiztosának megbízásából Weber, az oktatási részleg vezetője értesíti a kismartoni direktóriumot és a sopron körzeti direktóriumot, hogy H. A.-t megbízta a kulturális ügyek intézésével.

(A német nyelvű levelek másolata.)

16. Kivonat.

Budapest 1919. jún. 24.–Kismarton júl. 15.

A „Deutscher Kulturbund für Ungarn” felkéri H. A.-t, hogy a szövetség évkönyve számára írjon cikket Kismarton kulturális kincseiről.

Alatta Breithofer a kismartoni direktórium nevében felkéri a munkás- és paraszttanácsokat, hogy H. A.-t és társait, Leopold Tschochner^{[12\(22\)](#)} Kállai Ernőt a fenti ügyben támogassák.

(Mindkettő német nyelvű.)

17. Kivonat.

Sopron 1919. jún. 25.

A „Deutsches Volksamt für den Gau Deutschwestungarn” komiszárjának megbízottja értesíti a kismartoni direktóriumot, hogy az ottani kulturális ügyek irányításával H. A.-t bízta meg.

(Német nyelvű.)

18. Kivonat.

Kismarton 1919. jún. 27.

A „Revolutionäre Diktatur Eisenstadt” igazolványa H. A., Nyugat-Magyarország kulturális felügyelője – „Kulturinspektor” – részére.

(Német nyelvű.)

19. Kivonat.

Kismarton 1919. jún. 27.

A „Revolutionäre Diktatur Eisenstadt” igazolványa H. A. és kísézője, Dr. R. Christian¹³⁽²³⁾ részére, akik az egykori Esterházy-kastélyba tudományos kutatás céljából bármikor beléphetnek.

(Német nyelvű.)

20. Kivonat.

Sopron 1919. jún. 30.

A soproni „Gaukommissär für Deutschwestungarn” referense, Eugen Lenk meghívja H. A.-t a német házban a kultúrszekciónál tartandó megbeszélésre.

(Német nyelvű levelezőlap.)

²³³21. Kivonat.

Sopron 1919. júl. 7.

A soproni kerületi komiszár megköszöni H. A.-nak a kinevezése alkalmával küldött jókívánságait.

(Német nyelvű.)

22. Kivonat.

Budapest 1919. júl. 9.

A Deutscher Kulturbund für Ungarn néhány hete Weber Artur elnöklete alatt egy részleget hozott létre azzal a feladattal, hogy a magyarországi németiség néprajzát és történetét kutassa. A szekció azonban még mindig nem kezdte el működését. A Szövetség meghívja H. A.-t a júl. 15-én ez ügyben tartandó megbeszélésre.

(Német nyelvű.)

23. Kivonat.

Kismarton 1919. aug. 5.

A Deutscher Kulturbund für Stadt u. Bezirk Eisenstadt meghívja H. A.-t a Szövetség ügyeinek aug. 8-án tartandó megbeszélésére.

(Német nyelvű.)

24. Kivonat.

Budapest 1919. szept. 3.

Nagy Emil Öhercegségre nevében arról értesíti H. A.-t, hogy szolgálataira a továbbiakban nem reflektálnak.

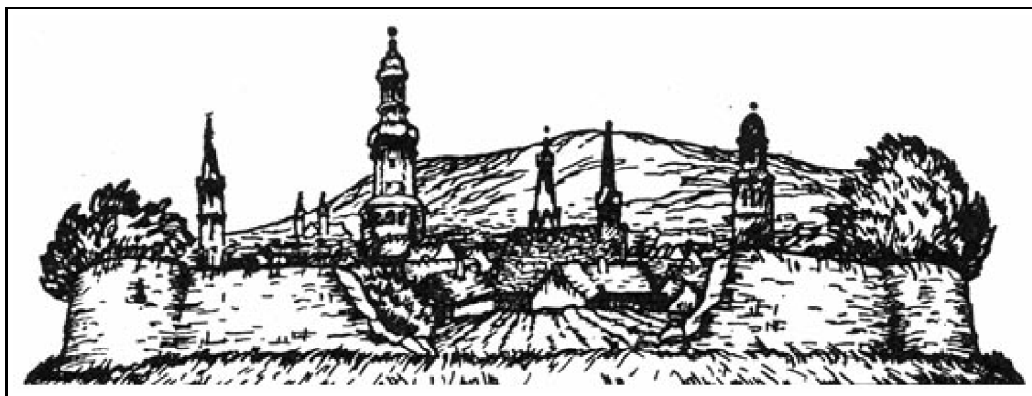
Megjegyezzük még, hogy Herrmannak nem ez volt az egyetlen soproni kapcsolata. Élénk levelezésben állt például a város német származású etnográfusával, Bünker János Rajmunddal (1863–1914), aki 1893 és

1913 között 48 német nyelvű, főként szakmai kérdésekkel foglalkozó levelet írt hozzá.

1969. XXIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

234 **HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR**

1969. XXIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Gábory György: Újabb Liszt-dokumentumok

Gábory György: Újabb Liszt-dokumentumok

Az 1956-os év második felében a Nemzeti Múzeum – Liszt Ferenc hagyatékának egyik letéteményese – kamarakiállítással emlékezett meg a nagy zeneművész halálának 10. évfordulójáról. A múzeum kandallótermében bemutatott értékes emléktárgyak között (ezek jórészt 1887-ben, Liszt hagyatékaként kerültek a múzeumba) alig tűnt fel egy ékszeres dobozban nyugvó hajfürt: sötétkék bársonybetét, rózsaszínű szalaggal átkötött és aranykarikával övezett őszülő tincs a mester hajából.

A fegyveres események után, amelyeket a kiállítási anyag az említett helyen volt kénytelen átvészelni, a hajfürt egy időre eltűnt a kutató szemek elől, és már elvesztésével lehetett számolni, midőn újra felbukkant,

mégpedig öröndetes meglepetéssel szolgálva.

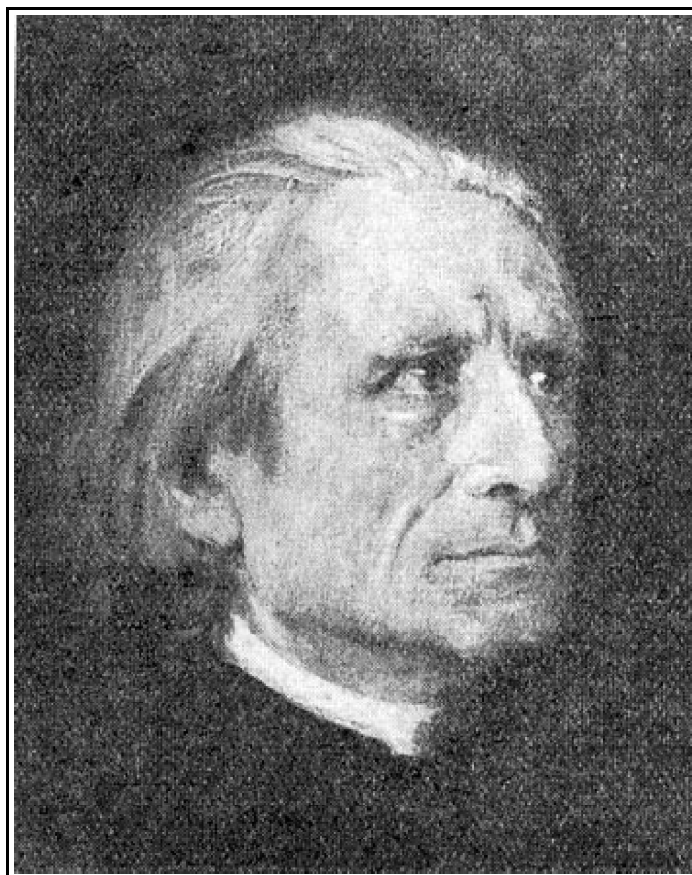
Kiderült ugyanis, hogy az ékszeres doboz bársonybetétje alatt további érdekes dokumentumok is vannak, amiknek közreadása most már halaszthatatlanul szükségessé vált. Mielőtt ezek leírásába kezdenénk, előljáróban hangsúlyozni kell, hogy az összes iratok, képek, kották stb. – amelyek ezt az együttest képezik – szervesen összetartoznak.¹⁽²⁴⁾

A dokumentumok közt mindenekelőtt egy névjegyformájú kartonlapocska érdemel figyelmet. Kézírt szövege – az eredeti sortördéssel – a következő:

– „Franz Liszt's / Haarlocke soll als unver- / äusserliches Erbstück stets, / *nach Einigung, einem Gliede* meiner / Familie zufallen. Frau / Cosima von Bülow löste / sie als unmittelbare Gabe / vom Haupte ihres Vaters / in Gegenwart ihres Gatten / Hans von Bülow und des / Unterzeichneten nebst Familie / Ida, geb. Weise, Hugo, Clara / und Olga Weitzmann, deren / Photographien hier beiliegend, / in Berlin auf dem Anhalter / Bahnhofe, kurz vor seiner / Abreise nach Rom, am Sonntag / der. October 1861, Abends / um 7 Uhr. / Carl Friedrich Weitzman. / Alle Bilder, Briefe, etc. bleiben / bei der Locke. C. F. Wzm.” –²⁽²⁵⁾

Ez a feljegyzés tehát nemcsak hitelesíti az ereklje-hajfűrtöt, de mindjárt olyan nevezetes és sorsdöntő esemény tanújává is avatja, mint Lisztnek Rómába történt áttelepülése. Ennek a zeneszerző életében fordulatot jelző elhatározásnak az előzményei ismertek. Liszt lényegében azért ment el Rómába, hogy házasságot köthessen Wittgenstein hercegnővel, akinek korábbi házassága felbontásához pápai beleegyezésre volt szükség. A Weimartól való elszakadás körülményeinek érzékeltetésére legyen szabad itt ifj. Somssich Andornak, ²³⁵Liszt Ferenc magyar krónikásának könyveiből idézni:

– „Julius elején (1861) Liszt visszatért Weimarba, hogy résztvegyen az ottan megtartott zenekongresszuson. Itt Wagnerrel találkozott, ki időközben amnesztiát nyert, hogy Németországba vissza térhessen, – s aki Weimarban barátjához az Altenburgba szállt. A kongresszus alatt megtartott koncerten előadták a „Faust-szimfóniát”, melynek próbáit ugyan Liszt vezette, de az előadást Bülow dirigálta. Az ünnepségek végével Wagner elhagyta az Altenburgot. Bucsuzásul Liszt átadta neki a nagyherceg nevében a sólyomrendet. Majd Liszt is becsukta és lepecsételte az Altenburgot és néhány napra az Erbprinz-szállóba költözött. Miután elbucsuzott a „Neu-Weimarer Verein”-től és hü bajtársaitól, a zenekar tagjaitól, augusztus 17-én elhagyta Weimart. Előbb a koburgi herceget látogatta meg Reinhardsbrunn-ban, majd három napig a weimari nagyhercegnél időzött Wilhelmstall-ban. A nagyherceget fájdalmasan érintette Liszt távozása és bizonyosságául, hogy udvarához tartozónak tekinti, a kamarási méltóságot ajándékozta Lisztnek.

Liszt Ferenc arcképe az 1860-as évekből

Innen Löwenbergbe és utána Berlinbe ment Bülowék látogatására, hol megkapta Wittgensteinné levelét, melyben tudatja vele, hogy az akadályok elhárultak és születésnapjára érkezék meg Rómába.

Liszt eredeti terve ugyan az volt, hogy másik leányát is felkeresi férjének saint-tropezi birtokán, de a levél következtében Marseille-on és innen Civita Vecchián keresztül Rómába sietett, remélvén, hogy ottan azt a célt, melyért tizennégy éven át küzdött, el fogja érni.”³⁽²⁶⁾

Ezúttal, sajnos, nem követhetjük a művészt fájdalmasan felemelő életútján, inkább térjünk vissza a publikáció tárgyához és vizsgáljuk meg közelebbről a Weitzmann-féle dokumentumokat, amelyek még további meglepetéseket is ígérnek

A feljegyzésben említett – és itt közreadott – fotográfiák jelentőségét esetleges ²³⁶ritkaságuk még növelheti; ez későbbi eldöntésre vár. Önmagában is rendkívül érdekes azonban, hogy Weitzmann és családjának tagjai, hozzávetőlegesen a leírt esemény időpontjában kerültek megörökítésre. Egyébként Weitzmann helyéről a korabeli zeneéletben már következő „leletünk” elemzése kapcsán szólnunk kell majd. A soron lévő irat ugyanis nem más mint Liszt Ferencnek C. F. Weitzmannhoz írott és eddig még publikálatlan levele!⁴⁽²⁷⁾

Ennek az ismeretlen Liszt-levélnak az előzményei szintén az 1861-es esztendőre nyúlnak vissza. Liszt ebben az időben – nyilván Weitzmann kérésére – leírta az Altenburgban található billentyűs hangszereinek

gyűjteményét. Ezek között kimagasló helyet foglalt el az a Broadwood-féle – és korábban Beethoven által használt – nagyméretű koncertzongora, amelyet azután később (1887-ben) a Magyar Nemzeti Múzeum vett át Liszt hagyatékával.

Mindezen adatok Weitzmann részére azért lehettek fontosak, mivel akkor dolgozta ki jelentős művének („Geschichte des Clavierspiels und der Clavierliteratur”) első kiadását. Liszt Ferenc levelét azonban – csekély kiegészítéssel – csak az 1879-es második kiadásban közölte. Ez utóbbi kiadványt megelőzően viszont újabb levélben fordult a művészhez, amelynek szövegét ismerjük és felidézése rendkívül fontos a továbbiak megértéséhez. C. F. Weitzmann-nak ez a levele egyben élénk fényt vet kettejük meleg barátságára és művészi együttműködésére is. Keltezése 1878. május 11.⁵⁽²⁸⁾

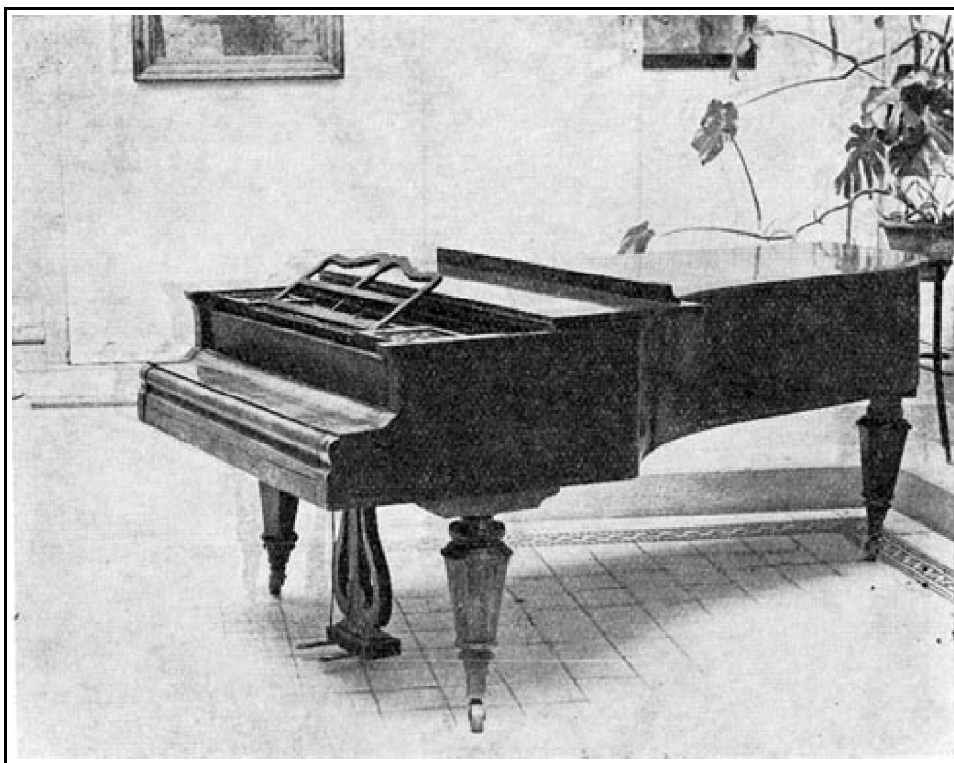
A Weitzmann-levélből világosan kiderül, hogy Weitzmann *visszaküldte* Liszt 1861-es levelét, azzal a kéréssel: egészítené ki a mester leírását az új helyzetnek megfelelően.

Ezt követően érkezett meg Lisztnek 1878. május 24-én Weimarban keltezett válasza, mellékelve 1861-es levelét is. Csak így érthető a tény, hogy Weitzmann könyvének 1879-ben megjelent második kiadása – ígéretéhez híven – közli Liszt levelét, a kiegészítéssel egyetemben. Ez a levél (1861-ből), és a kiegészítés, hiányzik Liszt Ferenc leveleinek későbbi kiadásaiból; egyetlen publikációja Weitzmann könyvében található meg. Ez – valamint az új felfedezésű irat – teszi szükségessé idézésüket:

– „An C. F. Weitzmann. Berlin. 14 August 61 Weimar... Bezüglich Ihrer Anfrage über das Beethoven Clavier und das Mozart Spinett theile ich Ihnen folgendes mit:

Das Beethoven-Pianoforte – (von C zu C) – wurde für den grossen Mann von Reis, Cramer, Enyvett, Moscheles (sic!) und Kalkbrenner in London bei Broadwood ausgesucht, und mit den Unterschriften dieser Herrn, und einer lateinischen Zuschrift von Broadwood versehen. Schindler in seiner zum grösseren Theil wiederwärtigen Biographie Beethoven's erwähnt dieses Presents, welches B. viel Freude machte, und stets in seinem Zimmer als Pracht Clavier fungirte, obschon, wie man in Wien versichert. Er es zumeist ungestimmt und ohne die gesprungenen Saiten wieder aufziehen zu lassen gebrauchte. Nach seinem Tode kaufte es Herr Spina mit welchem ich mich durch editorische Beziehungen mit dem Verlag Diabelli (dessen Haupt-Stütze er war) befreundete – und im Jahre 45 im Wien, schenkte mir Spina diese Kunst Reliquie.

Von weit wenigerem Werth ist das Mozart Spinett. Ich entsinne mich nicht mehr genau wie viel Octaven es hat – wahrscheinlich aber kaum 5 – Es wurde zum Verkauf vor 9 Jahre in den musikalischen Blättern annoncirt und mir durch Vermittlung Barthold Senff's in Leipzig (ungefähr im Jahre 52 oder 53 spätestens) von der Frau Fürstin Wittgenstein geschenkt. Da bekanntlich Mozart sich weit ²³⁷mehr auf Wanderschaft befand als Beethoven, giebt es auch ein grösseres quantum von Clavieren oder Spinetten deren Er sich bediente. Desjenige was Sie kürzlich auf der Altenburg gesehen, ist von Salzburg nach Leipzig und Weimar gekommen, in Begleitschaft von mehreren authentischen Attesten. In Salzburg und andrerorts befinden sich ähnliche Mozart Möbel, welche eigentlich am passendsten in dem Germanischen Museum zu Nürnberg ihren Platz fänden.

Liszt Ferenc zongorája a soproni múzeumban (Beregszász). Adorján A. felvétele

Schliesslich, verehrter Freund, was die Claviere anbetrifft die mir angehörigen sird, befinden sich auf der Altenburg folgende: 1 Erard in dem Empfangssalon im 1. Stock – 1 Bechstein in dem kleinen Salon daneben – 1 Boisselot (Marseille) in meinem Studir- und Arbeits-Zimmer. NB. Louis Boisselot war einer meiner Freunde, und machte mir die ganze Reise durch Spanien und Portugal (44–45). Bald darauf starb er – ich behielt dieses Clavier was noch obendrein ein paar merkwürdige Snicksalsfälle zu ertragen hatte die ich Ihnen gelegentlich erzählen will. So wie es seit mehreren Jahren geworden, ist es kaum von jemand anderem zu gebrauchen doch kann ich mich nicht entschliessen es zu beseitigen, und auch nicht ein anderes in mein Arbeitszimmer daneben zu stellen.

Im sogenannten Musik-Salon (2. Stock) stehen zwei Wiener Flügel von Streicher – und Bösendorfer und in dem anderen Zimmer ein ungarisches von Beregszazy ...” „*Postscriptum* 24 ten Mai. 78. Weimar.

Diesem Briefe, im Jahre 61 geschrieben, sei noch beigefügt: In meiner jetzigen Weimarer Behausung („Hofgärtnerei”) prangt jedes Jahr ein *Bechstein*-Flügel, und während meines Winteraufenthaltes in Budapest, ein oder zwei *Bösendorfer*-Flügel (weil meine dortige Wohnung mehrere Pianoforte zulässt). *Chikering’s* Flügel, den ich in Rom gebrauchte, steht nun glänzend in Ungarn, und der von *Steinway* fungirt oftmalen hierorts in Concerten. F. Liszt.” –[6\(29\)](#)

Az előbb említett és idézett levélváltásnak [238](#) további érdekessége, hogy Weitzmann az 1861-es keltezésű Liszt-levelet az eredeti borítékkal együtt küldte vissza a mesternek, nyilvánvalóan tiszteletének jeléül. Liszt pedig, valószínűen ennek az egységnek megtartása érdekében, a választ is ebben a régi borítékban tette postára. Mindezt onnan lehet megállapítani, hogy a birtokunkban lévő Weitzmann-hagyaték iratai között ez a boríték is szerepel, benne a már előbb kilátásba helyezett – és mind ez ideig publikálatlan – újabb

Liszt-levéllal. Ez az irat tulajdonképpen kísérő-levele a visszaküldött (és kiegészített) 1861-es leírásnak.

A levél – ugyancsak 1878. május 24-iki dátummal – és borítékjának közlése minden kétséget eloszlat majd a tárggyal kapcsolatban:

– (A borítékon:) „Herrn /Herrn Professor / C. F. Weitzmann. (zárójelben:) Enke-Platz. / No. 5. / *Berlin* (a boríték tetejére 1861-es weimari, hátán 1878-as posta-bélyegző és Liszt Ferenc címeres viaszpecsétje.) (A levélben:) „Hochverehrtes Freund. / Seit langen Jahren gebe / ich mir die Genugthuung / meine aufrichtige Hochschätzung / ihrer vortrefflichen Werke / auszusprechen. Die Exemplare / die ich davon besitze sind / mehrmals, in gute Hände / und verständige Köpfe / gerathen: so zum Beispiel / *Sgambati*, der mit seinen / 2 Quintetten und andere / Compositionen, seine Künstler- / Vornehmheit beweist. / Ihre theoretischen Schriften, / Verehrter Freund, sind / von (beszúrva:) wirklich praktischen Nützen: / desshalb empfehle ich überall / meinen Befreundeten Musikern / Sie zu studieren und (beszurva:) zu verbreiten. / Cotta's *zweite* Ausgabe ihrer / Geschichte des Claviers und / Clavierspiels, erfreut mich. / Dem mitgetheilten Brief (zárójelben:) vom Jahre 61 (bezárva:) fügt heute (zarójelben:) einliegend (bezárva:) ein kleines / Postscriptum bei, Ihr. / in wahrhafter Verehrung, / stets getreu ergebenster / F. Liszt / 24 ten Mai. 78 – Weimar.” –

Eddig a levél, amelynek közlése nemcsak Weitzmann működésének, de Liszt Ferenc kapcsolatai jobb megértésének is eszköze lehet. Érthető, hogy ezt a dokumentumot, amely beszédes tanúja, milyen különleges figyelmet szentelt Liszt hasonló törekvéseknek, Weitzmann gondosan megőrizte. Arról azonban még nincsen adatunk, hová lettek azok a leírások, amelyeket az Altenburgban őrzött hangszerekről közölt Weitzmann idézett könyvében.

Ennek az általunk ismertetett hagyatékunk befejező részét – és egyben legnagyobb rejtélyét – az a négy darab kottás melléklet képezi, amelyeket a szerző (C. F. Weitzmann) saját kézírásával tisztázott le, az elsőként közölt feljegyzéshez hasonló kisalakú kartonokra. Anélkül, hogy ezek részletes ismertetésére kitérnénk, most csak annyit róluk, hogy a négy kompozíció közül az első egy Capriccio fisz-mollban. A szimpla ötsoros szisztémában leírt kis darab, egy ütemnyi eltolódással, négykezesre szánt kánon. A második mű felirata „Enharmonischcanonische Hydra. 30 Canons” és többek között keletkezési idejére utaló adatot is hordoz („12. nicht II. 3.). Ez a darab, valamint a további két mű már dupla-szisztémás zongoraszerű letétben van rögzítve. A két utolsó azonban semmiféle feliratot vagy címet nem visel. Valamennyi kartonon a szerző teljes aláírása megtalálható.⁷⁽³⁰⁾

Liszt Ferenc levelezéséből idevonatkozólag annyit megtudhatunk, hogy Weitzmann – aki korának egyik legnagyobb zene-teoretikusa volt – előszeretettel foglalkozott az említettekhez hasonló zenei „rejtvények”-kel. Liszt írja Hans von Bülownak Rómából a következő sorokat: „Weitzmann látogatójegy formájú szótagrejtvényei és „Rejtvényei” (Räthsel) nagyon tetszettek nekem. Remélnünk kell, hogy egy szép napon feltalálja majd a kánonos és fugás fotográfiát!”⁸⁽³¹⁾

Maga Weitzmann, egyik Liszthez írott levelében szintén megemlíti „rejtvényeit” zeneszerzői tevékenysége közepette: „Meine eigene Wirksamkeit beschränkt sich auf vielen Unterricht im Contrapunkt und in der freien Composition. Im ersteren ²³⁹Zweige habe ich selbst, ausser unzähligen „Räthseln” aller Art, eine Fuge für 8 vocale Singstimmen geliefert, im letzteren die zu freundlicher Ansicht beifolgenden „Valse nobles” und „Enharmonischen Glossen...” stb. stb.”⁹⁽³²⁾

Végül Liszt, egyik öregkori levelében még egyszer visszatér erre a témára. Weitzmann írja a következő sorokat: „Auch Ihre reizenden, scherzend kunstvollen Visitenkarten habe ich erhalten und mache damit

erfreuliche Propagande neben der ernstlichen Ihrer Räthsel-Canons, die mich immer geistig auffrischen. Hoffentlich veröffentlichen Sie bald ein 3tes und 4tes Heft von diesen musikalischen Wundersachen, welche mehr und mehr zu schätzen und verbreiten sind.”¹⁰⁽³³⁾

Ez utóbbi levélrészletet Prahács Margit dr. is közli nemrég megjelent könyvében („Franz Liszt. Briefe aus ungarischen Sammlungen. 1876–1886”), megjegyezve, hogy Weitzmann „Räthsel”-ei megtalálhatók a Zeneművészeti Főiskola könyvtári anyagában. A nyomtatott kiadások azonban – szorgos kutatás ellenére – nem tartalmazzák a hagyatékban talált darabokat.

Ugyancsak meddőnek bizonyult az a törekvésünk is, hogy a rendkívül kiterjedt Liszt-irodalomban bármilyen adatot találjunk Weitzmann szótag-rejtvényeinek értelmezésére vonatkozóan. Ezt a problémát, mint annyi egyebet, a további kutatások eredményei alapján remélhetjük majd megoldhatónak.

Sopron. Érdekes utcakép az Újteleki utcában

1969. XXIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Kotsis Tivadar: A Fertő tó iszapjáról

240 Kotsis Tivadar: A Fertő tó iszapjáról

Az utóbbi 10 év során a Fertő tó magyar és osztrák részén ismét megélénkült a tudományos kutatás, amely mind biológiai, mind földtani vonatkozásban sok új eredményt hozott. ¹⁽³⁴⁾,²⁽³⁵⁾,³⁽³⁶⁾, E menetközbeni munkálatok eredményét Vendel M. és Tárczy-Hornoch A. akadémikusok ismertették.⁴⁽³⁷⁾

Ebben a beszámolóban a Fertő-látogatók által kellemes vagy kellemetlen oldaláról ismert iszapról, annak tulajdonságairól, összetételéről megrajzolt képpel kívánjuk a tóról összegyűjtött ismereteket kiegészíteni.

A Fertő tó a geológiai harmadkor legfiatalabb időszakában, a pliocénban lezökölt Kisalföldnek a felső pleisztocénban kialakult nyugati süllyedéke, amely tavas mélyedésként különül el környezetétől. Fő felszíni vízfolyása, táplálója, a Vulka, mainál nagyobb feltöltő tevékenysége folytán a Lajta hegység és a Fertőmelléki-dombság között terjedelmes deltát épít a tóba. A Vulka patak jelenlegi vízmennyisége a tó párolgó felületéhez képest azonban már nem jelentős,⁵⁽³⁸⁾ így a Fertő tó vize – a Balatonhoz és Velencei-tóhoz hasonlóan – elsősorban talaj- és csapadékvíz eredetű. Újabb megfigyelések szerint a medence nyugat felől is jelentősebb vízutánpótlást kap. A Fertő tó és a Duna vízállása ugyancsak szoros összefüggést mutat egymással.⁶⁽³⁹⁾

A tó fiatal (pleisztocén) üledékei hármas beosztást mutatnak: 1. felső iszapréteget, 2. közbenső homokos réteget, 3. alsó iszapréteget.

A legfelső iszapréteg friss állapotban sötétszürke, feketésszürke, esetleg szürkésbarna, a kémiai állapottól függően. Mindig lágy, plastikus és a tóban való járkálás során kissé mindig besüllyed. Kinn a nyílt vízben ez a réteg keményebbé lesz. Várható volna, hogy itt az erősebb hullámmozgás folytán erősebb oxidáció és egyben intenzívebb üledékképződés menjen végbe. A vizsgálati eredmények azonban rációznak erre: egyrészt rendkívül csekély az üledékképződés, másrészt az üledékek végig redukáló milióban keletkeznek. E legfelső rétegből nem került elő olyan üledék, amely az oxidáció nyomait mutatta volna, ezért található meg a felületi mintákban a pirit. A mai fertői üledékek nagyjából edesvízi szapropelek (azaz vízben lebegve élt szervezetek elhalt, fenékre süllyedt, iszappal keveredett maradványai). Legintenzívebb az üledékképződés a nádövben, ahol mintegy 1–5 cm vastagságú mállási termék (detritus) fedi a szedimentációs felületet. Rendkívül kis fajsúlya és laza telepedése miatt a legkisebb vízmozgásra hullámzó mozgásba kezd. A detritus rétegben erős az oxigénfogyasztás, amely a humuszsavak terhére írandó. E rétegről azt is megfigyelték, hogy benne nagyon meleg napokon kénhidrogén keletkezik. Ezt a jellegzetes szagot a Fertő-járók is jól ismerik. Származtatható a nádöv peremi részein lévő iszap mocsárgázából, de eredhet bakteriális redukcióból is. Az elmondottakból érthető, hogy a szediment felületeken vasszulfid (pirit) és szürke, szürkésfekete szaproelites karakterek képződnek.

A felső üledékréteg alatt következik a köztes homok, amely helyenként néhány cm, máshol csak néhány mm, de rendkívül állandóságával a felső és alsó réteget élesen elválasztja.

Az alsó üledékrétegek is mindig plastikusak, hajlékonyak, friss állapotban fehéres-szürkék és organikus maradványokban ²⁴¹szegények. A világos színt a tavi agyagmárga adja, amelyhez helyenként még finom kolloidális kovaanyag is járul. Ami a tó üledékes rétegeinek a vastagságát illeti, megállapítást nyert, hogy a felső rétegek általában nem haladják meg a 20 cm-t, bár a nádövben ez ugrásszerűen 50 cm-t is elérhet. A középső homokréteg vékonyságáról már előbb megemlékeztünk, végül az alsó rétegek vastagsága (kellő számú vizsgálat híján) még nem ismeretes pontosan, csak annyit tudunk róla, hogy a 6 m-t általában meghaladja.

Ezeknek az üledékeknek az összetétele tipikus dolomitos agyagmárgára utal. Ebből a szempontból különösen érdekes, hogy a szabad szemmel megítélhetően más megjelenésű alsó- és felső rétegből vett taviagyagmárga minták közt közzetani különbséget nem sikerült kimutatni (legfeljebb az organikus tartalom csekély változásait). Minthogy az üledékek rendkívül apró szemmagyságúak, a közzetanban használatos mikroszkópiai vizsgálatok mellett hangsúlyozottabb szerep jutott termoanalitikai, röntgendiffrakciós és

elektromikroszkópiai vizsgálatoknak. Ezek a Fertő tó iszapjában kvarc, plagioklász-földpát, csillám és agyagásványok mellett kalcitot és újonnan képződött dolomitot regisztráltak, sőt az elektromikroszkóp mindezek mellett még finom túalakú kristályokat is kimutatott, amelyek eredetét még nem ismerjük.

Végső összefoglalásként még idekíváncozik, hogy az ismertett üledékek eredetéről is beszéljünk. Ezek kialakulásában két tényező felelős: a környezet közettani felépítése és a tőle nem függetleníthető felszínközeli vizek (patakok, talajvíz, forrásvíz) összetétele.

Bár a Vulka és a néhány kisebb patak a tó vízháztartásához jelentékeny vízmennyiséggel nem járul hozzá, mégsem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy ugyanekkor e patakok nagy keménységű (Ca-, Mg-tartalmú) vizet szállítanak a tóba. Így a Fertő az elkeményedés stádiumába kerülve dolomit és kalcit kiválasztást eredményez. A tó felszíni rétegéből vett minták is azt mutatják, hogy ezekben nagyobb a dolomit és annak Ca-dúsabb változata (az ún. protodolomit), mint a mélyebb rétegekben.

E nagy mennyiségű dolomit és protodolomit keletkezése geológiailag is fontos és nagyon érdekes probléma, és bár többféle magyarázata ismeretes, egyik sem oldja meg a kérdést kielégítő módon. Osztrák kutatók ma legtöbbször azon a nézeten vannak, hogy a tavi dolomit biokémiai folyamatok során keletkezik.

Az elmondottakhoz legyen szabad a következő gondolatot is hozzákapcsolnunk. *Szádeczky* kisalföldi vizsgálatai során (1938) a tó környékén már több olyan helyet megjelöl, ahol az üledékek összetétele erősen márgás, dolomitos jellegű. Ugyancsak a közelmúltban vált ismeretessé Hegykő környékéről a vékony talajtakaróval fedett felszínen egy finomszemű fehér anyag, amely vizsgálataink alapján tiszta dolomitnak minősült. E dolomitréteg vastagságát és kiterjedését még nem ismerjük. Miután ezek az üledékek a tó közelében települnek és a tó közvetlen környékének üledékföldtani viszonyai, mai szemmel nézve, nem ismeretesek eléggé, a dolomitkeletkezés kérdését ez újabb megoldandó feladattal bővíti.

Nem lehetetlen, hogy a Fertő tavi dolomitok keletkezésének kulcsát a tóközeli dolomitok, dolomitos üledékek rejtik.

1969. XXIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Fried István: Adatok a régi Sopron és megye gazdaságtörténetéhez

242 Fried István: Adatok a régi Sopron és megye gazdaságtörténetéhez

A habsburgi gazdasági politika alapvető célja Magyarország gazdasági kizsákmányolása volt. Így a bécsi udvar arra törekedett, hogy a lehető legnagyobb hasznot erőszakolja ki a magyar területekről, a kormánykörök várospolitikája is ennek a gondolatnak szolgálatában állott. Mária Terézia korában felvetődött a városi manufaktúrák fejlesztésének, a szabad királyi városok számbeli növelésének kérdése, ám ez csak a több haszonért történt. Sopron Bécs közelében feküdt, többszörösen érezte az idegen elnyomó létét. Fejlődése, említésre méltó haladása csak a habsburgi célok ellen mehetett végbe, a város csak úgy juthatott előbbre, ha azokhoz kapcsolódik, akik a független gazdasági élettel, piaccal, kereskedelemmel létező Magyarorszáért harcolnak. Ennek a ténynek következménye, hogy a város is, a megye is csatlakozik a reformkorban Széchenyi, Wesselényi, majd Kossuth küzdelmeihez.

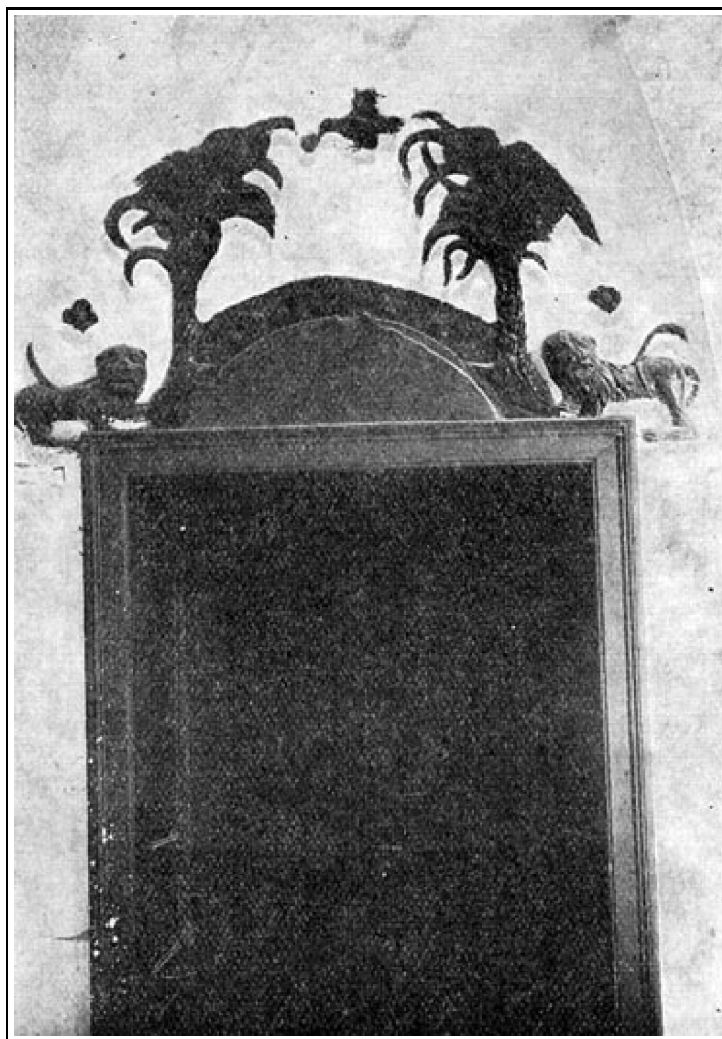
Sopron már a XVIII. század közepén jelentős tőkével rendelkezik, egy 1770-es összeírás szerint 462 iparos, több mint az akkori Szegednek, Kassának, Lőcsének, Késmárnak, Zágrábnak vagy

Székesfehérvárnak.¹⁽⁴⁰⁾ A megye területén a Széchenyi, az Esterházy s a Festetics családnak volt nagybirtoka, hol otthonra leltek a több hasznot hozó, a mezőgazdaságot korszerűsítő, az ipart fejlesztő törekvések. A soproni nyomda jelentős gazdasági tárgyú műveket adott ki.²⁽⁴¹⁾ Keszthely közelsége jótékonyan hatott a megyére is. Kevés a föld, ezért sok vándorkereskedő került ki a Sopron megyeiek közül.³⁽⁴²⁾ Sopron város híres céhei a magyarokon kívül cseheket, morvákat, sziléziaikat is odavonzottak.

A nyugatról érkező utazók el-elcsodálkoznak a városnak – a magyarországi viszonyokhoz képest – pezsgő elevenségén, 1814-ben *Richards Bright* megfigyeli, hogy itt van Magyarország termékeinek a piaca, s ez a közvetítő állomás az Ausztriába szállítható termények számára.⁴⁽⁴³⁾ *Egy francia természettudós, Beudant* 1818-ban elégedetten állapítja meg, hogy itt minden megtalálható, ami az élethez szükséges.⁵⁽⁴⁴⁾

Később a reformkor minden nemzeti törekvést szigorú mértékkel mérő-számontartó kritikusai így emlékeznek a városról s a megyéről: „*Kereskedés, ipar és műveltség bennök pártolókra találnak*”.⁶⁽⁴⁵⁾ Az alábbiakban ehhez szeretnénk adalékokat szolgáltatni, bizonyítva, hogy itt sosem feledkeztek meg a nemzet gazdasági önállósulásáról, mindig arra törekedtek, hogy a magyar ipar s a kereskedelem fejlődjék.

Sopron városa 1698 óta állott kapcsolatban a Festetics családdal, melynek legkiválóbb fia, György Keszthelyen mintagazdaságot s tanintézetet létesített. Emellett azonban Sopronnal is szoros összeköttetésben állt, konviktust alapított, ahol még a diákok öltözetéről is gondoskodtak.⁷⁽⁴⁶⁾ A nemes gróf működését Sopronban nagy figyelemmel kísérték, a Magyar Társaság tagjai „*örömmünnepet rögtönöztek tiszteletére*”, a család örömmünnepeit s gyásznapijait ²⁴³versekkel tisztelték meg.⁸⁽⁴⁷⁾ Több soproni diák jutott el Keszthelyre, s végezte ott tanulmányait. De nem egy tanárban ismerjük föl a hajdani soproni diákok, tanárt. *Asbóth János* (kinek dédapja Thököly udvari papja volt, apja is soproni születésű), 1782–88 között itt járt iskolába, majd 1801–02-ben írott műveit Sopronban adták ki. Hosszú utat tesz meg, míg eljut Keszthelyre, ahol a Georgikon igazgatója lesz. Mint a Georgikon tanárja vállalja a „soproni fürtök” osztályozásának feladatát,⁹⁽⁴⁸⁾ s ugyancsak a Georgikon keretén belül „osztályozza” *Conrad Pál Lajos* a ruszti fürtöket, s erről jelentős monográfiát is ad ki.¹⁰⁽⁴⁹⁾

Sopronbánfalva. Ajtó az egykori pálos kolostorban
A szerzet jelképe a holló kenyérrel

Sopronból egyenesen Keszthelyre került a nagyhírű *Rumy Károly György*, ki itt, Keszthelyen 1813 és 1817 között írt gazdasági műveit a városban adta ki. Rumy gazdasági tárgyú műveiben többször emlékezik meg Sopronról, így szól [244a](#) burgonya termesztéséről a vászonfehérítéről s egyéb, a megyékben számottevő jelentőségű, gazdasági érdekességről. [11\(50\)](#)

Keszthelyen soproniak is megjelentek, újításaikat-találmányaikat bemutatták. 1817-ben Putz Lőrinc lánckovácsot látjuk a Georgikon egy ülésén, „*fojómérték-béjjegző s hejbenhagyó*”-t, aki „*készített a Szerzet számára egy mérséklett Szénamérő-Kismást, melljet a Georgikonban nagyban is felállítanak. Ennek a tulajdonsága abban áll, hogy a rövidebb karvasára akasztott nyomólék által, könnyebb terheket, a nyomólék elvétele által pedig egyszersmind, sokkal nagyobb terheket lehet igen elmés módon megmászalni*”. [12\(51\)](#)

Keszthely hatását jelzik a gazdasági lapokba eljutott hírek is. Az „*üszög eltávoztatásának ujj módjá*”-t [13\(52\)](#) kísérletezte ki egy gazda, de folynak más kísérletek is. [14\(53\)](#) A soproni vásár jelentőségét

bizonyítja, hogy közlik a heti piacok árait, melyek jelzik az 1810-es évek végének nagy problémáit: a mezőgazdasági terményeket nagyon olcsón el lehet adni, ám az iparcikkek drágák.¹⁵⁽⁵⁴⁾

A fejlődő gazdaság ébreszti föl a csehországi német lapok, a *Hesperus*, az *Oekonomische Neuigkeiten* érdeklődését, melyek szívesen közölnek soproni vonatkozású cikket. A városi hegyközség szabályzata mellett,¹⁶⁽⁵⁵⁾ piaci árakat, terméseredményeket hoznak. „Niemand will kaufen – írja a névtelen tudósító – *die Landleute begnügen sich mit Brod-Surrogaten, hauptsächlich mit Erdäpfeln*” – jellemzi 1818 szomorú állapotát.¹⁷⁽⁵⁶⁾

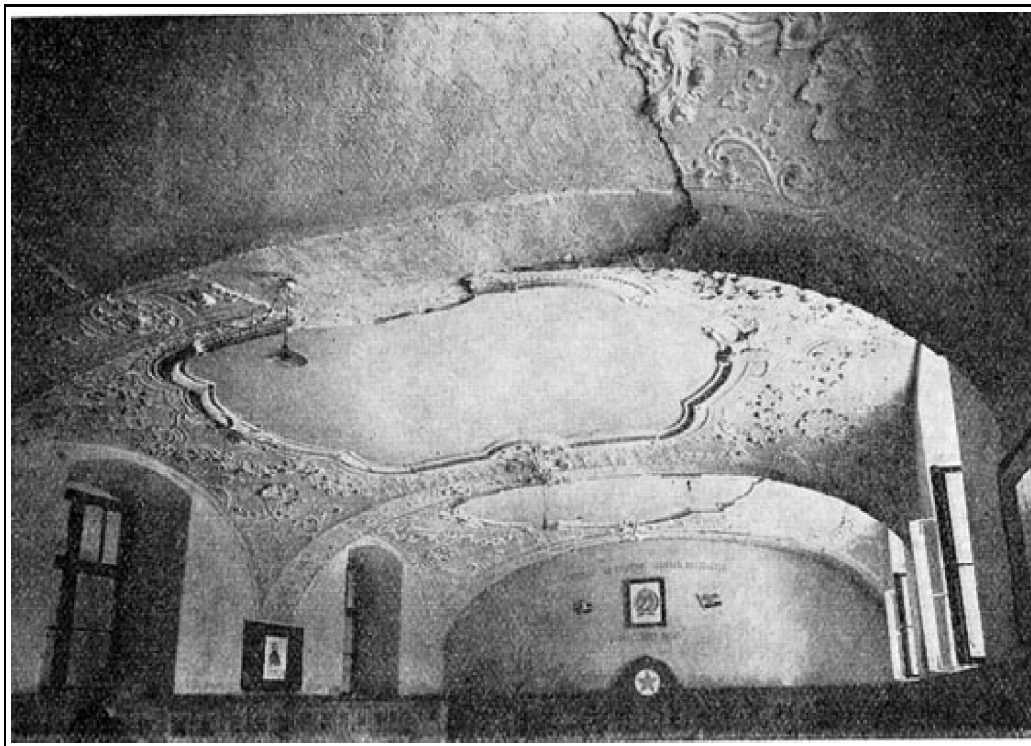
A húszas évek az erőgyűjtés s az első reformországgyűlés évei, majd Széchenyi jelentkezése után lendülnek föl ismét a gazdasági törekvések. Ám Széchenyi Sopron megyei működésének is megvannak az előzményei, N. A. Kiss Sámuel Sopron megyéről szólva kiemeli a „jeles” heti vásárokat, a kézi mesterségek virágzó állapotát,¹⁸⁽⁵⁷⁾ Gräffner József hivatalnok pedig tervezetet készít 1821-ben (!) „szabályszerű nemzeti méhészet”-re.¹⁹⁽⁵⁸⁾ Széchenyi későbbi tervei a selyemtenyésztés s a szederfa-ültetvény kihasználására szintén nincsenek előzmény nélkül. Rummy Károly György közli a Helytartótanács 1822. áprilisában kiadott rendeletét, mely a selyemtenyésztés fejlesztését tűzi ki célul. A rendelet szövegét a soproni tanács is tudomásul vette, s a következő megjegyzést fűzte hozzá: „*Ennek a jótékonyan kegyes rendeletnek, melyet mind a választott közösség (Selecta Communitas) gyűlésén, mind a törvényes rendeletnek könyvébe be kell iktatni, a másolatát a kiváló Fabricius András szenátor urnak, aki a selyemtenyésztés és a szederfaültetés legfelsőbb felügyeletét gyakorolja, végül az ügy előmozdítására az ellenőrzés eredményét és az augusztus végével beküldendő táblázatos jelentés eredményét át fogják adni. Egyébként kérni fogjuk a Legfelsőbb Magyar Királyi Helytartótanácsot, hogy Mitterpacher művének példányait bocsássa rendelkezésünkre. Sopronban, a szenátusban 1822. június 21.-én*”.²⁰⁽⁵⁹⁾ A rendelet, melyet Rummy rövid bevezető megjegyzésekkel s lábjegyzetekkel látott el, 1840. február 27-én jelent meg az „Ismertető” c. elég széles körben ismert s olvasott lapban, e lap november 1-én közli a Széchenyi kezdeményezte – még augusztusban megalakult – Sopron-Vas szederfa-egyesület alapszabályait, mely – Széchenyi szerény megállapítása szerint – „egy kis ²⁴⁵téglácska a nagy nemzeti épülethez”.²¹⁽⁶⁰⁾ Akarva-nem-akarva e közlés az egyesület közvetlen előzménye.

Szechenyi példája – ahogy egykor Festeticsé – több birtokost, polgárt lelkesített. A megye főadószedője, Torkos Sámuel 1831-ben keltezett végrendeletében 1000 váltóforintot hagy a líceum „alumneumára”, s értékes gyűjteményét is odahagyományozza, tengeri csigáit, érceit, „kövé vált állatrészekből” álló gyűjteményét, az optikához s a matézishoz tartozó eszközeit, könyvtárát.²²⁽⁶¹⁾ A soproni Kalmár György kereskedő pedig az újságokat látja el híryanaggal, gazdasági tárgyú cikkeivel, pl. a marhavész gyógyításáról értekezik. Cikkei majd minden lapban (Hirnök, Társalkodó, Hasznos Mulatságok, Ofner Gemeinnütziges Blätter, Ismertető) megjelentek.²³⁽⁶²⁾

Sopronbánfalva. Ajtó az egykori pálos kolostorban

Míg a nemesek egy része „szégyenl mesterséget tanulni és gyakorolni”,²⁴⁽⁶³⁾ addig a polgárok, az iparosok mindent megtesznek, hogy Sopront egyre inkább bekapcsolják az ország gazdasági vérkeringésébe. A Dunántúl „felállítandó gyapjúvásár” tárgyában ülnek össze Sopron, Győr, Kőszeg stb. képviselői 1837-ben, itt ²⁴⁶Sopron megyét Chapó János és Lunkányi János táblabírák, a várost pedig Fabricius Endre tanácsnok s Kánia Ferdinánd népszószóló képviseli, s bár Sopron is Győrt szeretné központnak, végül mindent tekintetbe véve Pápára esik a választás.²⁵⁽⁶⁴⁾ A Jelenkor rendszeresen tudósít Sopron haladásáról, Ruprecht gőzmalmának megindulásáról olvasható részletes beszámoló,²⁶⁽⁶⁵⁾ szólnak a cukorgyár történetéről, majd a birodalom cukorgyártását áttekintve Esterházy herceg esterházi, Festetics gróf egyedi gyáráról emlékeznek meg.²⁷⁽⁶⁶⁾ Soproniakat találunk a pesti orvosi egyetemen végzettek között, disszertációjukról a Tudományos Gyűjtemény is megemlékezik.²⁸⁽⁶⁷⁾

Sopron. Az egykori domonkos kolostor stukkós ebédlője. (18. század)

Széchenyi sok alkalommal szólt a városról, a megyéről. Beszért a „*lelkes*”²⁹⁽⁶⁸⁾ rendekről, Hőgyész Pálhoz írott levelében pedig megígéri, hogy „*valódi előmeneteléhez*” igyekszik hozzájárulni.³⁰⁽⁶⁹⁾ Példája tetterre buzdított, s a reformkor Soprona a magyar gazdaság fejlesztésében előljárt.

A XIX. század első felében Sopront ott látjuk a legjobbak, Festetics György s Széchenyi István mellett. A városi és megyei kisebb-nagyobb eredmények mintegy kiegészítik e kiváló férfiak törekvéseit, s beleilleszkednek abba a harcba, mely a magyar gazdasági élet fejlődéséért folyt. E harc apró részleteihez kívántunk adatokat szolgáltatni.

1969. XXIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Angyal Endre: Sopron 18. századi magyar irodalmi életéből

²⁴⁷Angyal Endre: Sopron 18. századi magyar irodalmi életéből

Már negyed százada tudjuk, hogy a magyar 18. század nem nevezhető irodalmunk „nemzetietlen korának”. Alszeghy Zsolt egy 1942-ben írott tanulmányában a súlyos érvek egész sorával döntötte meg a konzervatív irodalomszemléletnek – elsősorban Császár Elemérnek – ezt a téves és elfogult tanítását.¹⁽⁷⁰⁾ Ehhez mindjárt hozzá kell tennünk: a 18. századi Sopron irodalma és kultúrája sem volt annyira kizárólagosan német jellegű, amint ezt sokan hitték és hiszik ma is.

A Szlovák Tudományos Akadémia központi könyvtárában – az egykori pozsonyi evangélikus líceum

könyvtárában – néhány érdekes dokumentumot találtunk. Ján Čaplovičnak, a könyvtár igazgatójának szívességéből 1967 novemberében részletesen tanulmányozhattuk a *Collectio variorum carminum* (jelzése: 5721) című kolligátumot, 18. századi magyar és német, szlovák és latin nyomtatványok és kéziratok gyűjteményét. A vaskos kötet tekintélyes részét ünnepi köszöntőversek, gyászversek, beszédek teszik ki. Pozsonynak és Sopronnak, az egykori Nyugat-Magyarország két jelentős városának élénk kapcsolatait, a pozsonyi és soproni protestáns művelődési centrumok szoros összeköttetését figyelembe véve, nem csodálkozhatunk azon, hogy a kolligátumban soproni vonatkozású anyagot is találunk, két magyar nyelven írott alkalmi verset: egy lakodalmi köszöntőt 1726-ból és egy gyászélelgiát 1796-ból. Pozsonyban nyomtatták az elsőt, Sopronban a másodikat: tárgyát tekintve azonban mindkét vers a 18. századi soproni magyar irodalom körébe tartozik.

Különösen érdekes az 1726. évi lakodalmi köszöntő. Szerzője Moller Gottfried besztercebányai születésű orvos, aki 1730-ban a hallei egyetemen szerzett doktori oklevelet, szülővárosában folytatott orvosi működést és Zólyom megye táblabírája volt.²⁽⁷¹⁾ Versében – amelynek részletes címét később közöljük – egy kollégájának, Herrmann András doktornak és a soproni Leidenfrost Mária Erzsébetnek, Kastenholz János András özvegyének Sopronban, 1726 januárjában kötött házasságát ünnepli.

Herrmann András (1693–1764) szintén Besztercebánya szülöttje volt, s ugyancsak Halléban szerzett bölcsészeti és orvostdoktori oklevelet. Nógrád megyének főorvosa lett, később gróf Csáky Imre kalocsai bíboros-érsek háziórvosa, végül Moson megye is megválasztotta főorvosának. Több orvosi tárgyú műve és kézirata maradt ránk.³⁽⁷²⁾

Moller is, Herrmann is nyilvánvalóan német származásúak, amint az a menyasszony, Leidenfrost Mária Erzsébet is. A köszöntő-vers mégis magyar nyelven íródott, s egyes fordulataiban, kifejezéseiben erősen Gyöngyösi István költői hagyományára utal. A vers – bár szerzője és az ünnepelt személyek is polgárok – végső soron a 18. század első évtizedeinek „nemesi költészetéhez” tartozik, annak az ízlésiránynak egyik hajtása, amelyet Tarnai Andor így jellemez: „A nemesség körében különösen azok az alkalmi műfajok voltak kedveltek, melyek a nemesi társas- és közélet eseményeihez kapcsolódtak.”⁴⁽⁷³⁾

Ezt a nemesi példát, Gyöngyösi hagyományát követi Moller, ezért is versel magyarul. Láthatjuk ebből, hogy a magyar nyelvnek, magyar költészetnek a 18. század első felében mekkora hatása volt az akkori Magyarország idegen ajkú polgárait is, főleg az olyan polgároknak, ²⁴⁸akik – mint Moller és Herrmann – sokat forgolódtak hivatásuknál fogva magyar nemesi környezetben. Arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy Herrmann az erősen magyar érzésű Csáky Imre bíboros-érseknek (1672–1732)⁵⁽⁷⁴⁾ udvari orvosa volt, s a magyar nyelv iránti vonzódását ebből a környezetből meríthette. Moller üdvözlő verse tehát mindenképpen érdekes emlék: dokumentuma a magyar nyelv terjedésének, a magyar nemesi életformák és a nemesi életstílust tükröző Gyöngyösi-hagyomány erős hatásának. Jegyezzük meg azt is, hogy míg a címében a „Leidenfrost” és „Kastenholz” nevek még németes helyesírással szerepelnek, addig a szövegben Moller már a magyaros „Kaszenholtz” és „Leidenfroszti” alakokat használja.

A lakodalmi vers teljes címe a következő:

MIDŐN Tekéntetes, Nemes és Nemzetes, Nagy Tudományú és Bö Experientziájú HERRMANN ANDRÁS URAM, CARDINALIS CSÁKY IMRE (Tit. pleniss.) Ő Eminenciájára (!!!) Méltóságos Fejedelmi Személyének, hűséges Orvos Doctora, NEMES ÉS NEMZETES LEIDENFROST MÁRIA ÖRSÉBETHET, Nehaj Tiszteletes, és Tüdos KASTENHOLTZ JÁNOS ANDRÁS URAM, (Tit.) hagyatott özvegyét, Keresztény szokás szerént, magának kedves Házas Társúl, Sopronban A. 1726. d. 8.

Jan. el jegyzéné, kötelességétül viseltetvén, Igy akara idvözleni, GODOFREDUS MOLLER. – Nyomtatott Posonban Royer János Pál által, 1726. dik Esztendőben.

A szöveg előtt, a nyomtatvány második lapjának felső részén, allegorikus barokk fametszet, két nőalakkal s jelképes tárgyakkal: trombitával, körzővel, földgömbbel, vázával. Ezt követi a szöveg:

Mindennémő fényes tündöklő köveknél,
Drága szép öltözet, aranyál (!!!) ezüstnél,
Nagy sokkal kedvesebb, Istenes embernél,
Ha ki magánosan, szűzen, szabadon él.
Mert a'ki Társ nélkül életét folytattja,
Mind addig szabadság czímerét fen tartja,
S'-valamellyre pedig ő magát fordítottja,
Magának mindene: jó van állapotja.
S'-valóban illy élet minden vidámsággal
Tellyes,s'-vetekedik a' szép virágsággal,
Melly zöldellő kertben gyenge illatjával
Magát ékesíti, ki terjett ágával.
Azért,a' mint látom, sokaknál-is kedves,
Az magános élet, mint hogy kellemetes,
Valakinek szíve szűz, Istenes, kegyes,
Nem kell annak párzás, melly másnak szerelmes.
Jöllehet pediglen ezek így legyenek,
És a szűz életben sokan részt vegyenek,
S'-abban számos jókat, ámbár-is leljenek;
Mind az által im azt nem értik mindenek.
Mert jól meg vizsgálván, hogy ki vólt Autora,
A' kegyes párzásnak,s'-első Fundátora,
Láttják, hogy az ISTEN annak alkotója (!!!),
Mért légyen hát ember szörnyű utálója?
A' mellett pediglen hogy ha ki ki sorsát,
Magános létének meg emésztő vóltát,
Meg veti s' meg hánnja elméjében dolgát,
Nem lehet egyébként, rá viszi szándékát.
Valamint pusztában, ha valaki bolog (!!!),
Valamelyre fordul, szive tsak háborog,
Nints vígasztalása, szerentséje forog;
Igy magános élet gyakorta háborog.
Ellenben pediglen, kik párossan élnek,
S' tiszta szerelemben Istentül jót kérnek,
A' mint ösvényekbül soha ki nem térnek,
Úgy örömet, áldást bőségesen érnek.
Bóldog ember azért, ki szép nyájassággal,
Folytattja életét, el-jegyzett társával,
Mint ott *Menelaus*,a' szép *Helénával*

Vígan lakik, s-áldja Istenét párjával.
 Valóban-is drága kints a' jó Feleség,
 Kiben tiszta hű szív,s'-belső lelki épség,
 A' mellett testében ama' kedves szépség
 Találtatik,s'-azzal erköltsi tisztesség.
 249Ez vala, úgy vélem, mellyet meg vizsgálván,
 És bölts elméjében fontosán meg hánván,
 Melly HERRMANN Uramot, arra vitte nyilván,
 Hogy már Házassághoz látni szörnyen kíván.
 Jóllehet ez előtt más elmével magát
 Bízatta, akarván magánosan dolgát
 Folytatni,s'-azért-is senki Társasságát
 Nem kívánta, töltvén iffjú világát.
 De már mint Magnes-kő, melly Ejtzakra fordúl,
 S'ámbár hánnyad vessed, más felé nem indul,
 Így DOCTOR HERRMANN-is, egy személyhez hódúl,
 Mind szíve, mind kedve, tsak utánna tódúl.
 Mi haszna orvoslom mások betegségét?
 (Valának szavai)s'-enyhitem ínségét?
 S'-magam nem keresem életem épségét?
 Bizonnyal illetlen! Kell már vetnem végét!
 Illy szoros gondjában, történt jövetele
 SOPRON Várossába, hol egy személyt lele,
 Kinek Szerelmével azonnal bé tele,
 Utánna van,s'-kéri, hogy élhessen vele.
 Nem-is ejté szavát leg ott helytelenül,
 Mert a' kedvelt személyt nyeri véletlenül,
 Immár-is szívében tellyességgel ben(!!!) ül,
 S'-úgy másollja éltét, illy nagy hirtelenül.
 De vallyon kitsodát jegyzett el magának?
 Kit választott (!!!) mondom, hűséges társának?
 MÁRIA ÖRSÉBETH KASZTENHOLTZ Aszszonnak
 Hódúl DOCTOR Uram, LEIDENFROSZTI ágnak.
 Jól esett a' dolog, bizony olly személyre
 Akadt, ha tekéntünk annak erköltsére,
 Kinél a' jó elme minden tisztességre
 Járúl, s'-kedvesének szíves örömére.
 Déli test, jó termet, kívántha (!!!) okosság,
 Emberi élethez illendő nyájasság,
 Az házi dolgokban, hasznos s'-helyes gondság,
 Lész HERRMANN Uramnak hatható orvosság.
 Tehát kiket ISTEN! így öszve kötöttél,
 Rendelésed szerént egy testbe szerzettél,
 Adjad! jól éljenek, és hogy szomorú tél
 Sorsokat ne érje, sem egyéb rossz (!!!) veszély.

Egyesítsd szíveket, igaz szeretetben,
Nyőjön s' -virágozzék házasság kertekben,
Sok magzat, szerentse: tartsad egészségben,
Miglen el-bé viszed az örök életben.

A szöveg záró-vinnyettája is barokk fametszet: volutákkal és baldachin alatt álló női alakkal. A barokk esztétikai felfogás jellemzi különben az egész verset. Mai szemmel furcsának látszik, hogy Moller egy házassági üdvözlő-költeményt „az magános élet” dicséretével kezdi. Mint barokk *conchetto*, szellemes ötlet azonban, eléggé jó ez a bevezetés. Lehet, hogy a besztercebányai születésű orvosíró nemcsak Gyöngyösinek, hanem a közelében élő csábrági földesúrnak, a megrögzött agglegény Koháry Istvánnak ez idő tájt kiadott verseit is olvasgatta. Talán Csáky kardinális felé is gesztust akart tenni ezzel, hiszen a magyar főpapot a katolikus celibátus szigorú szabályai kötötték.

Az is meglepő egy mai olvasó számára – aki ismeri a görög mitológiát és a trójai háború homéroszi történetét-, hogy Moller éppen Menelaos és Helena alakját hozza fel példának. Talán azonban ez is barokk *conchetto*, finom humanista célzás arra, hogy Herrmann doktor már a *második* férje Leidenfrost Mária Erzsébetnek...

Irodalmi remekműnek semmiképpen sem nevezhetjük ezt az üdvözlő verset. Több részletén meglátszik, hogy írójának nem anyanyelve volt a magyar. Mégis, Moller doktorból nem hiányzott a költői véna, s a vers egyes részei művészi szempontból is sikerültek mondhatók. Jó a hangvétel is, az első strófa kép-sorozata, aztán a „Valamint pusztában” kezdetű strófa (eltekintve a „háborog” rím kétszeres használatától) s még több más ügyes részlet. Az egész versben azonban az a legérdekesebb: egy német ajkú felvidéki [250](#)polgár magyar versben köszönti ugyancsak német ajkú barátjának soproni házasságát, s a két polgár – bár papíron Herrmann doktor is „nemes és nemzetes” –, a Gyöngyösi- és Koháry-féle magyar nemesi barokk hagyományba kapcsolódik.

Hetven évvel későbbi és már a felvilágosodás korában, 1796-ban keletkezett Sikos Istvánnak Gamauf Sámuel soproni evangélikus lelképásztor halálára írt gyász-elégiája. Maga Gamauf tipikus alakja a soproni felvilágosodott-racionalista protestantizmusnak. 1771 óta működik Sopronban, kitűnő ismerője a héber nyelvnek és tanára Kis Jánosnak.[6\(75\)](#) Ugyanakkor nem mentes a racionalizmus túlzásaitól. Amikor 1785-ben Pozsonyban énekeskönyvet ad ki a hazai német ajkú evangélikusok számára, kihagyja belőle Luther híres himnuszát: „Ein' feste Burg ist unser Gott” (Erős vár a mi Istenünk) és a Bach dallama által halhatatlanná lett protestáns egyházi ének: „O Ewigkeit, du Donnerwort” (Ó örökkévalóság, te villámló szó). Eljárását Gamauf azzal indokolta: a két énekben „téves és tisztességtelen kifejezések” (irrigé und unandständige Redensarten) akadtak...[7\(76\)](#)

Kis János (1770–1846), a későbbi soproni evangélikus püspök, Kazinczy barátja és 1790-ben a Soproni Magyar Társaság megalapítója nem állt messze mesterének racionalista-felvilágosodott eszményeitől. Jól jellemzi őt Pándi Pál: „Az irodalmi polgárosulás költő-hívei közé tartozott a dunántúli lelkész, de ennek a polgárosulásnak vidékiesebb, patriarkálisabb s nyelvben zamatosabb változatát képviselte Kazinczy oldalán.”[8\(77\)](#)

Sikos István, a mozgalmas életű győri születésű (1775) evangélikus teológus ezekben az években a soproni líceum növendéke és a Kis-alapította Magyar Társaságnak tagja volt. Kis esztétikai eszményei az övéi is, bár lényegében mindvégig megmaradt alkalmi versek költőjének.

Antikizáló disztichonokban írott elégiájának ez a címe: A' meg-búsultt szívnek keservei mellyekben néhai

nagy tiszteletű 's tudós Gamauf Samuel' A' Sopronyi Augustana vallástételt tartó gyülekezet' hü lelki tanítójának mint igaz jóltévőjének és érdemes vezérjének halálát könnyezi a Soproni Parnasszusonn múlatozó magyar ifjúság. Énekelte Sikos István. A' IV dik Holnap' 18dikánn 1796. – Sopronyban, Nyomtattatott Szísz Kláránál.

A vinyették itt már nem a barokk, hanem a klasszicizáló copf-stílus szellemében készültek, és klasszicizáló elemeket használ az ifjú poéta is. Az antik hagyományokhoz való ragaszkodást annyira túlzásba veszi, hogy – latin mintára – ő is némának veszi a szókezdő *h* mássalhangzót. Jellemző, hogy mottójaként a kor egyik „deákos” költőjének, a klasszicista Baróti Szabó Dávidnak egy disztichonát idézi:

Ember vagy; majd por lésszesz: valahony napot éltél,
Annyival indultál a' temetődre közellibb.

Ezt a mottót követi az ugyancsak disztichonokban írt gyászvers:

Hát tsak ugyan nem szűnsz még-is keseríteni szívünk
Zordon Halál! nem szánsz új sebet ütni viszont?
Még most-is kesereg drágább Vezetője' el-esténn
Egy híres Tanulók' műhelye – ritka Pozsony!
Még most-is sokszor könnyel tele Castali forrás,
Szíve hasad, ha feléd vetni találja szemét;
Még tsak alig teheté szerit a' bölts Isten, Apolló,
Hogy im' ez el-múlttnak lépne helyébe egyébb.
Nagy tsorbát ejtél Parnasszust lakta' vidékén,
Látni! Minerva minő nagy panaszokra fakadt!
251Véltük elégedtél illy férfi't hogy ki ragadtál,
'S íme keserves gyászt hoz fejeinkre nyilad!
Bé-szőktél Múzsánk' szentelte vitézi körébe,
Vessződ' súlya alatt nyögve sohajt serege.
Nem vala még az elég ollyannak el-olt'ni világát,
Kit Haza, kit könnyez szent tudományu Sereg!
Nem; – mert, jaj Siralom! végére jut élete, kit nagy
És széles tudomány többek' elejbe teve.
Mint később ősszel dértől meg-vett fa levélnek
Színe vezett; sárgúlt, fonnyada 's földre rogyott,
Mint az el-aggott tölgy, mellynek termése nem újjul
Meg-dül 's leg-kisebb szél ki-feszíti tövét:
Roskada, el-húnyván, szív fájdalom! ím el-enyészett
Szent Tudomány' méltó érdeme sírba le-száll!
El-tűnt hív Gamauf, fel-váltá földi lakását,
'S testétől szabadúlt lelke Egekbe siet.
Hát el-hagysz bennünk! ki valál több ízbe' segédünk?
Nem felel; – ím' múlik, mennyei karba repül!
Egy tsendes pihegést gyengébb szellőtske ugyan tsak
Illy szomorú hanggal még füleimbe zeneg:

„Mind végig híven munkálkodtam, míg utolsó
 „Óráim hína örök Bódogok' útja felé.
 „Még magamat bírtam, hirdetem Kristus' igéjét,
 „Pállyám végezvén meg-lepe mérges Halál.
 „Isten hozzád, tsalfa Világ! én a' magas Égnek
 „Bódogjabb kapuját nyitni ma látni fogom.” –
 Így rebegett és híg levegőbe emelve enyészett
 Lelkét, melly nem vész, angyali Kar fogadá.
 El-hagyatott Árvák, 's amaz idvességnek utára
 Kit vezetett az' nyáj, sirva kesergi helyét,
 Egy vesztette ezen jó 's drága személyben az Attyát,
 Más kárát vallá, a' ki barátja vala.
 Egyik Jól-tévőt, másik sírat könnyörülőt
 Benne; – mivel sok jó itt vere mély gyökeret.
 Sír, – jajgat minden, hullasztnak könnyek' özönjét,
 Vési szivére Nevét, 's írja szivére ki ki.
 Áldja porát Soprony, még élni fog áldja Nemes-tsó,
 Mert e' két Nyájnak lelki Vezére vala.
 Búba merülte seregek! Helikon hegy' drága virági!
 Könnyeknek szakadott záporát ontsa szemünk.
 Mint égből felhő szakadás ollyképpen omoljon
 Meg-repedett szívünk' tiszta folyamja alá.
 Jól-tévőnk el-hunyt, kiki tudja baráti szivének
 Hozzánk illy tüzesen, mint volna hév ereje.
 Kedvet adott, és mint lehetett könnyítte ügyünkön,
 A' Tanulók' seregét tudta betsülni míg élt.
 Vígán, kész örömet mulatta magát ligetinkben,
 Hol ifjant 'sereget Múzsza tejével itat.
 Jer! menjünk, gyászos sírjába le-tenni segitsük,
 Végképp' földbe tegyük meg-merevedt tagait.
 Nyúgodj, jó Gamauf! tetemidnek nyugta legyen már,
 Mert fáradságod hidd meg-elégli az Ég.
 Nagy neved és Virtus 's példás tudományod eléggé
 Fenn-tartják nálunk tetteid érdemeit.
 Mind addig, még szív érezni tud emberi mejben (!!!),
 252Hál' adatos maradék áldani fogja Neved.
 Szentelt Hamvaidat mi-is égig emelni igyekszünk,
 Tiszteljük, Gamauf, 's mennybe követni fogunk.
 Már búsongó és epedő Felek! ontani könnyet
 Szünjünk, már az Egek' bértzeit érte Atyánk.
 Menjünk, el-lankadt tetemid pihenésre botsátván,
 Nyúgodjon, 's tsendes béke fedezze porát!!!

Sopron, Színház u. 5.

Szép dokumentuma ez az elégia a régi Sopron egyik jelentős alakjának, kifejezője a tanítványok és tisztelők hálájának, s bizonyítéka annak is, hogy Sikos István, a huszonegy éves fiatalmeber nem volt tehetségtelen költő. Ha nem is emelhetjük őt a nagyok közé, annyi bizonyos, hogy az elégia esztétikai értéke felülmúlja Moller lakodalmi köszöntőjének értékét. Ennek két oka is van: egyrészt Sikos anyanyelvén verselt, másrészt a deákiskola a maga antik formáival ekkor még eleven tényezője volt irodalmunknak, nem tiszteletre méltó hagyomány, mint Gyöngyösi barokkjá a 18. század első felében. Ha nem is a zseniális költők fokán, Sikos mégis figyelmet érdemlő tagja annak a fejlődési sornak, amely Baróti Szabótól és Virágtól Kisfaludy Károly Mohácsának disztichonjaihoz és Vörösmarty epikai hexameteréhez vezet.

Sikos később is szenvedélyesen művelte a versírást. 1786 augusztusában a jénai egyetemre iratkozott be, aztán Kővágóörsön, majd 1810-ben Győrött lett evangélikus pap. Egyházi felettesei, dunántúli nemesurak, sőt Schwarzenberg Ernő herceg, győri katolikus püspök halálára is írt búcsúzó verseket, s művelte az ünnepi beszéd és az egyházi ének műfaját is. Pályája tragikus töréssel ért véget: 1828-ban „botrányos magaviselete” miatt felfüggesztették, mire ő lemondott állásáról és Pápára távozott.⁹⁽⁷⁸⁾ Feltehetőleg életét is itt fejezte be. Botlásai ellenére sem volt érdemtelen alakja a kései 18. és a korai 19. század nyugat-dunántúli irodalmi életének: rászolgál, hogy emlékezzünk rá.

1969. XXIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Karner Károly: Soproni adomány a Nemzeti Múzeum könyvtárának gyarapítására

253 Karner Károly: Soproni adomány a Nemzeti Múzeum könyvtárának gyarapítására

1969. XXIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Karner Károly: Soproni adomány a Nemzeti Múzeum könyvtárának gyarapítására / I.

I.

A soproni evangélikus gyülekezet konventje 1814. december 1-én tartott ülésén *Gamauf Teofil* esperes-lelkész javaslatára elhatározta, hogy a bemutatott „*specificatio*”-n a részletes listán felsorolt, „mind régiségük, mind ritkaságuk tekintetében kiváló kéziratokat” („*manuscripta tam antiquitate, quam raritate sua commendantia*”), melyek a gyülekezeti könyvtár állományába tartoztak, odaajándékozza a Nemzeti Múzeum könyvtárának gyarapítására.^{[1\(79\)](#)}

Laitner Ferenc polgármester konventelnök
Ismeretlen festő képe a Liszt Ferenc Múzeumban. Adorján A. felvétele

A listán felsorolt kéziratokat a gyülekezet hamarosan el is küldötte József nádornak, hivatkozva a mellékelt levélben a nádornak ez iránti, a törvényhatóságokhoz intézett felhívására.²⁽⁸⁰⁾ A küldeményt a nádor „különleges tetszésének nyilvánítása mellett” Bécsben, 1815. február 8-án írt levelében köszönte meg, melyet *Laitner Ferenchez*, Sopron város polgármesteréhez intézett, aki akkor az evangélikus konvent elnöke is volt.³⁽⁸¹⁾ A nádor a küldeményt továbbította a Nemzeti ²⁵⁴ Múzeum könyvtárába, ahol az elhelyezést nyert.⁴⁽⁸²⁾

1969. XXIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Karner Károly: Soproni adomány a Nemzeti Múzeum könyvtárának gyarapítására / II.

II.

A soproni evangélikus gyülekezet levéltárában megvan még a felajánlott kéziratok „specificatio”-ja, listája. Azonban a jegyzék csak nagyon általános kifejezésekkel jelöli meg és írja körül az egyes köteteket, úgyhogy a közölt leírás alapján nem könnyű azonosítani a felajánlott kéziratokat. Ezt nehezíti az a körülmény is,

hogy a gyülekezet nem vezette be az egyes kötetekbe az ajándékozás tényét, – mint ahogyan ezt pl. a Besztercebánya részéről felajánlott kéziratoknál megtették.⁵⁽⁸³⁾ Ennek ellenére főként az egyes kéziratokban található bejegyzések, valamint a bennük még fellelhető régi gyülekezeti könyvtári pecsét alapján sikerült az odaajándékozott hét kézirat közül ötöt azonosítani.⁶⁽⁸⁴⁾

Nem sikerült azonosítani a „specificatio”-ban az 1. és 3. helyen felsorolt kéziratokat. Amaz egy *Vergilius-kódex* volt („Opera Vergilii, in Pergameno, cum Notis, in Folio” – mondja a specificatio), emez egy arab kötet, amely „dogmatikai és etikai tanulmányokat és hagyományokat” tartalmazott („Manuscriptum Arabicum... in Folio, continens Collectiones dogmaticarum et ethicarum Dissertationum et Traditionum, anno Hegirae 960 in urbe Cairo scriptam”).

Viszont sikerült megtalálni és azonosítani az Országos Széchényi Könyvtár állományában a következő öt kéziratot:

1. A lista második helyén egy „nagyon régi naptár” szerepel „lectionarium”-mal⁷⁽⁸⁵⁾ folio alakban („Calendarium perantiquum, cum Lectionario, in Folio”). Ez a nagyon általános és első olvasásra megtévesztő körülírás az OSzK egyik értékes és Sopron szempontjából külön érdekű kéziratát, a „*Missale Soproniense (Stephani Golsonis de Sopronio)*” elnevezésű kódexet takarja.⁸⁽⁸⁶⁾ A kötet 2. lapján megtalálható a soproni gyülekezeti könyvtár régi jellegzetes pecsétje, amely az azonosítást lehetővé tette. Ez a valószínűleg Sopronban készült és 1364-ben befejezett kézirat az első egyházi naptárt, imádságokat és miseszövegeket tartalmaz.⁹⁽⁸⁷⁾ Szövegei különösen jelentősek, mert bepillantást engednek a középkori magyar és ezen belül soproni istentiszteleti és kegyességi életbe. Érthető, hogy e kötetrel ismételtlen foglalkozott több kutató.¹⁰⁽⁸⁸⁾

2. Negyedik helyen a lista egy, a 15. századból (egyik helyen a kéziratban: 1467) való, 175 lapból álló, leginkább latin nyelvű „alkimiai” negyedréti kéziratot sorol fel („Manuscriptum Alchymicum, ex Seculo XVto, in Quarto”), melyet az OSzK jelenleg Cod. dat. med. aevi nr. 202 (617 Quart. Lat.) megjelölés alatt tart nyilván.¹¹⁽⁸⁹⁾ A kézirat alkimiai műveket ²⁵⁵ tartalmaz, köztük többet a híres középkori katalán filozófustól és teológustól, *Raimundus Lullustól* (1235–1316).

A három másoló kézírását tanúsító kódexet *Russ János Kristóf*, a soproni evangélikus konvent tagja 1733. február 24-én ajándékozta a gyülekezeti könyvtárnak, amint arról a kódex első lapján található bejegyzés tanúskodik.

Az ajándékozó *Russ János Kristóf* – *Russ Mihály* evangélikus líceumi tanár fia – 1712. december 2-án lépett a soproni polgárok sorába. 1734-től fogva városi belső tanácsos, 1744–45-ben pedig polgármester volt. 1750-ben halt meg.¹²⁽⁹⁰⁾ Első feleségét 1734-ben vesztette el, második felesége, *Lorsch Magit* azonban túlélte és 1754-ben halt meg. A család ezzel ki is halt, utódokról nem tudunk.

3. A listán az ötödik helyen egy nyolcadréti *török kódex* szerepel, amely *A’hi* hírneves török költő „*Huszn u dil’*” című „allegorikus regényét” tartalmazza („Manuscriptum Turcicum, in Octavo, continens Romanensem allegoricum Turcicum, Poetae Ahi”). Ezt a kéziratot az OSzK jelenleg 6. Oct. Turc. jelzet alatt tartja nyilván. A kéziratot a belső előzéklapon található bejegyzés szerint *Kehr János* bécsi lakos ajándékozta 1736-ban a soproni gyülekezeti könyvtárnak.

A’hi, igazi nevén *Hasszán, I. Szelim* török szultán (1512–1520) idejében élt és a törökök egyik legkiválóbb költője. „*Huszn u dil’*” (magyarul „Szépség és szív”) c. allegorikus regénye, melyet Fettahi perzsa költő

nyomán írt, hosszadalmasan előadott szerelmi történetet tartalmaz.¹³⁽⁹¹⁾

4. Hatodik helyen a lista egy „*teljes Bibliát*” tüntet fel, nyolcadrét alakban pergamenre „igen apró betűkkel” írva („*Biblia integra latina, in Charta pergamena, parvissimis litteris, in Octavo*”). E leírás alapján a kézirat viszonylag könnyen azonosítható volt¹⁴⁽⁹²⁾: másolója valóban oly apró betűkkel írta le a Vulgata szövegét, hogy csodálni lehet, hogyan volt képes olyan apró betűk írására, melyeket ma pusztá szemmel bajosan, inkább csak nagyítóval lehet olvasni. A kézirat 334 + 1 lapon a teljesen latin Bibliát, a Vulgátát tartalmazza, helyenként némi hiányokkal.

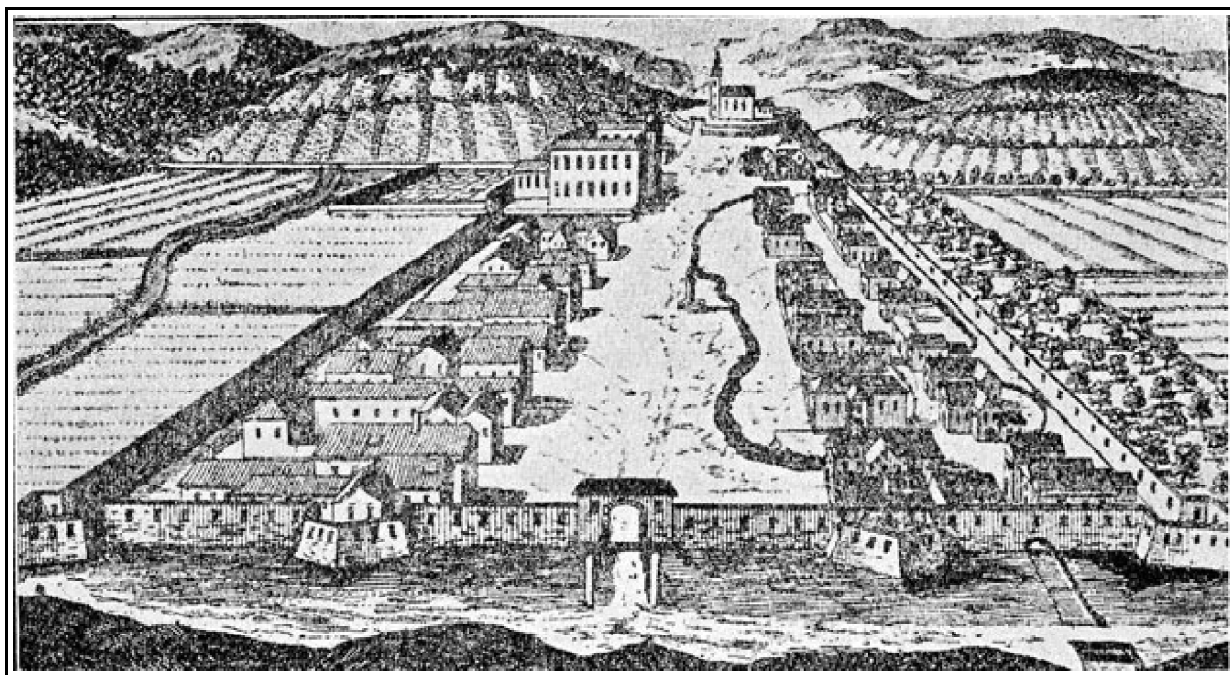
A kódexet az elején található beírás szerint a „kegyes és irodalomkedvelő” („*Vir pietatis et literarum amantissimus*”) *Kleinrath János* ajándékozta a gyülekezeti könyvtárnak 1709. október 8-án. A ruszti születésű *Kleinrath János* 1693. április 15-én tett polgáreskü, a városnál egyik külvárosi képviselő („*gemeiner Vormund*”), a gyülekezetnél pedig templomgondnok („*Kirchenvater*”) tisztséget töltött be. Gyermektelenül, 76 éves korában halt meg 1725-ben.

5. Az odaajándékozott kéziratok közt kitűnik az utolsó helyen említett arab és török nyelvű, tizenhatadrét „*imádságos könyv*”, amely több „szurát”, azaz a Kóránból fejezeteket és különféle török imádságokat tartalmazott („*Liber precatorius, continens Suras plures Corani arabice et preces varias turcice scriptas, in Sedecimo*”).

Az OSzK-ban jelenleg 6 Duod. Arab. jelzet alatt nyilvántartott igen gondos kiállítású kötetnek az elején található bejegyzés tanúsága szerint érdekes története van. A kézirat első tulajdonosa egy Belgrádnál elesett török főtiszt („*magnus Vezirus*”) volt, aki azt nyakába akasztott aranyláncra függesztve szíve fölött – nyilván amuletként – viselte. Az elesett tisztnél megtalált kötet 1717-ben egy magasrangú császári tiszthez került, aki azt *Mittuch Ádámnak* ajándékozta. Ez utóbbi ajánlotta fel „a nagyhirű soproni könyvtárnak” 1728-ban.¹⁵⁽⁹³⁾

²⁵⁶A Trencsén megyei Ozorban 1671-ben született *Mittuch Ádám*.¹⁶⁽⁹⁴⁾ 1705-ben a kuruc háborúk idején Nagyszombatban volt evangélikus lelkész, de onnan elüzetve a Pozsony megyei Bazinban élt, ahol gyermekek tanításával kereste kenyerét. Az OSzK a kéziratárban Oct. Lat. 122. jelzet alatt őrzi *Mittuch* albumát,¹⁷⁽⁹⁵⁾ amelyet tanulmányai és vándorlásai alatt magánál hordott, és amelybe ismerősei, pártfogói emléksorokat írtak. Az album tanúsága szerint *Mittuch* ismételten járt Sopronban. Először 1692-ben kereste fel Sopront, nyilván amikor németországi tanulmányútra készült és itt pártfogókat, segítőköt keresett. Ekkor egyebek közt felkereste Dobner Ferdinánd polgármestert, aki az evangélikus gyülekezet „*aedilis*”-e volt, továbbá Barth János Konrád, Gruber Ádám és Meisner evangélikus lelkészeket, Fridelius János iskolaigazgatót, Wohlmuth János karigazgatót, Löw András orvost. Utóbbi 1711-ben és 1733-ban járt Sopronban. Talán a neki juttatott segítség és támogatás viszonzására ajánlotta fel a szóban forgó szép kiállítású kéziratot a gyülekezeti könyvtárnak. Hányatott életét valószínűleg 1740 táján fejezte be.

Ha a „*specificatio*” egyes darabjain végigtekintünk, megállapíthatjuk, hogy *Gamauf Teofil* joggal mondhatta, hogy a gyülekezet a Nemzeti Múzeum könyvtárának „mind régiségük, mind ritkaságuk” tekintetében kiváló kéziratokat ajánlott fel.

Fertőfőháza (Donnerskirchen)

1969. XXIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Koch Ödön: A Galilei Kör soproni tevékenységének kezdete (1913)

257 Koch Ödön: A Galilei Kör soproni tevékenységének kezdete (1913)

A Galilei Körnek a forradalmakat közvetlenül megelőző tevékenységéről korábbi cikkünkben (1969. 1. szám) már megemlékeztünk. Egyelőre e tevékenységnek más forrása nincs mint *Geleji Dezső*nek a Sopronvármegye c. napilap 1948. január 22-i számában megjelent cikke: „Mit akart a Galilei-kör?” Újabb kutatások derítették fel, hogy e haladó szervezetnek jóval a forradalmak előtt is volt már tevékenysége. Ugyanis 1913 szeptemberében matinén mutatkoztak be városunkban.^{[196](#)}

A Sopron c. függetlenségi párti lap augusztus 24-i számában *Matiné* címmel hírt ad a Kör szeptemberben tartandó előadásáról, majd szeptember 4-én írja, hogy plakátok és előzetes híradások jelzik a galileisták matinéját. A Sopron közleményéből azonban arról is értesülünk, hogy a főiskolai hallgatók eme forradalmi gondolkodású köre elleni áramlatok is vannak Sopronban. Így festi az állapotokat: „Nálunk Sopronban többségben azok vannak, akik a reakciós bíráló felé hajlanak és ezért nem fukarkodnak a legkérlelhetlenebb kritikával, mikor a Galilei-kör ellen kigyót-békát kiáltanak.” Majd objektív álláspontot foglalva el így folytatja: „Mi nem tartozunk egyik táborhoz sem. Nem ülünk föl sem az elfogult csempülésnek, sem a tulzó optimizmusának, mi magunk akarunk látni. Azt, hogy komoly ifjak munkája-e az, ami a Galilei-körben folyik. Meg kell őket hallgatnunk és leszűrniük a következtetést: közéjük küldjük-e fiainkat, vagy óva intsük őket a veszedelemtől. Hallgassuk meg az ifjúságot!”

Valószínűleg hatása volt erre az állásfoglalásra a lap egyik szerkesztőjének, *Geleji Frigyes* szabadelvű

tanítónak, hisze Dezső fia is tagja volt a körnek és később egyik zászlóvivője Sopronban. Geleji Frigyes később a Tanácsköztársaság idején a művelődési ügyeket intézte nagy körültekintéssel; több évi börtönbüntetést szenvedett.

Mind a kormánypárti Soproni Napló, mind a Sopron szeptember 7-én az aznapi matinét azonos szöveggel hirdeti meg, de a Soproni Napló a maga részéről nem foglalkozott többet a dologgal. A másik lap viszont e hó 11-én részletesen tudósította olvasóit. Eszerint vasárnap délelőtt a Pap réti (ma Ifjúság téri) tornacsarnokban zajlott le a bemutatkozás. Az elnökséget Lessner Rudolf soproni iskolaorvos vállalta, Sopron haladó szellemű életének egyik vezéralakja. Korábban Kismartonban volt orvos, majd átkerült Sopronba. Nagyszámú előadásban, cikkben tört utat a korszerű egészségügynek, a városi közgyűlésben a radikálisok között foglalt helyet, a szocializmust is felkarolta, és cikkeivel igyekezett az elvakult ellenzőket felvilágosítani. Megérte 1919-et és akkor Kellner Sándor egy alkalommal egyik színházi díszelőadáson bemutatta a közönségnek az aggastyánt, mint akinek a proletáruralom diadala itt Sopronban sokat köszönhet. Lessner Rezső a Tanácsköztársaság bukása után hamarosan meghalt.²⁽⁹⁷⁾ Az előadók Rubin László és Polányi Károly voltak. Rubin egyetemi tanulmányait Budapesten és Berlinben végezte, egyik alapítója a Galilei körnek, majd 1912-ben elnöke. A vallás keletkezése c. műve füzet alakjában jelent meg. Polányi Károly a budapesti egyetemen folytatta tanulmányait, de az általa szervezett tüntetések miatt eltanácsolták, és Kolozsvárt doktorált, szintén egyike a Galilei kör alapítóinak. Az 1918-ban pörbe fogott kör egyik fővádlottja. Később az oxfordi, majd a columbiai egyetem tanára lett. A „Sopron” tudósítása nem sokat mond a matiné hatásáról: „Nagy ²⁵⁸sorszámú, intelligens közönség jelent meg.” A kör valóban két kiválóságát küldte csatasorba. Rubin előadásának címe: „Magyarország kulturális térképe”, a latifundiumok káros hatásáról és a félfudális ország elmaradottságáról szólt. Egyúttal ismertette a Galilei kör célkitűzéseit is. Polányi németül beszélt: „A jelenkor eszmeáramlatairól” szólva részletesen fejtegette a radikalizmus lényegét és élesen bírálta a klerikalizmust. Mindkét előadás, írja a tudósítás, igen színes volt és az összehasonlító fejlődéstörténet racionalisztikus alapján állt.

Érdekes jelenségről számolt be azután pár nap múlva, 14-én a Sopron, mely szerint a közönség soraiban néhány falusi parasztot is lehetett látni. Ezekről szólt az interjú, a következő címmel: „A harkai monisták.” Négy harkai gazdapolgár jelent ugyanis meg a matinén; ott elmondották, hogy monista világnézetűek. Akkoriban Ostwald német tudós volt ennek a szellemi irányzatnak indítója; ³⁽⁹⁸⁾ szerinte a világ egy elven épül fel ez az energia. Igen népszerűek voltak Ostwald írásai (Monistische Sonntagspredigten). A harkaiak közül egyikük-másikuk katonakorában ismerkedett meg a haladó világnézetekkel, valamelyik műveltebb társuk révén. Hazatérve ismereteiket állandóan bővítették, és mind több társra akadtak Harkán. Olvasták Haeckel, Darwin és főleg Ostwald írásait, járatták a frankfurti Frei Wort és a Kosmos folyóiratot. Most mintegy hatan vannak, naponta összejönnek beszámolni egymásnak olvasmányaikról. Nem agítálnak a faluban; szabadgondolkodóvá nem lesz máról holnapra az ember, no meg a faluban nincs is módjában az embernek az önművelésre. Egyébként ennek a kis harkai körnek fő mozgatója ismeretes személyiség volt: Reiter Mihály gazda, műkedvelő régész. A harkai határban és a soproni erdőségben ismert minden régészeti nyomot; gyakori vendége volt a soproni múzeumnak és leleteit szorgalmasan közölte; így ismerte meg a tudományos világ a kányaszurdoki vaskemencét is. Az 1930-as években azonban zavart eszmék rabja lett. Jóbarátja volt egy harkai vendéglős is, Csatai Endre emlékezete szerint Payr volt a neve. Persze ma már egyike sem él a monistáknak. A Szabadgondolat című lapban közölték a Sopron cikkét, szerzője ezek szerint Geleji Frigyes. Volt az ott közölt cikknek egy frappáns befejezése. Ugyanis a cikkíró felkereste a harkai ev. papot, aki kijelentette, hogy mivel a monisták kiléptek az egyházból, közeli érintkezésben nincs velük, de azt mondhatja: „a község legjellemesebb emberei közé tartoznak.” A Szabadgondolat cikke a

Sopron cikkével ellentétben így zárul: „Akkor valahol hiba van, Nagytiszteletű Uram.”

A Galilei kör 1913-as soproni szereplésének jelentőségét nem szabad túlbecsülni, de mégis ez volt az első alkalom, hogy a soproni értelmiség közvetlenül találkozhatott a kör képviselte radikális és progresszív eszmékkel.

1969. XXIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Csatkai Endre: Hol keletkezett az 1676-os óriási soproni tűzvész?

259 Csatkai Endre: Hol keletkezett az 1676-os óriási soproni tűzvész?

Az 1676-os óriási tűzvész teljesen megváltoztatta Sopron képét. Míg addig ellenkezés kísérte a barokk kezdő lépéseit, po. Vittnyédy Istvánnak pört is akasztottak a nyakába a barokk házépítés miatt, ma romjaiban is egyik legszebb soproni ház a Káptalan, de minthogy kevés kivétellel a legtöbb középkori lakóház megsérült, már a barokk jegyében újjult meg a város. Erről a nagy tűzről sajátos módon csak sommás leírásokat olvashatunk, a legmegbízhatóbbnak Csányi János kortársé látszik a Paúr Iván kiadta krónikában.

Ezek szerint a tűzvész a *Hosszú soron* támadt Warkoweil György házában és gyermekek okozták. Payr Sándor az Ev. egyházközség történetében (468. lap) Csányira és egy meg nem nevezett krónikára támaszkodva, mely utóbbira Gamauf kézíratai közt bukkant rá, azt írja, hogy november 26-án tört volna ki a tűz, Csányi szerint november 28-án szombati napon. Mint kortárs, bizonyosan nem az ő részéről volt a tévedés. A tűz a Fövényverem utca elején az ő házában állott meg, eléggé emlékezetes nap volt a számára. Az ismeretlen krónika egypár érdekes adattal bővíti tudásunkat. Csányi ugyanis nem említi, hogy a gyújtogató gyerekek gesztenyét sütöttek, így támadt a tűz. Még 1944 előtt láttam a Tómalom utcában a Purcsy család krónikáját, amely egy szintén ismeretlen krónika újabbkori másolata volt, ebben is akadt egy érdekes részlet, bár kissé regényes. Általában tüzesetkor azt, akinek házában tűz ütött ki, kártérítésre kötelezték. De mit használt volna ebben az esetben az ítélet, mikor a templomok beégtek, a harangok olvadtan zuhantak le a tornyokból? De a Warkoweil gyermekeket próbának vetették alá. Pénzt és almát tettek elébük választásra, és ime ők a maguk ártatlan együgyűségében az alma után nyúltak. Így a tüzet is akaratlanul idézték fel. Több korabeli könyv is megemlékezik a nagy tűzről. (Lásd SSz. 1956. 268. lap), ezek közül kettőben arról is olvashatunk, hogy két ferencrendi szerzetes bennégett a kolostorban vagy a templomban, mentés közben.

Minden eddigi írás Csányi nyomán a *Hosszú sor* említi, mint ahonnan a szerencsétlenség a városra zúdult. Ma azonban már feledésbe ment, hogy a *Hosszú sor* név alatt nemcsak a mai Rákóczi utcát értették, amely 1907-ben váltotta fel az ősi elnevezést, hanem a Magyar kaputól az Újteleki kapuig terjedő utcasort, mely így valóban megérdemelte a „hosszú” nevet. Sikerült legalább annyit meghatározni, hogy a tűz nem a Rákóczi utcában, hanem a *Széchenyi téren* keletkezett. 1686-tól fennmaradt a házak összeírása, ebben nem találjuk Warkoweil György nevét, ellenben megvan a hagyatéki leltára a *Protocollum iudiciarium* 1678-as

év első felében a 176. lapon. Ezek szerint nem egész két évvel élte csak túl a nagy csapást. Földje, szőlője szépen volt, és úgy látszik, a gazdaságát hozta elsőnek rendbe, mert 4 ökör és 3 tehén állt az istállójában. Hanem a lakás berendezésében alapos kárt tehetett a tűz. A szobában volt a mennyezetes ágyszék felszerelve, de szekrény még nem, állt ott egy láda, de a leltározó megemlíti, hogy csak öreg rongyok feküdtek benne. Volt egy ládának is használható pad, de asztal és székek hiányoztak. A konyhában hasztalan kerestünk tányért, tálát, találatot rostély, nyárs, 3 vágó kés, 3 vas villa, 3 tepső, szűrő, vas fűdő, egy sárgaréz lap, tűzkaparó villa, tűzkaparó (sírakni), tűzszerszám. A présházban egy rossz prés, kosarak, kapák, lajt, üres hordó, egy kinyújtható ágyszék. A présház mellett volt egy boltozott kamra, volt benne öreg ágyszék, hajt, szalonna és egy már újonnan vett puttony. A megboldogult ruhái közt is akadt már egy új öltözet. Ami a tűzből megmenekült, azt a lány örökölte.

A hagyatéki felvételben olvashatjuk, hogy Warkoweil háza a Hosszú soron, Kraxner Mátyás háza mellett állt. Szerencsére az 1686-os, valamint az 1713-as házösszeírásokban is Kraxner Mátyás ott [260](#) szerepel a negyedik negyed 4. osztályában, azaz összevetve az 1736-ban folyamatosan kezdődő telekkönyvvel, ez a mai Széchenyi térnek felel meg, mindenesetre a postapalota és a domonkos templom közt valamelyik ház. Tőle az 5. a Köztársaság utca felé a líceum. A tűzfészek tehát nem a Rákóczi utcában volt, hanem az említett Széchenyi téri házak egyikében.

1969. XXIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Cs. E.: Vay Miklós útinaplójának soproni részlete

Cs. E.: Vay Miklós útinaplójának soproni részlete

Vay Miklós (1802–1894) változatos sorsú alakja a reformkornak. 1844-ben fiatalon már koronaőr, a Bach-korszakban mégis börtönbüntetéssel szembesült. 1860-ban a dinasztia megbocsátotta neki és kancellár lett. 1867 után magas korbán a főrendiház elnöke. A korabeli mágán-ifjak példájára ő is utazgatott, és 21 éves korában Nyugat-Magyarországon tett utazásáról naplót írt. Ezt 1899-ben Lévay József, a Mikes című híres vers (Egyedül hallgatom tenger mormolását...) szerzője adta ki. [1\(99\)](#)

Kőszegről 1823. október 17-én indult el Vay Miklós. „Nem nagy, de elővárosai meglehetősen kiterjedtek. Szőlőművelése jelentékeny; a tájék szép. Délután Varasdorfon, az Esterházy herceg exotikus palotája mellett [2\(100\)](#) és Sopronon át Eszterházára mentünk. Sopron előtt egy szép gyümölcsfa-sétány van. Mivel késő este volt, Eszterházán semmit sem láthattunk.

(X. 18.) Korán reggel néztük meg a hercegi palotát. Minden rendkívüli költséggel, királyilag van berendezve. Miután ezt megcsodáltuk, visszatértünk Sopronba s a Rózsa című kitűnő vendéglőbe szálltunk. [3\(101\)](#) Ez a szab. kir. város a hasonló nevű vármegye gyűléshelye. Egy tágas völgyben fekszik, szőlő- és gyümölcsstermesztéséről nevezetes. Az én szememben Pest, Buda és Pozsony után a legszebb városa hazánknak. Ettől egy órányira fekszik a Fertő tava, mely öt mértföld hosszú, két mértföld széles. Körülötte a vidék gyönyörű, szebbnek tartom a Balaton mellékénél. Innen Geschiessbe [4\(102\)](#) utaztunk, innen rossz időben Paarendorfba, ahol az éjt töltöttük.

(X. 19.) Paarendorfól Köpcsényen át Pozsonyba utaztunk.”

Érdekes, hogy a Balaton és Fertő környékének egybevetése a mi tájképünk győzelmével végződött.

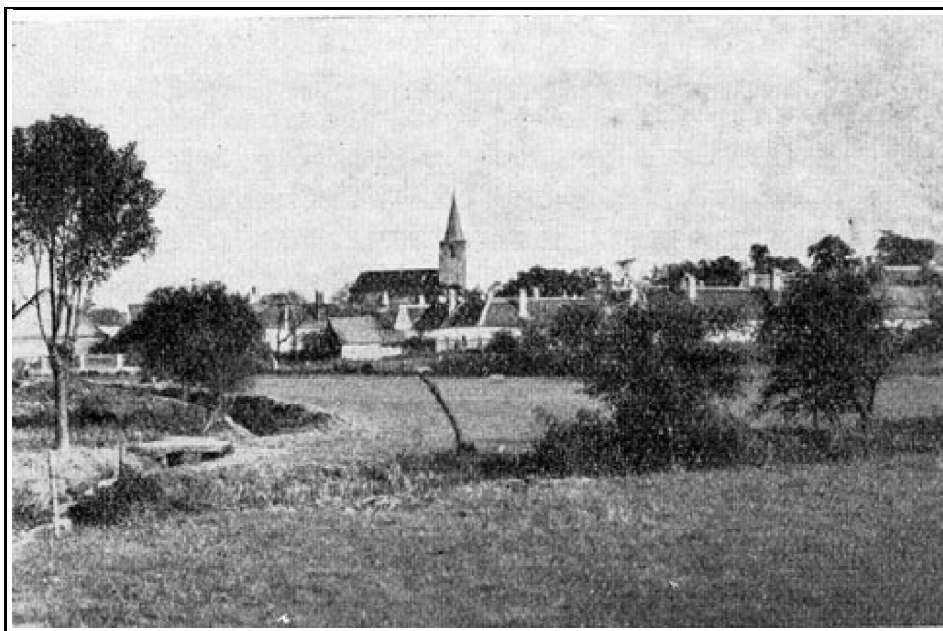
261 K. L.: Megjegyzések Karcsay Lajos életrajzához

Csatkai Endre a SSz. 1967. évi első számában eleget tett a magyar művészettörténet régi kívánságának, feltárta Karcsay Lajos méltatlanul mellőzött, kiváló festőnk életét és művészetét. Kezdő éveire érdekes adalékot találtam Farkas Zoltán Csók Istvánról szóló könyvében is (1957, Képzőművészeti Alap). Csóknak Rippl-Rónairól szóló kéziratában említi, hogy 1885-ben került ki Münchenbe a művész. Akkoriban a beérkezettek a Prost kávéházban tanyáztak. „Ellenlábasunk – írja Csók – Hollósy Simon a köréje sereglő fiatalokkal együtt többnyire az akadémia körüli kis kocsmákat kultiválta. Hollósy olyan lenézéssel beszélt Baditz, Kéméndy, Peske, Pataky, Eisenhut művészetéről, hogy minden hajunk szála égnek meredt tőle. Egyedül Karcsayt ismerte el némileg.” Valóban az említettek a kép novellisztikus tárgyával bíbelődtek, Karcsayt, akár Hollósyt is, a tárgy festői felfogása érdekelte, ha néha tett is engedményt a beállítottság javára.

Valamivel Csatkai Endre cikke előtt már nagy dolog történt Karcsay elismertetésének érdekében. Az állam a győri rokonságtól megvásárolta az Almaszüret című festményt a Nemzeti Galéria számára; a cikkben közölt képaláírás tehát már nem helytálló. A családnál maradt Györött és védettség alatt van egy finom olajfestésű kép, a művész anyja.

Karcsay ugyan nagyon visszavonult életet élt, de rokonsága irányában a lehető legközvetlenebb és legszeretőbb családtagnak mutatkozott.

A két világháború közt itt-ott aukciókon megjelent a neve. De p. o. 1925-ben az Ernst múzeum 25/26. számú aukcióján a 327. szám alatt egy bajor asszonyt ábrázoló képnél a katalógus csak ennyit vet oda életrajzi adatképp: 19. század. A képet egyébként a művész unokaöccse, Simon Elemér vette meg, ma a festményt a soproni Liszt Ferenc Múzeum őrzi.

Margitbánya (Sankt Margarethe) látképe

1969. XXIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Csatkai Endre: Kis adalékok a „Somogyi-ház” múltjához

262 Csatkai Endre: Kis adalékok a „Somogyi-ház” múltjához

Edlinger Vilmos borkereskedő a 18. század derekán nevezetes műpártoló volt Sopronban, háza a Móricz Zsigmond utca 2. szám alatt ma is még igen szép faragott kapujával, stukkós kapualjával és szobáival figyelmet kelt. De 1773-ban egy R. E. nevű gróf úgy is írja le, hogy olasz módra épült, szobros, vázás lépcsőházát és három más helyiségét a bécsi hírnevese Guglielmi festette ki; csak kár, hogy a keskeny utcában nem érvényesül az épület. A leírást a Korabinszky-lexikon is átvette 1786-ban. Akkor azonban Edlinger már két évtizede nem volt a ház birtokosa. Üzleti útjai során kétszer is elvetődött Moszkvába, kémgyanús lett, meg csempészetben is fogták, vagyona elkobzásra került; a szép házat is elárvereztette a város. Az 1767-es városi számadáskönyvben olvasható, hogy a Wienerisches Diarium c. bécsi újságnak a hirdetésményért 1767 december 26-án utalta ki a polgármester, egyúttal a város eladásra kerülő sörfőzőjéért is összesen 5 forintot és 66 kétharmad krajcárt (165. lap).

Természetesen nagy várakozással voltunk a hirdetés iránt, reméltük, hogy tán az azóta megváltozott belső rétegekről is kapunk leírást, 1766-ban a város lakóházait ugyan nagy vonalakban leírták, úgy tudtuk, hogy az Edlingerház már akkor is, akár ma, kétemeletes volt, azonban Magyarországon az újságnak ez az évfolyama nem található egy könyvtárban sem. Szerencsére tanítványom, Askerz Éva, több időt töltvén Bécsben, kérésre szíves volt az említett közleményt a Nationalbibliothekben lemásolni. Sajnálatomra nem elégített ki egyáltalában az eredmény, mert a néhány sor alig gazdagította tudásunkat a házra vonatkozóan:

„Von Seiten des Stadtmagistrats der könig. Freistadt Oedenburg in Niederrungarn wird hiemit dem Publico

kund und bekannt gemach, dass des Gottlieb Wilhelm Endlingers, gewest-burgerl. Weinhandlers allhier in der Vorstadt liegendes, und auf Stock gebautes Haus, samt Stallung auf lo Pferde, Stadel und daran stossenden Garten, wie dann auch verschiedene Grundstücke, als Weingarten, Acker und Wiesen, den 13. künftigen Monats Octob. zum erstenmal, und den 30. bemelten Monats Oct. zum anderten und letztenmal, an den Meistbietenden feil geboten und verkaufet werden; wer also sothanes Haus mit oder ohne Grundstuecken kaeuflich an sich bringen willens waere, kann sich in oberwehnten Tagsatzungen frühe um 9. Uhr in Anfangs bemelt Gottlieb Wilhelm Edlingerischen Haus einfinden” (Megjelent 1767. 79. szám).

A ház nem került idegen kézre, Brunanó Lénárt, soproni kereskedő vette meg. (Tjk. 1768. november 7.)

De Brunano sem soká élvezhette, hamarosan meghalt, özvegye pedig férjhez ment Froische Nep. János kereskedőhöz. De a házasság sem volt épp hosszantartó, Froischené 1775-ben meghalt, vagyonát árvái érdekében összeírták, elárverezték, és a befolyt 1178 ft. 92 x. összeget hét részre elosztották, ennyi árvája volt. Ezüst tárgy maradt utána kb. 700 ft. értékben, egy gyűrű is, amelyen arckép volt, továbbá az akkoriban még eléggé ritka 20 pár porcelán csésze 5 ft. értékben és 6 pár finom kávéscsésze 6 ft., továbbá két porcelán figura 1 ft. értékben.

Műtárgyak dolgában persze az Edlinger-kort nem érte el a készlet, de nem érdektelen a lajstrom, mit lehetett találni akkoriban egy gazdag soproni kereskedő lakásában e téren:

Az uralkodó és férje viaszdomborművű arcképe	50 krajcár
Arckép	50 krajcár
2 ráházott kép: Krisztus feszületének egy szöge és Szt. Anna keze. (Ez igen gyakori ábrázolás volt a 18/19. században, minden ujjnak megvolt a maga jelképes értelme, a hüvelyktől kezdve: Isten akarata, megismerése, megtörtség, gyónás megbánás)	1 ft.
két rézmetszet, üvegezve	50 krajcár
263 Szent család	1 ft. 50
Ecce homo Kesergő Mária	1 ft.
Ugyanaz kisebb méretben	50 krajcár
Szent Antal, üvegezve és aranyozott keretben	8 ft.
Az utolsó vacsora. Péter apostol	1 ft.
Krisztus és a szamaritánus nő. Szent Jób	2 ft.
A gyermek Jézus a kereszttel	50 krajcár
Szent Domonkos Jézuskával, üvegezve	50 krajcár
Brunano és nénje	8 ft.
II. Ferdinánd és a hozzá lehajló feszület	2 ft.
A három napkeleti bölc. Kicsi, üvegezve	30 krajcár
3 női arckép	50 krajcár
3 keretes kép (tárgyát nem adták meg)	50 krajcár
2 gipszkép (szokásos volt a gipszfelületbe karcolt tájkép, mestere a kismartoni Köpp Wolfgang volt)	50 krajcár
22 kis képecske, imazsámoly fölé szerelve	2 ft.
Segítő Mária kép	50 krajcár
2 tájkép	40 krajcár

Az árak dolgában persze nem a mai értékű forintot értsük; akkoriban egy disznó ára 4 ft. körül járt, a jobb képek ára általában 4/4 ft. körül volt, magasabb áru darabok feltétlenül értékes műveknek számíthatnak. A katolikus lakásában a szentképek uralkodnak, bár akad arckép és tájkép is, az evangélikus családok képei bibliai jelenetek mellett tájképek, arcképek, sőt igen kis számmal már életképek is előfordulnak.

1969. XXIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Moess Jenő: Balfi fürdőlevelek 1915-ből

Moess Jenő: Balfi fürdőlevelek 1915-ből

Csatkai Endre a Szépművészeti Múzeum Közleményei c. folyóirat 1967-i 30. számában cikket közöl *Kupelwieser Leopold* hírneves bécsi egyházi és arcképfestőről (1796–1862), akinek magyarországi vonatkozásait tárta fel a tanulmány. Olvasás közben jutott eszembe, hogy ugyan nem magától a festőtől, de egyik fiától került a kezembe egy köteg levél, amelyek Balfon keltek 1915 augusztusában. Mint soproni születésű, nagy szeretettel gyűjtök össze minden emléket, amely szülővárosomra és környékére vonatkozik; így tettem félre egy hagyaték rendezése közben a festő *Max* (Miksa) nevű fiának kb. egy tucat levelét, amelyet egy ismerős hölgyhöz intézett, és amelyekben sok szó esik *Balf* fürdőjéről is.

A levélíró korábban is járt környékünkön, mire egyik levelében céloz is. A családnak a karintiai Wörthi tó partján volt kertes nyaralója, így aligha levegőváltás címén került Kupelwieser Miksa Balfra, valószínűleg a kénes fürdő vonzotta. 1915. augusztus elsején még Ausztriából értesíti a hölgyet, hogy másodikán megérkezik Balfra. A hely magyar nevének helyes kiejtését is megírja: „Das Wort wird mit weichem B geschrieben”. Harmadikán már részletesebb leírását kapjuk a balfi fürdőviszonyoknak. „Balf fürdő bizonyos tekintetben nagyon kezdetleges. Igyekezünk Balf jó oldalait megkeresni. Egynémely dolog mégis érdekes itt. A tájkép kedves, nagyon termékeny. A lakosság szívélyesnek tűnik, sváb vagy bádeni település. A külvilágtól elzárva van egy, a fürdőtelephez tartozó intézmény, epileptikus személyek számára. Kíváncsi vagyok, mit hoz itt számunkra az idő. Egyáltalában nem leszünk itt elkényeztetve”. Az említett epileptikus-intézet eredetileg fürdőház volt a Fertő partján, 1900 körül vitték át Balfra, kávéháznak rendezték be, majd átalakították a már említett célra. Ma már régen nincs meg.

Kupelwieser valami szórakozást keresett és ezért Krumpendorfba írt, hogy a hölgy küldje el vasúton a kerékpárját. Kupelwieser 8-án írja, hogy mennyire szeretne vele Sopronba menni, mert nagyon körülményes anélkül bejutnia, bárcsak itt lenne a kerékpárja! 12-én végre részletes beszámolót ír a balfi fürdőletről. „Ami a fürdő használatát illeti, arról jobb most semmit sem írni, majd inkább 264szóval elmondom. A fürdő mondhatatlanul kezdetleges, erről egyelőre legyen elég ennyi. Csak egészen kis ismeretségi körünk van: egy püspöki tisztartó özvegye, nagyon rendes nő, és egy nagyon rendes magyar pap. Délután egy keveset sétálgatunk. Az étkezés tulajdonképpen igen jó. A fürdő azonban oly lustává tesz, hogy semmihez sem jutunk. Reggeli után fürdünk, fürdő után lefekszünk az ágyba, akkor olvas az ember valamit, s így tölti el az időt ebédig. Azután visszavonul olyan fáradtan, hogy a szeme leragad, de a legyek miatt nem tud aludni. Olvassuk a közben megjött újságokat, uzsonázunk, sétálunk és visszatérünk az estebédhez. Így folyik ez napról napra. Nővérem úgy véli, hogy jót tesz neki a fürdő, én viszont, hogy sem jót sem rosszat”.

Most már nem kéri a kerékpárját sem. 23-i levelében írja, hogy körülnézett Sopronban kerékpárért, de nem kapott megfelelőt. „De ugyis naponta esik az eső. A hold eddig még nem világított. Úgy látszik – tréfál Kupelwieser –, hogy nincs is hold erre felé.”

Mégis szerzett kerékpárt és kirándulgat rajta. 25-i levelében írja, hogy rosszak az utak; ha társaságban kerekezhethetne, jobban kedvére lenne. Nagyon vágyódik Krumpendorfba, itt Balfon nagyon unalmas kezd lenni a tartózkodás. Bent járt Sopronban. Sokkal csinosabb lett, de nagyon megmagyarosodott. Az utolsó levél augusztus 29-én kelt és szeptember elsejére bejelenti magát Krumpendorfba. Az egyhavi balfi tartózkodás mérlege: „Egészen jól ment itt a sorom, de vágyódom Krumpendorfba. Hiszen itt idegen vagyok”. („Es ist mir hier ganz gut gegangen, aber ich habe das Verlangen nach Krumpendorf zu kommen. Hier bin ich doch fremd”).

A levelekből megértjük, miért vágyódott haza az író. Aprólékos gonddal ad utasításokat a kert és a gyümölcsfák gondozására: szívvel-lélekkel nyári otthonában van gondolataival és nem köti le jóformán semmi a kietlen, kezdetleges kis fürdőhelyen. És ott settenkedik a háttérben az első világháború. A levelek négy napig jönnek-mennek Karintiából és a borítékon ott a pecsét: „K. u. k. Militärzensur Klagenfurt.”

1969. XXIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Cs. E.: Egy újabb paszkvil feltűnése

Cs. E.: Egy újabb paszkvil feltűnése

A névtelen paszkvilok divatja Sopronban több századra terjed. Ismeretes, hogy a 16. században is akad versfaragó, aki a soproni nőket figurázta ki, a 17. században a tulajdon ev. papját gúnyolta ki valamelyik hívője, a 18. században – többek között – a dóm templom orgonistájára írt egy patikus gúnyos verset és alája gregorián dallamokat alkalmazott (SSz 1967. 261. lap). 1847-ben a városi tanács ellen készült egy nagy bonyodalmat előidéző gúnyos versezet. (SSz 1957. 267. lap). E sorhoz toldhatunk egy 1785-ből való paszkvillust, amelynek szövege azonban nincs meg. Szerzője *Rarus János György* gombkötő. Történt ugyanis, hogy *Czákly* vönöcki születésű soproni lakatos és *Reschné* asszony, akinek özvegyi jogon volt lakatosműhelye a Várkerületen, a nagy bástya közelében, bepanaszolták a gombkötőt, hogy elősegítette *Mayr Károly Ernő* nevű lakatos-segéd szökését, aki számos holmit lopott el. Ezek árát s az üldöztetés költségét kívánták, hogy a városi bíróság vegye meg Raruson. A bíróság azonban úgy találta, nem lehet Rarust felelőssé tenni, viszont Czáklynak másik panasza már megértésre talált. Bemutatott ugyanis egy paszkvillust, amely erősen becsületét sértette, elhozott egy Rarustól származó írást, amely azonosnak látszott a gúnyirat kézírásával. Rarus maga sem ellenkezett, hogy a két írás hasonlatos, de váltig tagadta, hogy a paszkvillust ő írta volna. Úgy látszik, a szóban forgó írásműnek kapcsolata volt a segéd szökésével, mert a bíróság megállapította, hogy Rarusnak volt közeli ismeretsége Mayrral, az írás is azonos, Rarus gyanúsítható a szerzőséggel, épp ezért a városi fogdába vitték. Továbbiakról nincs szó. Nyilván kiegyeztek a verselő és a megverselt.

(Gerichts Prothokoll. 1785. 31. lap)

1969. XXIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Csatkai Endre: Demián János soproni diák emlékkönyve 1737-ből

265 Csatkai Endre: Demián János soproni diák emlékkönyve 1737-ből

A kaposvári Rippl-Rónai Múzeumból egy 18. századbeli emlékkönyvet kaptam feldolgozásra, mert benne számos soproni bejegyzést találtak. A szokásos alakú album bőrkötése már meglehetősen megkopott és a múlt század 30-as éveiben egy második tulajdonos is kezdte belé íratni ismerőseivel az emléksorokat, amelyek a legelső üres lapokat foglalták el. Ezek közül kettő a régi megyebéli Büdöskút (ma Steinbrunn) és Kishöflány (Klein-Höflein) falvakat idézi emlékezetünkbe, továbbá néhány selmecbányai bejegyzést, egy rajzot és egyetlen magyar bejegyzést találjuk benne.

A 18. századbeli bejegyzések száma 83. Az volt ugyanis a 17/18. századbeli diákszokás, hogy a középiskola elvégzése után a külföldi egyetemre való indulás előtt a fiatalember nyakába vette iskolavárosát, esetleg a környékbeli falvakat, városokat és adományokat gyűjtött tanulmányai folytatására; jótévedő elé egy fehér papírossal teli könyvecskét tett és megkérte őket: írjanak emléksorokat. Sokszor csak idézet került ki a tudós tollakból, néha valódi szellemi szikra is, többnyire latin vagy görög életigazság. A fehér lapok folytán album volt a könyvecske neve, ebből készült az adománygyűjtésre az albizálás szó. Természetesen sokszor nem sokat mond a nevek gyűjteménye, néha viszont igazi nagy emberek sajátkezü aláírását, esetleg hosszabb bejegyzését is találhatjuk. A soproni diákok körében nagy gyakorlata volt az albumnak, szép számmal ismertesek és a SSz is többet ismertetett.¹⁽¹⁰³⁾

A tulajdonos az elején be szokta írni a nevét, vagy a bejegyzők találnak alkalmat rá, hogy megnevezzék. A kaposvári emlékkönyvnél majdnem az egészet végig kellett böngészni, míg végre a besztercebányai Glitz Miklós 1738-as bejegyzése megnevezte Demian Jánost, mint az album birtokosát. A név nem ismeretlen az irodalomban. Szinnyey Magyar írók életrajza második kötet 713. hasábján szerepel. Eszerint a Zólyom megyei Ponik (Poniky) község szülötte, 1738 májusában Wittenbergában kezdte meg teológiai tanulmányait, paposkodott 1745-től fogva Kiszellőn, Osztrólukán, majd 1749-től Selmezbányán, ahol 1764-ban a későbbi II. Józsefnek mint trónörökösnek tiszteletére verset vagy beszédet írt.

E sovány adatokat az emlékkönyv segítségével ki lehet bővíteni. Felvidéki ifjak szépszámmal tanultak Sopronban, alkalom nyílt a magyar és német szó elsajátítására. Így került Demian is városunkba. Szegény lehetett, mert az emlékkönyv tanúsága szerint a keresztnévvel bőségesen ellátott Preinberg Frigyes Boldizsár Zsigmond mellett nevelősködött, ki is erről hálás szavakkal emlékezett meg. De kb. 20 belvárosi családfő írt az emlékkönyvbe 1737. augusztus 8-tól kezdve szeptember közepéig jeligéket, főleg latinul, csak az asszony népek telt csupán németre a tudománya. Szinte házról házra kísérhetjük a Luther híveinél bekopogtató ifjú embert. Elsőnek Mandsdorff báró nevét olvassuk, aki az ev. templomtoronynál, a mai schreiner házat birtokolta, most Dobner János Teofil következik, a neves polgármester oldalági rokona, utánna Mente Jeromos szász-gótai tanácsos nevét olvashatjuk, amely persze nem magyar embert takar, egyébként a Templom utca 19-as számú háznak volt a gazdája. Most Liebezeit György Zsigmond orvos nevét olvashatjuk, ki a Fegyvertár utcának egy olyan házát birtokolta, amely már rég beleolvadt az iskola épületébe. A város életében vezető szerepet játszó Prisomann család sarja, Lajos Egyed sorakozik fel, több házuk is volt a belvárosban, követi Stockinger Mihály Gottfrid orvos, akinek a háza a volt zsidó iskola ²⁶⁶helyén állott, Petritsch Ae. T. bejegyzését olvassuk. A mai Vojtkó ház, udvarán a római sírkövel, volt a családi háza. Gábrriel János Károly emléksora a Rusztról beszármazott nagyhírű familiát örökíti meg a könyvecskében. A Szt. György utca bombázásakor elpusztult ház tömbjében volt része. Artner Lipót a városháza mögött a szögletben a szögletben lakott, Winkel-Artnernek hívták ezért, jóllehet polgármester is volt; előkelően jó távol írta be nevét²⁽¹⁰⁴⁾ és jelmondatát. Időrendben elsőnek, de kb. a könyvecske közepén

jelentkezik az iskola rektora, a tudós Deccard János Kristóf. Majd Neuhold János Jakab orvos, aki egy évvel előtte magyar nyelven „Fundamentomos oktatás” címmel könyvet írt a gyermekbetegségekről és a Templom utcában a szép, egyemeletes papházban lakott. Eitlhuber jurátus bejegyzése egy olyan házban esett meg, amely ma már nincs meg, a volt zsidó iskola áll a helyén. A bejegyző unokája volt Artner Mária Terézia, a 19. század első harmadában ismert író. Ernst Lipót szenátor csak később vonult be a belvárosba, addig a harmincadosház mellett volt a háza. A Dobner családból származó Kampelné mindkét nevét odabiggyeztette német bölcs mondása alá. Lakóházát a Szent György utca és Új utca torkolatában 1850 táján lebontották. Még egy Philipp vaskereskedőné is bejegyezte a nevét. Később 1741-ben soproni soproni diáktárs is akadt az egyetemen, Rothe Zsigmond Teofil, gyógyszerész lett és az Angyal patikát birtokolta.

De Sopron központtal egy pár kirándulásról is számot ad az album. Megfordult barátunk Bécsben, ahol a protestáns országok követségeiben gyűjtött, átment Rusztra, szeptemberben Nemescsóra és októberben Pozsonynak vette útját, megfordult Mórban, majd Selmecebányán, Libetbányán. 1738 januárjában is még a hazai földön jár-ke, Ujzólyomon, Pónik mellett Besztercebányán írnak be jótévi emléksorokat. Wittenbergából 1739-ben kap bejegyzéseket.

A Sopronon kívül nyert kézvonások közül három jelentős. Elsősorban a pozsonyi kiváló tudós Bél Mátyásé 1737 októberében, héber és latin idézettel, ugyanott Beer Frigyes Vilmos rektore és a besztercebányai Örtl János Gottfridé, a magyar rovásírás jó ismerőjéé, aki később soproni pap lett.

1969. XXIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI LEVELESLÁDA

267 SOPRONI LEVELESLÁDA

1969. XXIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI LEVELESLÁDA / Hetyéssy István: Sopron megyei kortársak levelei I. Rákóczy György támadásának megindulásakor

Hetyéssy István: Sopron megyei kortársak levelei I. Rákóczy György

támadásának megindulásakor

1630. november 26-án I. Rákóczy György minden ellenkezés nélkül Erdély fejedelmévé lett, minthogy előzőleg a fejedelemségre megválasztott Bethlen István visszalépett, mert nem akart polgárháború előidézőjévé válni. Párthívei azonban a parázs alatt még izzásban tartották a kedélyeket és várakozó álláspontra helyezkedtek. Esterházy Miklós – Magyarország nádora – ismervén az erdélyi viszonyokat, elérkezettnek látta Erdély különállásának megtörését és az anyaországhoz való visszacsatolását. Nem is késett Ferdinánd királynak tanácsolni, hogy intézne támadást Erdély ellen.

Esterházyt azonban a protestánsok nem szerették, a katolikusok pedig Pázmány Péter érsekhez húztak, aki Erdély önállóságának volt a híve. Mind a nádor, mind Pázmány szenvedélyes férfi volt, egyik sem akarta átengedni a másiknak a vezető szerepet. Pázmány érsek mérsékletre intette az uralkodót, s így elmaradt az összeütközés, aminek később Ferdinánd nagy hasznát vette, mert midőn a hős Gusztáv Adolf fenyegette trónját, ha Erdély ekkor oldalról szintén támad, Bécs két tűz közé szorulhatott volna. Az óvatos Rákóczy azonban két ízben is békét kötött Ferdinánddal, melyben kötelezte magát, hogy a király ellenségeivel nem lép szövetségre.

Ferdinánd erőszakosságai az addig semleges szász választófejedelem seregét is Gusztáv Adolf táborába kergették s egyesülten legyőzték nagy csatában Lipcse mellett Ferdinánd seregét. A szász választófejedelem serege elárasztotta Csehországot, Gusztáv Adolf pedig Bajorországot is elfoglalta, miután a császári vezért: Tillyt a Lech-mezőn teljesen megverte, majd Lützen mellett a másik császári vezért: Wallenstein Albrechtet¹⁽¹⁰⁵⁾ is, jóllehet a csatában Gusztáv Adolf – a hős svéd király – elesett.

Az óvatos Rákóczy némi hajlamot kezdett érezni magában, hogy a harmincéves háborúban részt vegyen, egyrészt azért, mert eddigi birtokszerzéseivel és fukar gazdálkodásával szerencsésen feltölthette kincstárát, másrészt, mert Pázmány érseknek 1637-ben bekövetkezett halálával elvesztette azt az egyetlen emberét, aki a bécsi udvarnál törekvéseinek támasza volt. Így méltán aggodalmaskodhatott, hogy Erdély különállóságát Esterházy most már gátlástalanabban kezdheti nyesegetni. 1637 óta mind gyakrabban jártak francia és svéd megbízottak Erdélyben, viszont az erdélyiek ezeknél a hatalmasságoknál, de Rákóczy csak úgy volt hajlandó pénzt ebbe fektetni, ha valóságos eredményekre számíthat, ami a két ajánlkozónak féltékenysége miatt egyelőre halasztást szenvedett ugyan, ám a szövetségzés sikerebben haladt előre 1642-ben, amikor a tehetséges svéd vezér: Torstenson Morvaországot választotta hadi működése alapjául.

²⁶⁸Ekkor írta Bécsből 1642. június 20-án Ferdinánd a magyar rendeknek: „Tudjátok, hogy az ellenség Morvaországban szabadon pusztított és dúlja azt. Nem kételkedünk – amint már hírlik is –, hogy a Magyar Királyság területére is behatolt és ott különféle divergens gondolatokat ébreszt, de reméljük, hogy nem fog zavargásokra vezetni. Ezért elrendeltük a nádornak, hogy – saját érdekekben is – minél gyorsabban hasonló lovasokat gyülekeztessetek fel ellenük támadásra.” (...pro parte quoque Vestra quatenus ejusmodi Equitum ad summendos celeriores pogressus concurrere velit.)²⁽¹⁰⁶⁾

III. Ferdinánd udvarában régóta tudták, hogy Rákóczyt érzelmei a győztes protestáns seregvezérhez kapcsolják. Ezért is a császári követek egymás után látogatták meg az erdélyi udvart és igyekeztek a fejedelmet megerősíteni békés hajlamaiban, s egyben kikémleni az erdélyi állapotokat. Rákóczy a szép szavakra nem sokat adott, mert gyanította a hízog szavak mögött rejlő ármányt és Esterházynak egyik levelére e szavakat jegyezte fel: „Törödbe s jármodba nem ejtesz.”³⁽¹⁰⁷⁾ Nem hatott a fejedelemre különöbben Esterházynak az a figyelmeztetése sem, hogy a „római birodalom ha hajol is, nehezen döl el”.

Voltak Rákóczynak a személyét és feleségét ért sérelmei is, ezért az 1642. február 16-ára összehívott országgyűléssel – még életében – megválasztatta utódjává a fejedelemségben fiát: II. Rákóczy Györgyöt, akit e minőségben a török porta is elismert.

Ilyen előzmények lezajlása után kapta meg Esterházy lakompaki kastélyában III. Ferdinándnak fent közölt rendelkezését, melynek készségesen sietett is eleget tenni és már 1642. június 26-án kelt levelében utasította a magyar hatóságokat:

„Az eő felsége parancsolatjából bizonyos számú magyar vitézlő népet kelletik mostan itt az országban fogadtatnunk, mind arra nézve, hogy szegény hazánk csendes állapotját talánra nem hagyván, ha mi casus ingruálna (– ha valamiféle meglepetésszerű betörés lenne –) minthogy hadak vannak szomszédságunkban, oltalmazhassuk határinkat, mint pedig hogy Ő Felségének is mostani szükségében szolgálhassunk mi is valamit nemzetünk becsületin. Szeretettel kérünk azért Kegyelmeteket, hogy azokat, az kik vitézlő nép fogadásában fognak munkálkodni, ne csak ne tiltsa, vagy ellenezze, se valami akadékot ne tegyen nekik, de sőt ilyen szükségre és az mi Kegyelmes Urunk tekintetére nézve, legyen inkább minden jó akarattal és segítséggel, kibem nem is kételkedünk.

Annak felette méltónak itéljük arról is moneálnunk (– figyelmeztetnünk –) kegyelmeteket, hogy akármi ellenkező alkalmatlan híreknek az mi Kegyelmes Urunk dolga felől, könnyen helt ne adjon, fő képpen az mik az mi szegény hazánkat illetnék, mi tőlünk és ne mástól várjon azeránt intimatiokat (– bizalmas felvilágosítást –) Ő Felsége után, megnyugodván rajta kegyelmetek, hogy jó igazsággal közölnék kegyelmetekkel, ha mi oly félelmetes dolog volna; noha az Ő Felsége más országaiban levő akadékit is maguk akadékinak tarthatjuk, aki ennyi sok esztendőtl fogva való költségivel és fáradságával inkább mind minket takargat és oltalmaz s úgy vagyon, hogy Hadai előtt generális miatt sok vétkek estenek és sok jó alkalmatosságokat elmulatának az idegen ellenség kiirtásában, de kiváltképpen mostan Frantz Albertnek a Silesiai Generálisnak vakmerősége miatt, az ki magát is akadékbm ejté, nem kicsiny progressust (– előre haladást –) láttatott azon ellenségh Silesiában és Morvában venni és jobb részint mint fő nélkül való nép elszéledésében kellet vala lenni az Eő Felsége Hada. Hanem új Generálist küldene Ő Felsége közikbe, szépen mind egybe szedte őket s nemcsak ezeknek adott színet a resistentiára (– [269](#)lehetőséget az ellenállásra –), de másutt való haday is ide sietvén eő Felségének, nem valami idő halladékkal, hanem ma holnap – hogy ezt írjuk – commigrálják magokat (– egyesülnek –) és oly reménységgel vagyunk, hogy nemcsak repellálja (– vissza üzi –) ő Felsége innét a szomszédságból ezt a kóborló és desperátus (– reménytelen –) ellenséget, de sőt utolsó veszedelmekre megh rekeszti és le veri Isten segítségével, az mint immár is úgy látjuk, hogy megkezdett chökennyi, kiről Ő Felsége is kegyelmesen fog irni kegyelmeteknek.

Azonban nem árt azért mi nekünk is in omne eventum (– minden eshetőségre –) vigyázva és intentusoknak (– törekvőknek –) lennünk, hogy valamint az Török is alkalmatosságot vévén ezekből – az mint gyakorta szokott – ennek előtte cselekedni, holmi kapdozással ne distrahállion (– széthuzzon –) bennünket.

Isten Kegyelmetekkel!

Lakompak 1642 jun. 26.

Earundem D° Vestrarum servitor et Amicus paratissimus:
Comes Eszterházy.”[4\(108\)](#)

A császárnak és a nádornak a fenti sorokban kinyilvánított balsejtelmei nem voltak alaptalanok, mert R. Gy. a szomszédos Sziléziában és Morvaországban levő győztes protestáns vezérrel szövetséget kötött 1643

novemberében, minthogy György nevű fiát már előzőleg sikerült szerencsésen összeházasítania a dúsgazdag Báthory Zsófiával 1643. február 3-án, s így a felkeléshez szükséges költségek már a saját kincstárában is bőségesen rendelkezésre állottak anélkül, hogy Erdélyt kellett volna megterhelnie. Ehhez járult most a szövetségeseivel megkötött szerződés értelmében az általuk nyújtandó segély. Mindezek tudatában Rákóczy most végre rászánta magát a háborúra. 1644 újév napjaiban országgyűlést tartott, amelyen elrendelték a táborba szállást, de adót csak a régebbi, megszokott mérvben vetettek ki.

1644. február 2-án Rákóczy betört Magyarországra, ahol az ügynökei által már előre felajzott vidék – az egész tiszai vidék – lelkesen csatlakozott hozzá. Február 17-én már Nagy-Kállóból intézett kiáltványt az országhoz, melyben biztosítja a nemzetet, hogy a többször megsértett alkotmány és vallásszabadság védelmére fog fegyvert. Az ország mindezt örömmel üdvözölte és hamarjában az egész Felvidék meghódolt.

E rémítő hírek hatására már február 14-én a bécsi udvarban nagy megrökönyödöttséggel gyűltek össze mindazok a „nagyfejű” magyarok, akikről egy Sopron megyei szemtanú febr. 24-én kelt – alább szó szerint idézett – levelével értesítette sógorát: Bezerédj György későbbi Sopron megyei alispánt, gróf Nádasdy Ferencnek bizalmas főemberét:

„Generoso Domino Georgio Bezerédi Illustrissimi Domini Comitis Francisci de Nádasd Familiariori Primario et Domino Affini observandissimo.

Szolgálok kegyelmednek, mint jóakaró sógor uramnak. Isten minden kívánta jókkal, jó egészséggel és hosszú élettel áldja meg kegyelmedet mind Hugom Asszonyommal egyetemben.

Az kegyelmed levelét megadták, az melybül megh értettem, hogy kegyelmetek mind fejenként jó egészségben vagyon. Ezt igen akarnám és eörülök is rajta. Hála Istennek mi is az urral eő Nagyságával mind fejenként jó egészségben vagyunk: eszüünk-iszunk az Kegyelmetek egészségéért. Néha-néha vígan vagyunk, lakunk; vendégségbül nincsen semmi szükünk. *Ez elmult pénteken mult egy hete, hogy uram eő Nagysága 18 Groff urat meghvendégphet:* böcsülletesen, az mely vendégshség felöll magok is azt mondoták, hogy nemcsak uri módon vala, hanem ugyan fejedelmi módon. Az komornikságra is holnap lesz egy hete, hogy megesküdütt. *Hireink bizony rosszak vannak, mert minden bizonyosan megindult Rákóczy, Kállóban Barkóczi László csak meg sem merte várni, hanem kitakarodott belőle, az várat az fejedelem részére foglalták 270 és a benne való vitézeket oda esküttették.*

Ónodot is az maga számára foglalta, az benne való vitézeket megesküdtette, az Hajduságot is mind maga számára eskütette az Hajdu városokban. Palatinus Uram Regécz várához tartozandó jószágot is mind Patakhöz foglalták. Forgách Zsigmond uram Szent-Mártoni és Garami jószágát is mind elfoglalták, maga itt van, az felesége Szalánc várába szorult.

Homonnai Uram eő Nagysága is itt van, de holnap minden okvetetlen megindul Csejtére és ott lészen, az Asszony penigh Jeszenó-ban⁵⁽¹⁰⁹⁾ van. Palatinus Uram eő Nagha és Érsek uram, Cháky László uram csak ma mentek el haza felé. *Mindennap tanácsban voltanak, de azt senki nem tudja, mit végeztenek, Bottyányi uramat Szerencsre – amint értettem – ha eleibe nem küldik egy néhány ezered magával, Palatinus uram eő Nagha is elmegy.*

Uramnak eő Nagának is minden bizonyosan el kelletik haddal oda mennyi, *noha nem volna kedve reá,* de már reá felelt és megh kell lennyi. Ez jövő kedden avagy szerdán minden bizonyosan Kismartonyban megyen az Ur inneid s onnénd haza Kereszturra. Hagymási János uramnak ma atta megh eő Fölsége az

veszprémi kapitányságot s megis érdemli.

Az Fejedelem felöll minden bizonyosan beszéllettem olly emberrel, az ki onnénd jött, hogy megindult és csak ágyu és Tarack az kit Fejérvárrul ki hozott – az kit szemével látott – több száználl, kurtancsok vannak vele több 12 ezernél, muskatérossa is több két ezernél, azon kívül is ezer Török lészen mellette az magyar hadán kyvüll. Csak az Ur Isten tudgya, micsoda Időtt értünk!

Asszonyom anyámnak⁶⁽¹¹⁰⁾ Ked mondja sok szolgálatomat, adgya Isten, az mikor láthatom eő kegyelmét, láthassam jó egészségben, de nem remélem, hogy eő kegyelmét egy ideig láthassam. Atyám uramnak csak ma harmad napja, hogy levelet irtam. Adja Isten eő kegyelmét is láthassam – az mikor látom – jó egészségben. Hugom Asszonyomnak is ajánlom szolgálatomat. Kérem ne feledkezzék el érettem való italbul, mikor a kemencze megett a Bugyogós korsót emelgeti. Az én jóakaró uramnak Prefektus uramnak ajánlom sok szolgálatomat; igen akarom a szőlőt tőle megvenni, mert bánnám, ha az kurtanch szedte volna meg.⁷⁽¹¹¹⁾ Lampert urammal is⁸⁽¹¹²⁾ igen-igen sok szolgálatomat ajánlom nénémnel együtt. Akartam hol valót vennem, de bizony – ami kevés pénzem van – *csak katona szerszámra fordéttom.*

Kérem Kdet, ha valami jó kétt Iffiu legént találna én számomra lovas legénnek, megfogadom eőket, csak legyenek jó legények és lovok jó, szerszámmal is hasonló képpen jók, minden fizetéseknek felét-felét mindjárt meg adom, csak ismerősek legyenek és nem szökevények. *Ha illyen idő lesz, talán hasznokat vehetem.*

Ha Eöcsém uram⁹⁽¹¹³⁾ egy jó paripát hozott volna számomra igen atyafiságosan cselekedett volna velem, pakróczokra is kértem volt, nem tudom, ha hozott-e, vagy sem. Mondja Ked az Eöcsémnek sok ²⁷¹szolgálatomat. Isten tartsa jó egészségben.”¹⁰⁽¹¹⁴⁾

Datum Vienna Ausriacae 24 Febr, 1644.

Kegyelmednek jó akaró Sógora szolgál:

Keörbey György. s. k.

E levél bőséges adatai – külön kommentár nélkül is – illusztrálják azt, hogy Rákóczy felkelése már csírájában is minő riadalmat keltett ellenségeiben. A későbbiekben mind jobban aggasztóvá vált a bécsi kormányra és szükséges volt mindenáron békét kötni. Rákóczy is hajlandó volt a békére, melyet Linzben meg is kötöttek 1645-ben. Ez a híres linzi békekötés, mely ismét megerősítette a magyar szabad vallásgyakorlatot, Rákóczynak pedig jelentékeny előnyöket biztosított.

A GYSEV üzletigazgatóság a bombázások előtt

Forrásmunkák:

Hóman Bálint és Szekfü Gyula: Magyar Történet. IV. köt. Bpest. 1935.

Szalay-Baróti: A magyar nemzet története. Millenniumi kiad. Bpest.

1969. XXIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK

1969. XXIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Sági Károly Jenő: Emlékezés Dr. Csörgey Tituszra

Sági Károly Jenő: Emlékezés Dr. Csörgey Tituszra

Dr. h. c. Csörgey Titusz ornitológus (1875–1961) élete és madártani munkássága ma is ismert, sőt elismert a madártan szakembereinek körében.¹⁽¹¹⁵⁾ Ugyanakkor Csörgeyt, a művészt a művészettörténeti szakirodalom csak lexikálisan tartja számon²⁽¹¹⁶⁾, művészi munkásságát nem foglalták még össze. Sopron és a Fertő indította szakmai és művészi pályáján, a Soproni Szemlében körvonalazzuk tehát művészi egyéniségének kialakulását és munkás életének ilyen vonatkozású eredményeit.

Csörgey Titusz Nezsideren született 1875. augusztus 12-én. Középiskolai tanulmányait Pozsonyban kezdte, majd a soproni bencéseknel folytatta és fejezte be. Soproni iskolai évei szabták meg életútját. Osztályfőnöke, Fászl István képzett ornitológus, kinek keze alól került ki korábban Chernel István, a magyar madártan egyik úttörő művelője.

Csörgey mint soproni diák szabadideje javát a Fertőn tölti, melynek sokrétű és gazdag természeti világába tanára vezetésével igyekezett behatolni. Fászl hatására fordult érdeklődési köre a madártan irányába és élete végéig szerelmese is maradt annak.

Fászl megbízásából madarakat gyűjt és preparál a gimnázium szertára számára. Ez a munka alapvető Csörgey művészi felfogásának alakulásában. „Az volt a módszere, hogy a frissen lőtt madárról azon melegében a helyszínen vázlatot készített a test természetes hajlatairól, tollazat elrendeződéséről. E rajzok alapján készítette aztán élethűségükben tökéletes preparátumait. Elsősorban az élő madarakat rajzolta kirándulásain. Távcsovön figyelte a madarak mozgását, testtartását s az elkapott, jellemző mozdulatokat a mindig magával hordott vázlatkönyvében rögzíti” – mondja egyik életrajzírója.³⁽¹¹⁷⁾ A madarábrázolás ekkor segédeszköz még számára, a pontos természetmegfigyelés is csak a preparátori munka segítőtársa csupán.

Életének e korai szakaszából származó rajzait nem ismerjük még. Lehet, hogy maga sem tartotta lényegesnek ezeket, lehet, hogy alkotásai zömével együtt a második világháború vihara söpörte el ezeket

is.⁴⁽¹¹⁸⁾

Csörgey 1894-ben érettségizett a bencés gimnáziumban.⁵⁽¹¹⁹⁾ Érettségi után a budapesti tudományegyetemre irattkozott be. Ebből az időből pár növényteni mikroszkópi metszetrajzát ismerjük.⁶ E rajzok természetesen nem művészi igénnyel készültek, csupán a műszer segítségével látottakat kívánják pontosan rögzíteni. Meglepő azonban a ceruzajzok tiszta vonalvezetése és a képek rendkívüli arányérzéke.

²⁷³Egyetemi tanulmányait a második év végén abbahagyja. 1895 novemberében Fászl István ajánlására a Magyar Ornitológiai Központban, Herman Ottó intézetében kap gyakornoki állást.⁷⁽¹²⁰⁾ Az Ornitológiai Központban nemcsak szakmai, művészi egyénisége is fejlődhetett. A madártannal való foglalkozás közben Dresser és Thornburn madárillusztrációi ragadták meg figyelmét, és ezek hatására ébred fel benne a művészi alkotás vágya.⁸⁽¹²¹⁾ A központ kiadványait Nécsey István festőművész⁹⁽¹²²⁾ illusztrálta akkor. Nécseytől a képkötés mesterségbeli fogásai terén tanul.

1. kép. Csörgey: Fertői nádtanulmány

Első ismert alkotása egy 1896-ban festett fertői nádtanulmány¹⁰⁽¹²³⁾ (1. kép). Egy 1898-ban készült fonyódi akvarellje víz-szagatta partszegélybe kapaszkodó, kimosott gyökerű fákat ábrázol, nádas háttérrel.¹¹⁽¹²⁴⁾ Előző képén csak évszám van, e képét már szignálta: ²⁷⁴Cs. T. 1898, Fonyód. Több, e korból származó grafitrajzát is ismerjük,¹²⁽¹²⁵⁾ melyek ágrészeket, madarakat ábrázolnak. A tiszta, biztos vonalvezetésre, helyes arányra, természetes tartásra törekvő gyakorlatok ezek. A képfelületek általában kidolgozatlanok, csak egyes részleteket old meg. Látszik, hogy ismerkedik a természet ábrázolásának lehetőségeivel, rajzeszközökkel. Még nem érzi elég erősnek magát, hogy a nyilvánosságra lépjen munkáival. Jellemző, hogy első madártani szakcikkeit, melyek e korban készültek, Nécsey István illusztrálta még.¹³⁽¹²⁶⁾

1899-ben jelent meg Chernel István híres madaras-könyve,¹⁴⁽¹²⁷⁾ melynek képanyagát zömmel Nécsey festette, az utolsó képek azonban már Hány Gyula festőművész¹⁵⁽¹²⁸⁾ kezéből kerültek ki. Nécsey művészi elképzeléseit nem tudta alárendelni Chernel ornitológiai kíváncságnak, elhidegülnek egymástól és szakít Herman Ottóval is.¹⁶⁽¹²⁹⁾ Az Ornitológiai Központnak új madárillusztrátort kellett keresnie. Az új művész már Csörgey Titusz.

1901-ben jelent meg Herman Ottó népszerűsítő madártani munkája,¹⁷⁽¹³⁰⁾ melynek előszavában olvashatjuk: „A madárképeket egy derék magyar ifju, Csörgey Titusz, mellettem készítette. Benne elevenen lüktet a természet iránti szeretet és ezt képeiben is ki tudta mondani.”

Igaza van Herman Ottónak! Csörgey képein a madár él, érez, a néző a toll melegét, a természet közelségét is kapja velük. „Képeinek varázsa emelte Herman Ottó: A madarak hasznáról és káráról c. kis-madaras könyv hatását olyan magas fokra, amely a mai napig páratlan a magyar népszerűsítő tudományos könyvsikerek között. A nagy sikernek már csak betetőzése volt a német és angol nyelvű kiadás” – írja Vertse Albert.¹⁸⁽¹³¹⁾ 84 fehér-fekete Csörgey kép illusztrálja a kötetet. Csörgey Cs és T összevonásból alkotott monogrammal szignálta ezt a sorozatot, melyből, sajnos, egy eredeti példányt sem ismerünk, így csupán Herman könyvének képei alapján állapíthatjuk meg, hogy a klisék tüccsettől festett akvarellek alapján készültek.

Csörgey nevét országosan ismertté tette Herman könyve. „Ő azonban végtelenül szerény, soha sincs tudatában, hogy milyen mester és mindig másoknak tulajdonítja a tehetséget” – írja Keve András¹⁹⁽¹³²⁾ és hozzáteszi: „Csörgeynek elsődleges célja az volt, hogy a madarakat úgy ábrázolja, ahogy a természetben, elsősorban a Fertőn meglegste mozgásukat. Ábrái tanító célzatúak.”

Csörgey a madártan tudományának rendelte alá művészetét és alkotásait a szakszöveg kiegészítésének tekinti csupán. Képeinek művészi értéket nem tulajdonít, klisézés után az eredeti darabokat szívesen ajándékozza rokonnak, barátának.²⁰⁽¹³³⁾ Szívesen látja azt is, ha képeit mások használják fel a madártani ismeretek terjesztéséhez. Herman könyvének eredeti képeit Kerekes Lajos kapta meg kertészeti szaklapjában megjelenő cikkek illusztrálásához.²¹⁽¹³⁴⁾

Csörgey Tituszt 1901-ben katonai szolgálatra hívták be Sopronba. A katonaságtól betegen szerelt le. Egészsége helyreállítása érdekében Herman Ottó kieszközli, hogy öt hónapot töltsön Spalatoban, a madárvonulást tanulmányozva.²²⁽¹³⁵⁾ Az Aquilában megjelent cikkei bizonyítják,²³⁽¹³⁶⁾ hogy a dalmáciai tanulmányutat nem tekintette pihenésnek. ²⁷⁵Rajzolt és festett is ott. Egy grafit tájképét²⁴⁽¹³⁷⁾ és egy akvarelljét²⁵⁽¹³⁸⁾ (2. kép) ismerjük ebből az időszakból. Az akvarell a dalmát táj hangulatát, az Adria levegőjét is sugározza a pompásan megfigyelt kövirigó mellett. Több tehát, mint egyszerű madárillusztráció.

1903-tól a Magyar Ornitológiai Központ tudományos folyóiratának, az Aquilának címlapját

Csörgey-akvarell díszíti. A fenyves háttérrel ábrázolt, sziklán ülő kőszáli sas azóta szimbóluma e folyóiratnak. 1903-ban Herman cikkét illusztrálja, két tarvarjúról festett képpel.²⁶⁽¹³⁹⁾ A cikkben írja Herman: „A művész, Csörgey Titusz”. Ismételt írásban szögezte le tehát, hogy Csörgeyt többnek tartotta, mint egyszerű madárillusztrátornak.

1904-ben jelent meg Csörgey vaskos könyve: Madártani töredékek Petényi J. Salamon irataiból címmel. A könyv első, elkészült fejezetei korábban Nécsey illusztrációkkal jelentek meg az Aquilaban. Az új kötetet Csörgey képei díszítik már, 18 fehér-fekete és 4 színes nyomattal. A fehér-fekete illusztrációk közül a kékvércse pár²⁷⁽¹⁴⁰⁾ ismert eredetiben is. Ennek alapján látjuk, hogy a fehér-fekete nyomatok grafitral halványan előrajzolt képfelület akvarell megoldásából születtek meg. A sötétebb árnyaltú kontúrvonalakat, de minden részletet, szemet, tollat, pikkelyt borotvaéles, biztos vonalakkal húzott meg, a felületeket árnyékoltan töltötte aztán ki. A könyv színes ábráinak sorából a szakállas cinkék eredetije maradt ránk.²⁵⁽¹⁴¹⁾ Csörgey maga mondja erről a képeről²⁹⁽¹⁴²⁾: „a hólé-tócsából ivó cinegepár, 1900 telén látott jelenet emléke.”

Fertői emlék tehát, hisz képeivel együtt égtek el, így fertői emlékeit csak a megmenekült töredékek alapján idézheti³⁰⁽¹⁴³⁾: „1900. augusztus 10. Déli Fertőpart. Egyetlen napom, melyet rövid szünidőből egy évi vágyakozásom kielégítésére, álmodozásom megvalósítására fordíthatok. Rövid délutáni kirándulás volt az egész, de elég arra, hogy feledhetetlen emlékekkel szolgáljon. Csaknem egy óra hosszat tartott a begázozolás a kaszálókon, nádasokon, és mellig erő, szélről összekuszált sásmezően keresztül. Szinte tántorogtam, mire a domboldalból kinézett vízfoltra bejutottam. Pár perc alatt felismertem a madárjárás útját: két, sással tarkított víztükrök összekötő erét. Ide ültem, innét néztem az elem tárult, párját ritkító jelenetet. A tükörsimán elterülő rónavíz fölött százával nyüzsgött a cankó, seregesen a sárszalonna, bibic és dankasirály és a sok panaszkodó, újongó, pörölő hangba a szélkiáltó flótázó szava is beleszólt.”

1906-ból ránkmaradt vázlatkönyvének³¹⁽¹⁴⁴⁾ a Fertő madarélete az alapmotívuma. Mesterien kezelt ceruzavonásai nyomán az a kép tárul elénk, amit leír. Hasonló ehhez egy szignálatlan akvarell vázlata is,³²⁽¹⁴⁵⁾ melyen az őszi Fertő sárguló nádja és a tőkésrécek adják a témát.

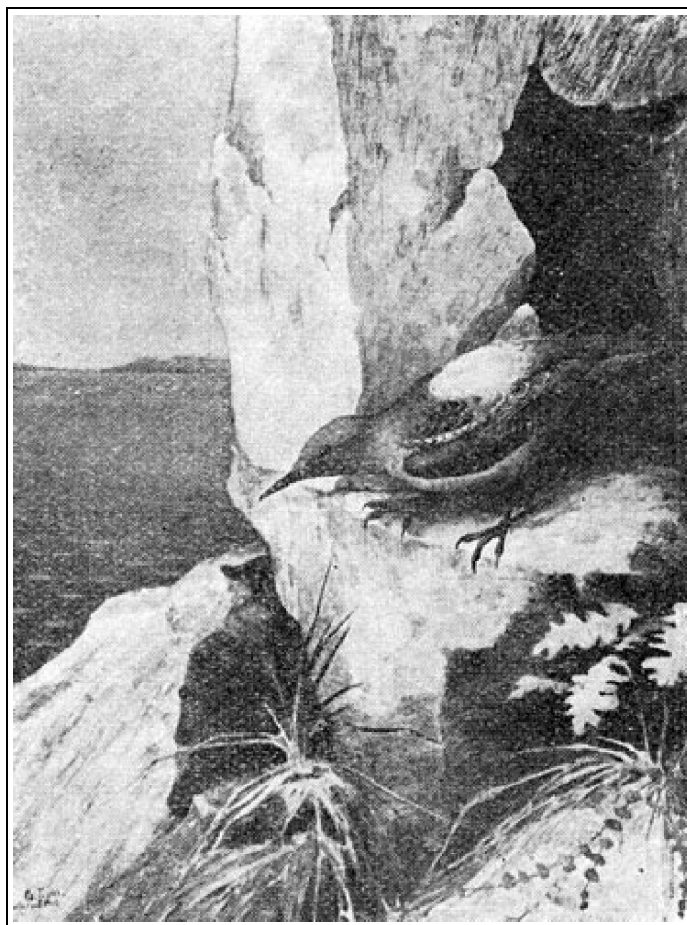
Közben Csörgey Titusz tudományos munkássága az Ornitológiai Központ átszervezésével a gyakorlati madárvédelem terére tolódik át. 1906-ban jelent meg Útmutató a mesterséges fészekedvők alkalmazásához című könyve, amiben 21 képet közöl. A könyv rövidesen új kiadást ért meg, majd 1910-ben németül jelent meg. 1913-ban Madárvédelem a kertben címmel folytatódik a könyv élete, tíz további kiadással.

1908-ban Csörgey színes madráképeivel jelent meg Snouckaert van Schauburg könyve Hollandia madarairól.³³⁽¹⁴⁶⁾ Világosan bizonyítja ez, hogy a külföld is a legjobb illusztrátorok közé sorolja már Csörgeyt. A holland könyv illusztrációs anyagából a ²⁷⁶tőkésréce grafit megoldású alaprajzát³⁴⁽¹⁴⁷⁾ ismerjük. A kékvércse pár akvarell variációja maradt ránk.³⁵⁽¹⁴⁸⁾ Világosan mutatja ez a kép (3. kép), hogy a művész szigorú kritikusa önmagának és csak olyan képet adott ki kezéből, ami felfogásának megfelelt. A kritika alapja nem az esztétika, hanem a madártani ismeretanyag követelménye. A bemutatott variáció mint kép feltétlenül jobb, kompozíciója zártabb és kiegyensúlyozottabb, mint a Snouckaert van Schauburg könyvébe került illusztrációé.

Az Ornitológiai Központ 1911-ben, a madárvédelem népszerűsítése érdekében megkezdte Csörgey színes madárnépeinek levelezőlap alakjában történő terjesztését. 1912-ben újabb, 32 darabbal bővült ez a sorozat.³⁶⁽¹⁴⁹⁾

1912 egyébként művészi pályájának végét is jelenti. Ifjúkori vadászatai során gyakran áthült, egy

szilveszteri vadászat alkalmával a Fertő jege is beszakadt alatta. Ujjait reumás betegség támadta meg és többé nem vehetett ceruzát, ecsetet kezébe.³⁷⁽¹⁵⁰⁾ Utolsó rajzát tudásunk szerint 1912-ben készítette. E képen a kor szecessziós ízlésében megoldott, fiókáit etető sárgarigót látunk,³⁸⁽¹⁵¹⁾ korábbi képeihez viszonyítva durvább vonalakkal megrajzolva.

2. kép. Csörgey: Kövi rigó

Csörgey 1912-ben megjelent cikkét Vezényi Elemér illusztrálja már.³⁹⁽¹⁵²⁾ Vezényihez meleg barátság fűzi, tanítványának tekinti és művészi munkájának folytatóját látja benne.⁴⁰⁽¹⁵³⁾

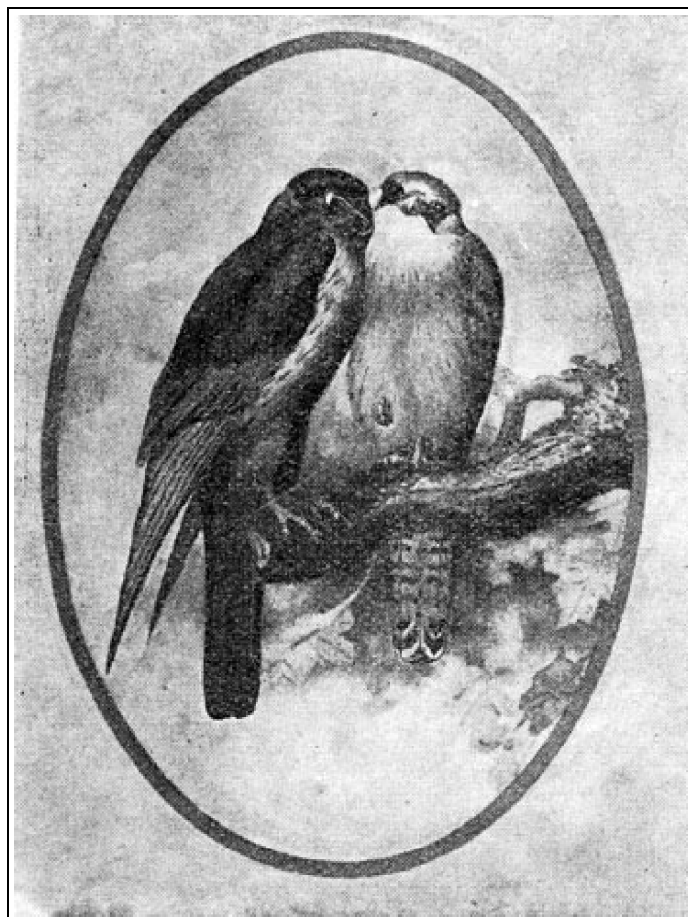
²⁷⁷Csörgeyt ekkor világviszonylatban ismerték már mint tudóst és mint madárillusztrátort egyaránt. Chernel István is vele akarta illusztráltatni madaras-könyvének új kiadását, Csörgey azonban betegsége miatt nem kapcsolódhatott már be a munkába.⁴¹⁽¹⁵⁴⁾ 1923-ban a holland madárvédő egyesület évkönyve számára korábbi rajzait tudja csak adni, 1932-ben B. Duvalnak is régebbi rajzainak kliséit adja át.⁴²⁽¹⁵⁵⁾ A Duvalnak küldött klisék közül a barátposzáta pár színes akvarell képe ismert.⁴³⁽¹⁵⁶⁾

Csörgey, a tudós minden elismerést megkap, amit megkaphat. 1922-ben, Chernel halála után igazgatónak nevezték ki, hazai és külföldi tudományos egyesületek tiszteletbeli tagja lett, majd 1934-ben a legmagasabb kitüntetés érte, a debreceni egyetem díszdoktora lesz.⁴⁴⁽¹⁵⁷⁾ 1935-ben mint kísérletügyi főigazgató ment

nyugdíjba.

A Balaton mellé, Ábrahámhegyre költözik ekkor, honnét kis házának ablakából a Fertő nádrengetegéhez hasonló képet lát. Horgászat, figyeli a madarak életét és néha még ír is. [45\(158\)](#) 1961-ben, rövid betegség után halt meg a tapolcai kórházban. Az ottani temetőben temették el.

Ábrahámhegyi házában a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság halála után emlékmúzeumot rendezett be. A keszthelyi Balatoni Múzeum 1967 őszén, a Nemzetközi Madárvédelmi Bizottság hazánkban üléselő kongresszusa tiszteletére emlékkiállításban mutatta be Csörgey Titusz szakmai és művészi munkájának anyagát.

3. kép. Csörgey: Kékvércse pár

1969. XXIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

1969. XXIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Vendel Miklós–Domonkos Ottó: Jelentés a Központi Bányászati Múzeum 1967–1968. évi munkájáról

**Vendel Miklós–Domonkos Ottó: Jelentés a Központi Bányászati Múzeum
1967–1968. évi munkájáról**

Dr. Faller Jenő múzeumigazgató 1966. december 23-án tragikus hirtelenséggel bekövetkezett halála után a múzeum vezetését 1967. január 5-től Dr. Domonkos Ottó, a Sopron városi múzeum igazgatója látta el másodállásban. A közvetlen feladat a függőben lévő ügyek befejezése, a múzeum kiterjedt kapcsolatainak fenntartása és zavartalan üzemelésének biztosítása volt. A korábbi külföldi kapcsolatok a bochumi, freibergi és selmecbányai bányászati múzeumokkal levelezés, illetve személyes kapcsolat révén továbbra is fennállnak.

Az 1967-es esztendő fő feladata volt a múzeum épületének teljes felújítása, a KBM 10 éves jubileuma alkalmára. Ezzel kapcsolatban a múzeum összes helyiségeiben le kellett bontani a kiállításokat, hogy a parkettázásokat, szigetelési munkákat elvégezhessük. A felújítással egyidőben két raktárhelyiséget alakítottunk ki, a könyvtár és a múzeális anyag szakszerű elhelyezésére. A felújítási munkák idejére, április 16-tól október 1-ig a múzeum zárva volt.

1967. július elsejével a Bányászati Kutató Intézet a KBM vezetését Dr. Vendel Miklós akadémikusra, a BKI Petrográfiai Osztálya vezetőjére bízta, de a muzeológusi teendők ellátását továbbra is Dr. Domonkos Ottó végezte.

A KBM fennállásának 10. évfordulóját a BKI keretén belül 1967. október 20-án ünnepeltük meg a múzeum épületében. Ez alkalomból a Kutató Intézet igazgatója, Dr. Martos Ferenc szólt a múzeum létrejöttéről, feladatáról. Dr. Vendel Miklós tartott megemlékező beszédet, illetve előadást a múzeum

munkájáról és méltatta Dr. Faller Jenő érdemeit a KBM létrehozása és fejlesztése terén. Ez, a múzeum történetét röviden összefoglaló előadás, a Bányászati Lapok hasábjain megjelent az ünnepségről adott tájékoztatóval együtt (101. évf. (1968). 58–63.).

A jubileum idejére újból visszaállítottuk a Múzeum állandó kiállítását, illetve az olajbányászat történetét bemutató két kisebb helyiség teljes felújítást nyert. A géptermekekben elhelyezett szerszámok és gépek, valamint az összes modellek tisztításra és javításra kerültek. A kialakított új raktárhelyiségekben csoportosítottuk a ki nem állított anyagot.

A múzeum anyagának gyarapodásában kiemelkedő értékű együttesként említjük Schmidt Lajos hagyatékát, melyet Pollner Jenő ny. bányamérnök ajándékozott a KBM-nek. Az iratanyag a MÁK bányáira vonatkozóan nyújt rendkívül értékes történeti anyagot. Ugyancsak ajándékozás révén jutottunk az egykori pécsi bányászati és mélyfúrás szakiskola teljes jegyzetanyagához, valamint 1968-ban a volt vágár, Kaszab Sándor személyes iratainak megszerzése tette teljessé ezt az együttest. Az ajándékozó ifj. Kaszab Sándor, oroszlanói bányász. Hoffmann Jenő volt erdélyi, illetve 279szerbiai bányatulajdonos iratai szintén jelentős történeti értéket képviselnek. Ugyancsak kiemelkedő értékű ajándéknak tartjuk az özv. Dr. Uthy Lászlónétól kapott díszalbumot, amely a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság bányáinak, üzemének fényképeit, személyzetének csoportképeit tartalmazza. A korábban már megszerzett Esztó Péter hagyatékot egészítette ki Esztó Miklós bányamérnök, aki édesatyjának iratait, magas állami kitüntetéseit adta át múzeumunknak. A Bányászati Kutató Intézet éremgyűjteményünket gyarapította a Bányászati és Kohászati Egyesület által kiadott emlékérmek megszerzésével. A régi főiskolás diákszokásoknak egy ma már igen ritka tárgyi dokumentumát sikerült megvásárolnunk: kohászgruben színes foltokkal, tréfás feliratokkal.

A muzeális anyagból teljes feldolgozásra került a fényképgyűjtemény, melynek során több mint 4100 db negatívot leltároztunk, kartonoztunk és készítettük el ezek földrajzi mutatózását.

A kiállításban történő kalauzálást 1967. október 1-től mérnök-teremőr látja el.

Az 1968-as évben a fő hangsúlyt gyűjteményeink gyarapítására, a belső munkára helyeztük. A gyarapodásból kiemelkedőnek tartjuk Papp Károly egyetemi tanár hagyatékából megszerzett 339 db, főleg bányászati vonatkozású térkép megvásárlását. Ez a gyűjtemény az egész történeti Magyarország területére vonatkozóan tartalmaz rendkívül értékes anyagot. – A bányászati felsőoktatásra vonatkozó írott és nyomtatott anyagból Kövesi Antal, Balázs István professzorok hagyatékából, illetve Kiss Ignác professzor személyes ajándékaiként jutottunk fontos dokumentumokhoz. A bányászahagyományok becses darabjaként került gyűjteményünkbe a salgótarjáni bánya Szt. Borbálát ábrázoló olajfestménye, Miskey Kálmán ny. bányamérnök jóvoltából. Régi műszereink gyarapítását a Mecseki Szénbányászati Trösztől kapott 2 db és a Borsodi Szénbányától kapott 1 db teodolit ajándékként való megküldése tette lehetővé.

Az év során nyugdíjas munkatársként bekapcsolódott a KBM munkájába Székely Lajos bányamérnök, a BÁTI nyugalmazott igazgatója. Tevékenysége elsősorban a különféle bányászati intézmények, vállalatok megnyerésére irányult. Így sikerült kapcsolatot teremtenünk az Ásványkutató és Mélyfúró Vállalattal, a Bauxit Trösztel, a Bányászati Tervező Intézettel, a dorogi bányavidékkel stb.

A Budapesten élő régi szakemberekkel történt kapcsolatfelvétel révén sikerült megvásárolnunk Thorma Jánosnak „Aranybányászok motozása” c. olajfestményét, továbbá a bányászdiákok életére vonatkozó vízfestményeket, valamint kisebb szobrokat és plaketteket. Makettek és modellek formájában gyűjtöttük a bányabeli közlekedés, szállítás és biztosítás bemutatását szolgáló darabokat. Jelentős gyarapodásként

számolhatunk be a magyar bányászat jelenlegi legnagyobb beruházásának, a gyöngyösvisontai külszíni fejtés makettjének elkészítéséről.

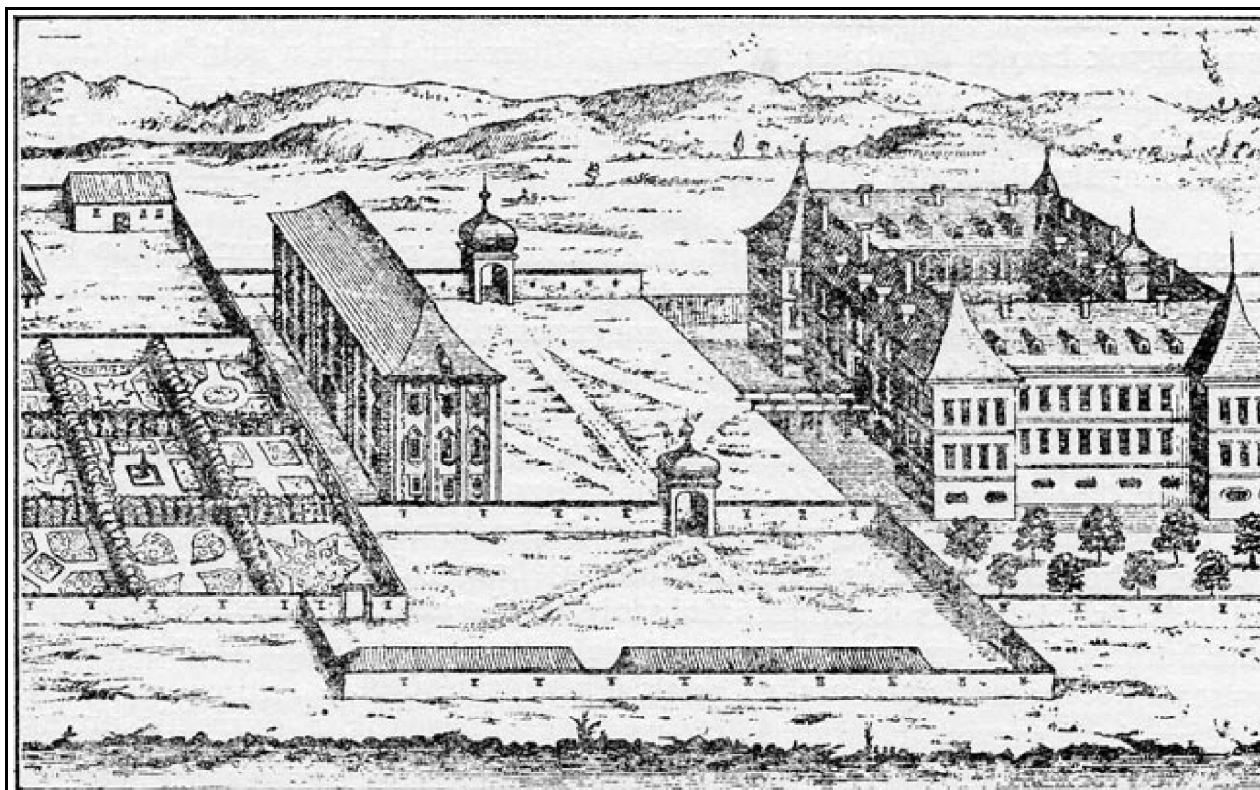
Az 1968-as évre tervezett teljes leltár-revíziót elvégeztük a muzeális anyagban. A könyvtár anyaga az egyetemes tizedes osztályozásnak megfelelően került feldolgozásra, szerző és szakkatalógus elkészítésével együtt. Egyidejűleg a selejtezést és a duplumanyag szétválasztását is elvégeztük. A kiállításban lévő modellek karbantartását az év folyamán rendszeresen mellékállású műszerésszel biztosítottuk.

A múzeum kiállítása egész évben 9-től 13 óráig minden nap megtekinthető volt. Az előző évhez hasonlóan mérnökteremőr alkalmazásával a magyar és német nyelvű kalauzolókat biztosítottuk. A múzeumi propaganda fokozására magyar és német nyelvű könyvjelzőt készítettünk 5 000 példányban, a KBM tömör ismertetésével. Ezt szóróanyagként kezeltük. A múzeum katalógusából a Sopron város és a soproni járás minden általános- és középiskolájába ingyenesen juttattunk el egy-egy példányt, felhíva a figyelmet kiállításunknak az iskolai tananyaggal való összekapcsolására. Ennek hatása iskolai csoportok gyakori látogatásában jelentkezett. A soproni Ünnepi Hetek alatt múzeumunk a meghívóval érkezők számára ingyenesen volt látogatható. Az év során több mint 6 000 látogatója volt a múzeumnak, összesen 319 alkalommal tartottunk vezetést a kiállításokban. A múzeum kiállításairól 60 db színes diapozitívet készítettünk, ismeretterjesztő előadás céljára.

280Duplumpéldányként megkaptuk a Kutató Intézet könyvtárától Székely Lajos: Az Esztergom vidéki szénmedence bányászatának fejlődése c. könyvét, melyet a szénmedence munkájára és történetére vonatkozó, közel 500 db filmnegatív megszerzésével tett teljessé a mű szerzője.

Az őszi folyamán megbeszélést tartottunk Sopronban, az ajkai, salgótarjáni és rudabányai bányászati múzeumok vezetőivel. Itt a bányászati múzeumok kinyilvánították azt a szándékukat, hogy szervezetileg is a Központi Bányászati Múzeumhoz tartozzanak, illetve az innen kapott irányítás célkitűzéseivel egyetértettek. A szorosabb együttműködés érdekében a további intézkedések megtétele folyamatban van.

A Bányászati Kutató Intézet által biztosított évi költségvetés alapján a Központi Bányászati Múzeum zavartalanul teljesíthette vállalt feladatait, melynek végrehajtásában a múzeum minden dolgozója együttesen vett részt.

Nemetkeresztúr (Deutschkreuz) Nádasy vár (17. század)

1969. XXIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / A soproni múzeum 1968. évi jelentése

281 A soproni múzeum 1968. évi jelentése

A soproni múzeum 1968. évi fő feladata két új állandó kiállítás megrendezése, illetve egy harmadiknak a bővítése volt. A gyűjtőmunkát is e kiállítások határozták meg a néprajz és a helytörténet területén.

Patika Múzeum létesült a régi Angyal gyógyszerház helyén, ahol a levéltári adatok bizonyossága szerint már 1642-ben működött gyógyszerház „Fekete elefánt” néven. Az épület műemléki helyreállítása során 15. századi ablaknyílások kerültek elő a déli oldalon. Az északi oldalon kibontásra kerültek a 16–17. század fordulóján épült árkádok, az egykori lábas-ház bizonyítékai. A helyreállítás után korszerű gyógyszerház elhelyezésére már nem volt alkalmas az épület. Ekkor merült fel a gyógyszerészek részéről egy patika múzeum létesítésének óhaja. Múzeumunk készséggel kapcsolódott be a vállalkozásba, hiszen saját gyógyszerészeti gyűjteménye, valamint a soproni gyógyszerházakban védett bútorzat, edények és egyéb felszerelési tárgyak kínálták az alkalmat egy önálló gyűjtemény létrehozására és állandó kiállításon való bemutatásra. A begyűlő anyag a múzeum leltári tulajdonába került, melyből a korábbi saját anyaggal kiegészítve készült a kiállítás. Az anyag zömét az Angyal, az Oroszlán, Magyar Király, Megváltó és Arany kereszt gyógyszerházak adták, de néhány szép edényt a csornai Kósas gyógyszerházból is kaptunk. Külön meg kell említeni a Storno-gyűjteménytől kölcsönzött 18. századi anyagot, melynek többsége az egykori

Oroszlán gyógyszerár régi edényzetéből való. Az Angyal gyógyszerár védett empire állványzatát az Országos Műemléki Felügyelőség segítségével restauráltattuk. Az interieurszerűen berendezett Patika Múzeum kiállításába kerültek a soproni gyógyszerészet legkorábbi írásos dokumentumai, az egyes gyógyszerárak folyamatosságát, helyváltoztatásait bemutató tablók, festmények, régi fényképek. Igaz gazdag 16–17. századi orvosgyógyszerész könyvanyagot mutathattunk be a Berzsényi Gimnázium könyvtárának kölcsönzése révén. A soproni orvoslás történetének legfontosabb emlékei is helyet kaptak a kiállításban. A megnyitásra 1968. június 11-én került sor, a Magyar Gyógyszerész Egyesület Történelmi Szakosztálya Sopronban történt megalakulása alkalmából. A megnyitás idejére megjelent egy kis füzet, a múzeumigazgató szerkesztésében, melyben több szerző külön-külön fejezetben foglalta össze a soproni gyógyszerészet történetét a kezdetektől napjainkig. A füzet megjelenését a magyar gyógyszeripar anyagi támogatása tette lehetővé. Az ünnepélyes megnyitón, a hazai szakemberek és Sopron város vezetőin kívül részt vett a jénai, bécsi és pozsonyi gyógyszerészeti múzeum egy-egy tudományos munkatársa is. A kiállítás tetszést aratott. A Patika Múzeumot a Győr-Sopron megyei Gyógyszertári Központ üzemelteti.

A *brennbergi Bányásmúzeum* a soproni múzeum helytörténeti gyűjteményének része. A bányászéletre, a bánya történetére, a helyi munkásmozgalom emlékeinek gyűjtésére 1963 óta fordít nagyobb gondot a múzeum, célul kitűzve egy teljes bemutatás lehetőségét is. A múzeum javaslatára az MSZMP városi bizottsága és a Városi Tanács határozatot hozott az Óbrennbergi út 14. számú, volt „Maschinhaus” épületének múzeumi célra történő átadásáról. A műemlékjellegű épület helyreállítását az OMP soproni építésvezetőisége végezte el. Ebben az épületben működött a magyar szénbányászatban elsőként alkalmazott szállító és vízemelő munkát végző gőzgép az 1840–1856 közötti időben. A kiállítást a KPM megalakulásának 50. évfordulója alkalmából nyitottuk meg nagyszámú közönség részvételével, ünnepélyes keretek között. A kiállítás technikai kivitele egyezik a múzeum nagy állandó kiállításaiéval. A közönség tetszését ez a gyűjteményünk is megnyerte. A megnyitás idejére Körney Attila: A brennbergi bánya és munkásmozgalom vázlatos története c. tanulmánya jelent meg a Soproni Szemle 1968. évi 3. számában. A Városi Tanács anyagi segítségével különlenyomat készült a cikkből, amit a Bányásmúzeum bő katalógusaként árusítunk a kiállításban.

282A *fertőrákosi kastélyban* további bővítésre került sor. A 18–19. századi iparművészeti és képzőművészeti anyagunk mellé kiállítottuk a település és kastély történetét dokumentáló okleveleket. A falu népének építkezését, viseletét, szórakozását ezek változását fényképes tablókkal, vitrinekben elhelyezett viseleti darabokkal és egy parasztszoba berendezésével dokumentáltuk. Így a kastélynak már hat helyiségét mutathatjuk be a látogatóknak, a községben gyakran megforduló idegeneknek.

A három új kiállításnak legfontosabb és legjellemzőbb eredménye a gazdag anyaggyűjtés mellett, hogy mindegyik újabb tudományos eredményt, összefoglalást, értékelést hozott. Külön is meg kell még említeni, hogy a fertőrákosi parasztszoba, bútor, viselet és fénykép anyagát a falu lakói teljesen ingyen engedték át a múzeumnak. A múzeum anyagának *gyarapodása* a *régészet* terén 739 db, melynek szakszerű nyilvántartása, kartonozása is elkészült. Az OMF Előkapu és Városház utcai ásatásaiból bekerült nagy mennyiségű anyag restaurálás alatt van. A múzeum régésze leletmentést végzett Hegykő, Ágfalva, Sopron, Himod, Petőháza és Osli helységeiben. Részt vett a győri Széchenyi téri ásatásban, a népvándorlás-kori anyag feltárásában. Tápon későavar temető feltárását folytatta. Összesen 94 napi ásató munkát végzett.

A *néprajzi* gyűjtőnapok száma 26 volt. A már említett fertőrákosi gyűjtés mellett Ágfalván szereztünk hasonló jellegű anyagot, amit a korábbi években az iskola keretében mint helytörténeti gyűjteményt kezeltek. Az anyag restaurálása után, megfelelő hely biztosítása mellett, kiállítás-szerűen visszakerül a faluba. Újkér környékén néprajzi expedíció végzett tárgy- és folklóre-gyűjtést Német Imre vezetésével. A

begyűlt tárgyak száma összesen kb. 300 db. A magyarországi kétfestés történetével kapcsolatos kutatást végzett Drezda, Lipcse, Erfurt és Freiberg városok múzeumaiban és levéltáraiban Domonkos Ottó, a Textilipari Kutató Intézet költségén.

A *helytörténeti* gyűjtésnek 521 darab tárgy volt az eredménye, részben a gyógyszerészeti, munkásmozgalmi és társadalmi egyesületi emlékek köréből. E tárgyak nyilvántartásba vétele mellett 1100 db fényképnegatív is leltározásra került.

A *művészettörténet, iparművészet* területén – szakember hiánya miatt – rendszeres gyűjtés nem folyik, de így is 22 db volt a gyarapodás, részben OMF bontásokból, másrészt ajándékokból, kisebb vételekből.

A *tudományos irodalmi munkásság* terén a három szakembernek 7 cikke jelent meg folyóiratokban, évkönyvekben, újabb hat közlemény pedig elkészült az év során.

Restaurálás elsősorban az új kiállítások anyagában történt, illetve nagy mennyiségű régészeti anyag került mosásra, ragasztásra, kisebb számban kiegészítésre. A múzeum állandó és vándorkiállításainak fotóit a múzeum restaurátora készítette, ami a munka meggyorsítását és lényegesen kisebb költségből való előállítását tette lehetővé.

Időszaki kiállításokat is rendeztünk, így a soproni múzeum rajz-gyűjteményéből a győri múzeumban, valamint Sopronban, a győri múzeum Ausztriából visszakapott képeiből mutattunk be anyagot. A soproni járás számára vándorkiállítást készítettünk 15 tablón a KMP megalakulásáról.

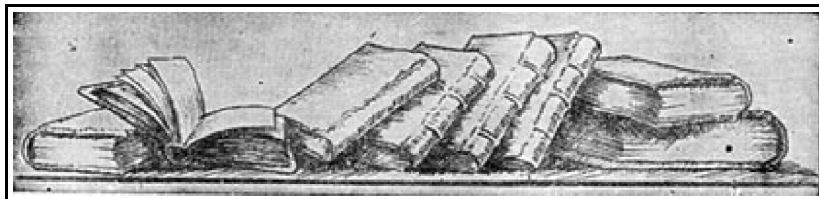
Előadást összesen 29 alkalommal tartottunk a TIT, KISZ, iskolák kérésére. Részt vettünk az idegenvezetők továbbképzésében, ahol a múzeum újabb eredményeit, a múzeum kiemelkedő régészeti tárgyait, munkásmozgalmának dokumentumait ismertettük vetített képek kíséretében. A Múzeumi Hónap keretében 5 előadás hangzott el: avarkori temetkezési szokásokról, Sopron viselettörténetéről, az OMF ásatások, műemléki helyreállítások eredményeiről, valamint megemlékezés történt a polgári forradalom 50. évfordulójáról.

A múzeum kiállításainak *látogatottsága* 58 937 fő volt, 839 tárlatvezetést végeztek a teremőrök, tanárok, idegenvezetők múzeológusok.

A múzeum igazgatója másodállásban a Központi Bányászati Múzeum adminisztratív vezetését is ellátta.

A múzeum vezetősége

1969. XXIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC

1969. XXIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / G. Soós Katalin:
Magyar-bajor-osztrák titkos tárgyalások és együttműködés 1920–1921. (Szeged 1967, Acta universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Acta Historica, tomus XXVII, 43 o.)

G. Soós Katalin: Magyar-bajor-osztrák titkos tárgyalások és együttműködés 1920–1921. (Szeged 1967, Acta universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Acta Historica, tomus XXVII, 43 o.)

A szerző nem először publikál a burgenlandi kérdés történetéből. Egy Soproni Szemlében megjelent előtanulmány után önálló kiadványban is foglalkozott az idevágó eseményekkel az 1918/1919-es forradalmi időszakból. (Ismertettem a Soproni Szemle 1963/1. sz. 93–94. o.) Most majdnem teljesen ismeretlen részletkérdést dolgozott fel a szerző, amikor a bajor és osztrák jobboldali politikusokkal és szervezetekkel folytatott tárgyalásokat részletezi. Ezt részben úgy is tekinthetjük, mint az ismeretes nyugat-magyarországi bandaharcok diplomáciai előtörténetét. Ami Horthy kalandor külpolitikai terveit illeti, az ellenforradalom fővezérének nyilvánvalóan az ösztönözte, hogy mind a Károlyi-kormány, mind pedig a tanácskormány lényegében a területi kérdésbe bukott bele, tehát majdnem biztosra vehette, hogy egy magyar nacionalista kormánynak is végeredményben ez fogja okozni a bukását. A nyugat-magyarországi és baranyai kérdés még nem volt elintézve! Ez ösztönözte arra, hogy az osztrák, porosz és bajor szélsőjobboldali, illetve ellenforradalmi körökkel fölvegye a kapcsolatokat. Ennek kapcsán a Burgenland annexióját forszírozó osztrák kormány eltávolítását, illetve Bécs és Bécsújhely katonai megszállását is tervbe vették. Egy kommunista forradalom letörésének ürügye azonban csak szépségflastrom volt, mert amikor a lengyelek döntően megverték az orosz Vörös Hadsereget a varsói csatában, az osztrák proletártömegek átáramlása a III. internacionálé ausztriai szekciójába elmaradt. A lényeg az volt, hogy magyar részről a német és osztrák ellenforradalmi szervek felé elfogadhatóvá akarták tenni azon szándékukat, hogy egy Ausztriának ítélt németlakta területsávot megtarthassanak. A helyzet további fejlődését a húsvéti királypuccs komplikálta, amely alkalommal nyilvánvaló lett, hogy a kisantant Közép-Európa legagresszívebb katonai tényezője. A csehszlovák kormány diplomáciai ellenakcióiról Vera Olivová két ízben is publikált, sajnos, a cseh nyelvű tanulmányok magyar fordításban nem jelentek meg, különben a szerző ezek fölhasználásával a másik oldal tevékenységét is bemutathatta volna. (V. Olivová: Az 1921. évi csehszlovák-osztrák egyezmény történetéhez, Československý časopis historický 1961, 2. sz. 198–219. o., és „Az 1921. évi csehszlovák külpolitika és a Habsburgok restaurációs kísérlete”, uo. 1959. 4. sz. 675–698.) Ezekből látható, hogy

Prága viszont az osztrák szociáldemokratákat támogatta, sőt Ausztria burgenlandi igényeinek támogatásával osztrák polgári politikusokat is megnyert a csehszlovák orientációnak. Ezen azért sem kell csodálkozni, mert pl. Karl Lueger pártjának magyar ellenes tradíciói is voltak. Jó lett volna, ha a tanulmány kéziratát hadtörténész lektorálta volna, hogy annak katona vonatkozásaira való tekintettel a kevésbé pontos szakkifejezéseket helyesbítse. (Pl. Hegedűs hadtestparancsnokság helyett Hegedűs körletparancsnokság, brigád helyett dandár lett volna írandó.) Hasznos lenne, ha a szerző folytatná kutatásait ezen a területen.

Fogarassy László

1969. XXIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Sopron Városi Tanács VB kórházának II. ÉVKÖNYVE 1966–1968. Sopron 1969. Kis október, 374. lap

284 Sopron Városi Tanács VB kórházának II. ÉVKÖNYVE 1966–1968. Sopron 1969. Kis október, 374. lap

Az orvosi tudomány nagy léptékben halad előre, a soproni városi kórházban is rövid egy-két év alatt olyan hatalmas tömegű tapasztalat, a tudományos világ elé kívánczozó kísérlet gyűlt össze, hogy az első évkönyvet hamarosan követhette a második. Tartalmát természetesen elsősorban a szaktudomány hivatott értékelni. Egymás után vonulnak fel a belgyógyászati, gyermekgyógyászati, nőgyógyászati, tüdőgyógyászati, sebészeti, bőrgyógyászati, szemészeti, gégeszeti, ideg-elme, urológiai osztály közleményei, a véradó állomás, a Röntgen, a központi laboratórium, a prosectura, sőt a gyógyszertár értékes adatai. Jellemző, hogy egy-egy tanulmányt különböző osztályok orvosai írtak meg, összehangolva eredményeiket. A köztudomásúan nagy gyógyító munka mellett értékes tudományos munka is folyik. A kórház mai életének hatalmas arányai annál inkább kitűnnek, ha az orvosnak és laikusnak egyaránt szóló bevezető tanulmányt olvassuk, melynek keveset mondó címe: A következő ötven esztendő elé. Szerzői Gerencsér Nándor és Jancsó Miklós. Hatalmas adatgyűjtéssel feltárja a cikk az éppen idén 50 esztendő kórház eddigi történetét. A proletárdiktatúra ajándéka volt Sopron dolgozói számára, értékét akkor értjük csak meg igazában, ha a megnyitás ideje körüli viszonyokat ismerjük. Kár, hogy hely szűke miatt ezeket csak érinti a tanulmány, ugyanúgy azokat az okokat is, amelyek a máig is sínylett elhelyezés körülményeit tárnák fel. De így is rendkívül gazdag adalékok merülnek fel a kórház kialakulásának idejéről, amely 29 évet ölel fel. Kórházunknak volt sok izgalmas korszaka, leghősiesebb mindenestre a felszabadulást követő pár nehéz év, amikor a romokból korszerű intézmény vált. És szinte napjainkig áthúzódik a kórház éltető lelkének neve, a hajdani igazgatóé, Király Jenőé, akit épp a jubileumi év küszöbén vesztett el Sopron... A kötetet kitűnően szerkesztette Réthly Endre, Gerencsér Nándor és a kórház igazgatója Eper Tivadar, aki a bevezető sorokat is írta, és benne is megemlékezett Király Jenőről.

Cs. E.

1969. XXIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Szathmári István: Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk. Budapest, 1969.8. °453 lap.

Szathmári István: Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk. Budapest,

E munka az 1527–1708 között megjelent magyar nyelvtanok szerepét, hatását vizsgálja az alakulóban lévő magyar köznyelvi norma szempontjából. A 10 nyelvtaníró közül öt (Sylvester, Geleji Katona, Misztótfalusi, Szőnyi Nagy, Tsétsi) az északkeleti magyar nyelvjárásterületről származott, amely a magyar irodalmi nyelv nyelvjárási alapjául szolgált; Dévai Bírót, Szenczi Molnárt és Komáromi Csipkés Györgyöt főiskolai tanulmányaik, hivatásuk kötötte huzamosabb ideig ehhez a vidékhez; Pereszlényi Pálnak az északnyugati nyelvjárásterülettel volt kapcsolata, mégis jezsuita létére az előbbi nyolc, nem katolikus nyelvtanírót követte a Káldi György és Pázmány Péter teremtette „katolikus norma” ellenére. Külön helyet foglal el a tizedik, Kövesdi Pál, az 1637-ben alakult soproni evangélikus gimnázium rektora, akinek halála (1682) után négy évvel, majd aztán többször megjelent „Elementa Linguae Hungaricae” (A magyar nyelv elemei) című munkája, továbbá – talán fiától, Kövesdi Jánostól származó – kéziratos nyelvtantöredéke („Excerpta Linguae Hungaricae”) a nyugti, mondhatjuk rábaközi normából indul ki, majd mindjobban közeledik egyrészt az északkeleti, másrészt a katolikus normához.

Szathmári külön fejezetet (339–360) szentel Kövesdi Pál és János munkásságának. Elsősorban természetesen az említett két munkát elemzi, hiszen helytörténeti irodalmunk éppen a XVII. századra nézve igen kevés és még ellenőrizendő, kiegészítendő megállapítással, adattal támogathatta csak munkáját. Pedig a XVII. századból nagy számban maradtak fenn Sopronban írt magyar nyelvű szövegek, amelyekből 285a XVII. században Sopronban beszélt és írt magyar nyelv állapotát meg lehetne rajzolni. Helytörténetírásunknak itt a magyar nyelv története, az iskolatörténet és általában művelődéstörténetünk szempontjából is igen hasznosítható kutatásokat kell elvégeznie, hiszen a XVI. századról e tekintetben máris többet tudunk (vö. E. Abaffy Erzsébet: Sopron megye nyelve a XVI. században. Bp., 1965; SSz. 1964, 289–96; Mollay: SSz. 1967, 155–64). Kövesdi Pál nyelvtana ugyanis a magyarországi irodalomban az első, nyelvtant tárgyaló *tankönyvi*nk. Módosításokkal ezért a katolikus iskolák is átvették s korszerűsítve szolgálta a magyar irodalmi nyelvi norma megszilárdítását.

Szathmári részletesen elemzi Kövesdi művének hangtani, helyesírási, alaktani és mondattani részét, elveinek és gyakorlatának egymáshoz, valamint forrásaihoz való viszonyát. Ezekre itt nem térünk ki, csupán megjegyezzük, hogy a XVII. századi Sopron magyar nyelvének vizsgálata során tanulságos lesz az itt írt szövegeknek, szórványemlékeknek összevetése Szathmári elemzésével.

Mollay Károly

1969. XXIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Somogyi Vilmos–Molnár Imre:
Báthy Anna. (Nagy magyar előadóművészek. VIII.) Bp. 1969. Zeneműkiadó. 22.5 cm. 58 lap + XVI.
tábla. Két hanglemez.

Somogyi Vilmos–Molnár Imre: Báthy Anna. (Nagy magyar előadóművészek. VIII.)
Bp. 1969. Zeneműkiadó. 22.5 cm. 58 lap + XVI. tábla. Két hanglemez.

Nem is olyan régen még különösebb értelme nem lett volna olyan könyvnek, amely előadóművész működését örökíti meg. Mi haszna is lett volna! A kortársban, aki a művészt hallhatta, valóban, ha halványan is, tán felkeltődött a varázslatos hang ezernyi árnyalata; a közvetlen későbbi nemzedék még hallhatta a nevet tisztelettel emlegetni, de azután feledésbe merült mindez: az egykori körülrajongott

előadóművészről szóló dicshimnuszra ráillett a hamleti idézet: szó, szó, szó. De pár évtized óta változtak a viszonyok: a fonográf képes rá, hogy megörökítse a rég elhangzott emberi hangot és a technika haladása e téren is páratlan fejlődést biztosított. Valaha mély meghatottsággal hallgattuk a Nemzeti Múzeumban azt a hangert, amelyről valami alig érthető beszéd szólalt meg, de ez Kossuth Lajos öregkori hangja volt; tudtuk élvezni a rekedt gajdolást, mert a világ legnagyobb énekesének, Carusnak hangját közvetítette. Ma úgy halljuk a lemezeket, mintha közvetlen mellettünk eleven ajakról szólna a fülünkbe. Épp azért élményt jelentő az a sorozat, amelyet a Zeneműkiadó indított meg és a legkiválóbb magyar előadóművészeket, énekeseket és a hangszer művészeit, kelti újra életre, könyvalakban adva pályafutásukat és néhány hanglemezzel bemutatva művészetüket. E sorozat többek közt gondolt már Bartók Bélára és Bazilidesz Máriára, a nyolcadik kötet pedig a nemrég elhunyt Báthy Annának szentelt.

Ezt a könyvet majd minden lapján a Sopron szó lengi át. Valóban, ha nem is úgy van, hogy a művésznő városunk szülöttje volt, mégis így él ez a köztudatban. Liszt Ferenc sem itt látta meg a napvilágot, de ezernyi szál fűzi Sopronhoz, soproninak is tartják, így vagyunk Báthy Annával is. Nagyatyja soproni ügyvéd volt, atyja, Stampf Gyula 1865-ben itt született, itt végezte a középiskolát. 1927-ben visszatért Sopronba mint a törvényszék elnöke; itt halt meg 1937-ben. Négy leánya közül Ilona és Mária Sopronban telepedtek meg. Ilona a zeneiskolában zongoraszakon tanárkodott, Mária pedig a munkásiskolának volt vezetője; mindketten hosszú és fájdalmas betegség után haltak meg; itt nyugszanak a soproni Szent Mihály temetőben. Anna, a legfiatalabb leány, akit mint mindenhol, Sopronban is Anett néven becéztek, Beregszászon született. Kb. épp akkor járta a budapesti zeneakadémiát, mikor szülei Sopronba költöztek és ott hamarosan belekerültek az élet forgatagába. Így tehát Anett első színpadi szereplésekor már számosan szorítottak, szurkoltak érte és örvendek mindig jobban növekvő sikerein, amelyek nem feledtették el a hamarosan világhíres énekesnőnek, a kényes Bécs ünnepelt kedvencének fogadott [286](#)szülővárosát, Sopront, szabad nyári heteit itt töltötte, mert a nagy idényben erre nem volt ideje: operaház, oratóriumesték, hangversenyek teljesen elfoglalták, hihetetlen szorgalommal tanult, és műsora csodálatosan sokoldalú és gazdag volt. Annál tiszteletre méltóbb volt, hogy ha Sopronba meghívták, habozás nélkül jött, természetesen jótékony célra mindig ingyen.

A soproni színpadon emlékezetem szerint csak egyszer lépett fel, Gounod Fausztjának Margit szerepében. Nem hagyhatom említetlenül azt a kis epizódot, hogy 1934-ben, az előadás idején még nem volt annyira jártas a színpadon, hogy tudta volna a különbséget az opera hatalmas nézőtere és a kis soproni közt: egy kissé több arcfestéket használt, és tulajdon anyja nem ismerte fel, amikor az első felvonásban némaképpen, mint látomás jelent meg. A régi kaszinó nagytermében már ekkor többször szerepelt, és az átkeresztelt Magyar Művelődés Házának az avatását 1942-ben az ő közreműködése nélkül alig lehetett volna elképzelni. Akkoriban aratott hatalmas sikert a Hunyadi László opera Szilágyi Erzsébet szerepével; mintegy részeltetni akarta kedves soproni rajongóit ebben az élvezetben, a díszhangversenyen az opera nagy áriáját is elénekelte. Ez időtájt kezdte meg pályafutását, mint dalénekesnő. Nehéz volt eldönteni, az énekművészet melyik ágában volt kiválóbb... Schumann egyik dalciklusának csodálatos tolmácsolásával ragadta el egy soproni önálló esten a közönséget; ugyanakkor legnagyobb sikerével, a Fidelio nagy áriájával is megismerkedhetett a hallgatóság.

Gyönyörű műtárgyakkal ékes budai villájában sok kárt tett a főváros ostroma, a soproni otthon sértetlen maradt ugyan, de maga Sopron romokban hevert még, mikor Báthy Anna eljött, hogy az első kulturális megmozduláson, 1946-ban egy ünnepi héten emelje az élni akarás ünnepének fényét; akkor egy díszhangversenyen Beethoven Ah perfido c. hangversenyáriáját énekelte. Rozzant vasúti kocsiban jött, gyötrelmes órák árán. De Sopronról volt szó!

Emlékezetem szerint ez volt utolsó soproni szereplése, bár amíg édesanyja élt, nővéreihez el-eljött, szíves érdeklődéssel kísérte a soproni fiatal tehetségeket. 1962-ben villámcsapásként érte soproni hozzátartozóit és híveit a hír, hogy a művésznő férje, Szaszovszky Ottó elhunyt; néhány nappal később a művésznő haláláról értesült a világ. Mint a falevelek, mondja Dante: a kérlelhetetlen halál hamarosan sírba vitte a soproni nővéreket is. A Stamf-ház elárvult, idegen kézre került. Somogyi és Molnár Imre könyve emlékhellyé avatja. A művészi pálya vázolásakor át meg átszövik az életrajzot soproni vonatkozásokkal, miközben a korabeli zenei élet aprólékos rajzát is megkapjuk. Élvezetes és emlékeket idéző könyv, és hozzá a Fidélio meg az Otello nagy Báthy-áriáit is kapja lemezen az olvasó, megkönnyítve Molnár professzor mélyreható, finom elemzését Báthy Anna művészetéről; Somogyi a ragyogó művészpályát írta meg az adatok fényes ismeretével, csak két hibát szeretnénk, ha a második kiadásban, kiküszöbölné: a budai aréna nagyérdemű igazgatója Krecsányi Ignác volt és nem Kálmán, ezt a nevet egy magasrangú rendőr viselte, továbbá a Cosi fan tuttet nem 1926-ban játszották hazánkban először, hanem Győrött már az 1840-es években.

Csatkai Endre

1969. XXIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Scheiber Sándor: Héber kódexmaradványok magyarországi kötéstáblákban. A középkori magyar zsidóság könyvkultúrája (Hebräische Kodexüberreste in ungarischen Einbandstafeln. Die Buchkultur der ungarischen Juden im Mittelalter). Budapest, 1969.8.° 416 lap (33 szövegközi ábrával és 108 fakszimilével)

Scheiber Sándor: Héber kódexmaradványok magyarországi kötéstáblákban. A középkori magyar zsidóság könyvkultúrája (Hebräische Kodexüberreste in ungarischen Einbandstafeln. Die Buchkultur der ungarischen Juden im Mittelalter). Budapest, 1969.8.° 416 lap (33 szövegközi ábrával és 108 fakszimilével)

Scheiber Sándornak, a magyarországi zsidóság kiváló történetírójának, a Magyar-zsidó Oklevéltár szerkesztőjének „Magyarországi zsidó feliratok a III. századtól 1686-ig” (Bp., 1960’ című munkáját folyóiratunkban 1962-ben ismertettem (SSz. 1962., 28790–2). Ismertetésemben a magyarországi összefüggéseken túl különösen a soproni leleteket és adatokat emeltem, ill. egészítettem ki. A zsinagógákra, temetőkre, ezek megmaradt sírköveire vonatkozó kutatásokat most megjelent könyve az azóta előkerült adatok, eredmények, különösen pedig a héber kódextöredékek elemzésével, leírásával egészíti ki, középkori zsidóságunk műveltségére vonatkozó eddigi ismereteinket egységes képbe foglalva össze.

A magyarországi héber könyvkultúra középkori centrumairól a könyv 33. számú térképe tájékoztat: a Felvidéken 8 (Bártfa, Kassa, Trencsén, Szokolca, Nagyszombat, Bazin, Galgóc, Pozsony), Dunántúl pedig 7 (Buda, Esztergom, Fehérvár, Győr, Kőszeg, Sopron, Vasvár) ilyen központ mutatható ki. Az ezekkel kapcsolatos kódextöredékek, hasonlóan a katolikusok latin nyelvű kódextöredékeihez, úgy maradtak meg, hogy a XVI–XVII. századi könyvkötők könyvtáblák vagy a fűzés megerősítésére használtak fel egyes leveleket vagy a felszeletelt levelek csíkjait. (Az 1480-ban megkezdett soproni telekkönyv könyvkötője például egy soproni adóslevél csíkjával erősítette meg a vaskos kötet fűzését). Ezek a körülmények a helyi könyvkötészet történetében még hasznosíthatók.

A könyv első része sorra veszi az említett centrumokat, összefoglalja egy-egy centrum zsidóságára vonatkozó újabb adatokat, a kódextöredékek történetét; a második rész tartalmazza a kódextöredékek

kodikológiai leírását műfajuk szerint; három mutató tájékoztat a kódextöredékek lelőhelyéről, provenienciájáról, a bennük előforduló himnuszok (*pijjutim*) jegyzékéről. E himnuszok további vizsgálata nemcsak a magyarországi zsidó liturgia ismerete, hanem a magyarországi héber írásbeliség története szempontjából is tanulságos lehet, hiszen a „Magyar Zsidó Lexikon”-ban Fényes Mór 1929-ben még ezt írja: „A magyar zsidóság nem adott pijjutokat a héber irodalomnak” (677). Különösen becses 108 kódextöredék fakszimiléja, amely írástörténeti kutatások ösztönzésére szolgálhat. A mintaszerűen, kitűnő papíron kiállított kötetet bibliográfia, német kivonat és névmutató egészíti ki.

A soproni kódextöredékekkel már Pollák Miksa (1868–1944), a soproni zsidók történetírója foglalkozott, Róth Ernő folyóiratunkban (SSz. 1956, 319–334), Scheiber Sándor másutt ismertette őket, első kodikológiai feldolgozásuk azonban Scheibernek itt ismertetett munkájában található, Róth feldolgozásának helyesbítéseivel együtt. Eszerint Sopronban 48 pergamenlevélen 15 héber kódexből származó 31 töredék került elő, köztük két unikum: az 1100 körül élt Jehuda ben Nátám talmudkommentárának 5 levele, a vezérszava után „Vehizhir” (‘s figyelmeztette’, ti. isten Izraelt) nevű homiletikai könyv két különböző kódexének két, ill. 1 levele. Az első unikum azért jelentős, mivel e munkát utoljára a XIII. században emlegetik, aztán nyoma vész, a kézirat tehát nyilván ebből az időből való; a második meg azért, mert két levéllel képviselt egy kódexet Bécsben és Kremsben is ismerték, 1 levéllel képviselt kódexe pedig Mózes IV. könyvéhez kapcsolódó, eddig ismeretlen részleteket tartalmaz. A többi kódex a középkori zsidóság általánosan ismert könyvei közül való, helyi művelődéstörténeti jelentősége az írásbeliség története szempontjából azonban még tisztázásra vár.

A Sopronról szóló fejezet elején Scheiber megemlíti az Új utca 22–24. sz. házban felfedezett, feltárás alatt álló román stílusú zsinagógát, amely stíluskritikai jegyek alapján a XIII. század közepéről származhat. Ebben az esetben pedig egykorú a prágai legrégebb zsinagógával. A soproni vár szabad királyi várossá emelése (1277) előtti időből származó zsinagóga korának tisztázása a soproni vár építéstörténete szempontjából is, a soproni írásbeliség története szempontjából is fontos. Egyelőre nem tartom meggyőzőnek a szerzőnek azt az állítását, miszerint e román stílusú, időrendben tehát első soproni zsinagóga megszűnése, ill. átalakítása lakóházzá azzal függene össze, hogy a soproni zsidók „talán a tatárjárás hírére” elhagyták a várost. Korabeli források alapján már rámutattam arra (SSz. 1967, 210, 216), hogy a soproni vár az 1241/42. évi tatárjárás idején jól megerősített helynek számított, *ahová* s nem *288*ahonnan menekültek az emberek. Ha a XIII. század közepén a soproni várban zsinagóga van, akkor zsidóiskola is (bár első írásos említésük csak 1379-ből, ill. 1441-ből való); elképzelhetetlen viszont, hogy ugyanakkor a külvárosban székelő városplébános még nem tartotta volna fenn a latiniskolát (bár első írásos említése csak 1354-ből való). Nem lényegtelen ez abban az időpontban, amikor Rogérius soproni főesperes Sopronban írja „Carmen miserabile” című történeti művét a tatárjárásról. Templom, kápolna megszüntetésére Sopronban nem a román stílusú zsinagóga az egyetlen példa (a gótikusé a zsidók 1526. évi kiűzésével kapcsolatos). A város határában álló Szt. Margit kápolnát forrásaink az egész középkoron át emlegetik, bár legalább 1389-től kezdve már nem használják, a Szt. Dorottya kápolnát csak 1354-ben említik, aztán nyoma vész: feltevésünk szerint azonos a Fabricius-ház gótikus pincéjével (SSz. 1964, 97–102). Ezek az esetek persze külön-külön is vizsgálandók. E gondolatokkal kívántam érzékeltetni, hogy Scheiber Sándor könyve sajátos, kodikológiai értékein túl mennyivel járulhat hozzá a feldolgozott városok, köztük Sopron még kevésbé felderített XIII–XIV. századi történetének megismeréséhez is.

Mollay Károly

Az itt közölt rajzot (bécsi színes kőrajz) egyik olvasónk küldte. Elkészett illusztráció az 1969. második számban közölt, 1848/9-ről szóló cikkeinkhez: Jellasich martalócait ábrázolja

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

Később e terve megváltozott és kertjét a városra hagyta.

2 (Megjegyzés - Popup)

Bacsó Béla újságíró, Somogyi Béla tanár, író, mindketten a Népszava munkatársai. 1920. február 17-én este távoztak a Népszava szerkesztőségéből. A Népszínház utcában igazoltatták, majd egy készenlétben álló autóba tuszkolták őket, amely elrobogott Újpest felé. Négy nappal később Dunakeszi határában kifogták a Dunából Bacsó Béla holttestét. Somogyi Béla nem került elő. Heimler Károlynak sikerült adatokat szerezni az újpesti autóról, sőt a rendszámát is megállapította. Az uralmon lévő jobboldali kurzusnak nem volt érdeke, hogy fény derüljön a nagy port felvert ügyre, és ezért nem alaptalan a feltételezés, amely szerint ez is hozzájárult ahhoz, hogy Heimler Károly nemkívánatos lett állami szolgálatban. Egyébként erről Heimler Károly maga meg volt győződve, amit Tompos Ernő építész-mérnöknek tett kijelentése tanúsít. Somogyi Bélának volt helyi kapcsolata: a soproni tanítóképző intézetben fejezte be tanulmányait.

3 (Megjegyzés - Popup)

Missuray-Krug Lajos: Hany Istók, rábaközi regék hőse. Soproni Szemle 1943. 1. sz.

4 (Megjegyzés - Popup)

Heimler: Thirring Gusztáv és munkássága. Soproni Szemle 1941. 2. sz.

5 (Megjegyzés - Popup)

Házi: Sopron története. I. rész. 3. kötet, 392. lap.

6 (Megjegyzés - Popup)

SSz 1968. 177. lap. Házi: II. Lajos magyar király udvarizenésze.

7 (Megjegyzés - Popup)

Részletesebben és a forrásokkal Csatkai Endre: A soproni muzsika története. 1925. A Soproni Zeneegyesület történetének vázlata. 1929.

8 (Megjegyzés - Popup)

Részletesebben lássad a forrásokkal a fentieket és A Soproni daloskultúra múltja. Sopron 1963.

9 (Megjegyzés - Popup)

A kottáskönyv legutolsó feldolgozása SSz. 1955. 1. szám. 8. lap. Jandek.

10 (Megjegyzés - Popup)

A 18. század elején Kolb, majd Hefe Augsburgból (polgár 1755-ben) Rath (Roth, polgár 1782-ben), a

19. század első felében König Fülöp és Kleeblatt Keresztély.

11 (Megjegyzés - Popup)

Herceg Esterházy Miklós fraknói kastélyának lefoglalásáról ld. A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. VI/A. köt. Bp. 1959. 166.

12 (Megjegyzés - Popup)

Ciszterci tanár, nyelvészeti író; többek között a magyarországi németek eredetéről is írt. 1948-ig egyetemi tanár, később emigrált Ausztriába, ott halt meg. (A szerk. megjegyzése.)

13 (Megjegyzés - Popup)

Torontál megyei főispán volt, a Volkskalender szerkesztője és kiadója, szakértőként vett részt a béke delegációban.

14 (Megjegyzés - Popup)

A dunántúli németsegről írt tanulmánya 1913-ban jelent meg a Nemzetiségi Ismertető Könyvtárban.

15 (Megjegyzés - Popup)

Katolikus lelkész, több német nyelvű lap – köztük a budapesti Christliches Volksblatt – szerkesztője. (1919 után országgyűlési képviselő, majd soproni kanonok. Meghalt 1945 után. A szerkesztő megjegyzése.) Mint jegyzeteinkből kitűnik, a vállalkozás elindítói a hazai németiség szakértői és reprezentánsai voltak, forradalmi törekvések azonban aligha vezették őket.

16 (Megjegyzés - Popup)

Zsombor Géza – ld. még a 7. sz. dokumentumot is –, a Radikális Párt soproni elnöke; 1919. februárjában nyugat-magyarországi német kormányzóvá nevezték ki, ellenforradalmi magatartása miatt április elején letartóztatták (erről ld. alább a 11. sz. levelet), a Friedrich-kormányban államtitkár lett. Vö. SSz 1969. 15–25.

17 (Megjegyzés - Popup)

Keller László, róla ld. SSz 1955. 39.

18 (Megjegyzés - Popup)

Antal Frigyes (1887–1954) művészettörténész, a Tanácsköztársaság idején a Múzeumi Direktórium helyettes vezetője.

19 (Megjegyzés - Popup)

A tanácskormány szociális, egészségügyi, ifjúságvédelmi kezdeményezéseinek soproni eredményeiről ír Csatkai Endre, SSz 1955: 3–4. sz. 105–113. és Hünner László, SSz 1969. 58–68. – A pancsovai Christian Rezső rokonságot tartott Herrmannal, 1905-től 20 esztendőn át leveleztek, 1919-ben Budapestre menekült, s Herrmann otthonában húzódott meg. Később meleg szavakkal emlékezik meg arról, hogy „Tóni bácsi” lakást és állást adott neki, mely utóbbi nyilván az itt írt kíséretre vonatkozik. Kismartoni élményeire

gyakran visszatér leveleiben. Így 1919. okt. 11-én: „Beyer Vilmos e hó 6-ikán irt utoljára: a kismartoni intézet átköltözött Nagykanizsára vajjon E. is elvitte-e könyv- és okmánytárát és műkincseit jobb helyre?!) Vilmos Győrbe kerül a csendőrséghez; Tschochner a polgárőrségben működik.” (Róla alább lesz szó.) 1920. márc. 10-én költözködési szándékáról beszél, majd: „Most látom csak, milyen bölcs ember a sátorlakó vándorcigány! Vajjon a Kőszegen tervezett cigánytelep mikor kerül tető alá?! Multkoriban az járt az eszemben, hogy Kőszegen fogok házat venni, mert úgy hiszem, hogy egészséges vidék tétlen is, nyáron is...”

20 (Megjegyzés - Popup)

Kármán Elemér (1876–1927) személyében jó gazdára talált az ügy: ő volt a kriminálpedagógia egyik hazai úttörője; a korábbi években maga is szervezett otthont a kedvezőtlen környezetben élő gyermekek számára.

21 (Megjegyzés - Popup)

Weber Artur a budapesti ev.-ref. felső-leányiskola tanára német irodalomtörténettel foglalkozott.

22 (Megjegyzés - Popup)

A kismartoni Tschochner Lipót 1918 és 1922 között levelez Herrmannal, „hálás tanítványának” mondja magát, és soraiból kitűnik, hogy a tanár rövidebb kismartoni látogatásai idején házuknál szokott megszállni. 1919 szeptemberében a polgárőrségbe áll be, 1922-ben Kapuvárról keltezi levelét. (Kismartonban, Kapuvárt, végül Sopronban volt polgári iskolai tanár, később ált. isk. igazgató. Nevét *Csoknyaira* magyarosította. Sopronban halt meg nyugdíjas igazgatóként 1968 körül. – A szerkesztő megjegyzése)

23 (Megjegyzés - Popup)

Christian T. Talán elírás R. helyett, minthogy Rezsőről fentebb volt szó (bár ő nem doktor), ilyen kezdőbetűs családtagot azonban nem találunk.

24 (Megjegyzés - Popup)

A Liszt-hajfűrt leltári száma: 1968. 13. Az alatta talált iratanyagé viszont Üdgy. 68. 5.

25 (Megjegyzés - Popup)

Lásd a leltári jelzeteket.

26 (Megjegyzés - Popup)

Ifj. Somssich Andor, Liszt Ferenc élete (Bp. 1925).

27 (Megjegyzés - Popup)

Publikációját lásd Gábry György, Beethoven és Liszt zongorája. *Folia Archaeologica* (Bp. XVI. 1964. 241.). Németül Gy. Gábry, Das Klavier Beethovens und Liszts. *Studia Musicologica* (Bp. 1966. Tomus 8. 379.).

28 (Megjegyzés - Popup)

La Mara, Briefe hervorragender Zeitgenossen an Franz Liszt (Leipzig 1904. III. Band. Neue Folge. 222. sz.).

29 (Megjegyzés - Popup)

Közli C. F. Weitzmann, Geschichte des Clavierspiels und der Clavierliteratur (Stuttgart 1879. II. kiad. 294.).

30 (Megjegyzés - Popup)

Lásd a Nemzeti Múzeum anyagában az Üdgy 69. 5. számú iratanyag között.

31 (Megjegyzés - Popup)

La Mara, Briefwechsel zwischen Franz Liszt und Hans von Bülow (Leipzig 1888. 316.).

32 (Megjegyzés - Popup)

La Mara, Briefe hervorragenrer Zeitgenossen an Franz Liszt (Leipzig 1895. II. Band. Nr. 205.). A levél keltezése: Berlin 1869. jan. 24.

33 (Megjegyzés - Popup)

La Mara, Franz Liszt's Briefe (Leipzig 1905. VIII. Band. Nr. 368.). A levél keltezése: Budapest 1880. jan. 30.

34 (Megjegyzés - Popup)

A. F. Tauber–P. Wieden: Wiss. Arbeiten aus dem Burgenland. 23. (1959) 68–73.

35 (Megjegyzés - Popup)

P. Wieden: Ibid 23 (1959) 73–80.

36 (Megjegyzés - Popup)

E. Schroll–P. Wieden: Tscherms. Min. Petr. Mitt. 7 (1960). 286–289.

37 (Megjegyzés - Popup)

Vendel M.–Tárczy Hornoch A.: Term. Tud. Közl. 95 (1964). 280.

38 (Megjegyzés - Popup)

Szádeczky-Kardos E.: Geologie der Kleinen Tiefebene. Sopron, 1938.

39 (Megjegyzés - Popup)

Kovács L.: A Fertő tó története. Hidr. Tájékoztató (1962).

40 (Megjegyzés - Popup)

Kállay István: A bécsi udvar várospolitikájának néhány kérdése Mária Terézia korában. Századok 1963. 1061–62. lap.

41 (Megjegyzés - Popup)

Sopronban jelent meg *Pethe Ferenc* Pallérozott mezei gazdaságának I. kötete, *Scheitz*, majd *Angyalffy* juhtenyésztésről, *Kontor János* méhekről, *Böhringer* nádmézkészítésről írt könyve stb.

42 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: Vándorkereskedők és vándoriparosok a régi Sopronban és a megyében. SSz. XVII, 316. lap.

43 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai: Idegenek a régi Sopronról, Sopron 1930. 25. lap.

44 (Megjegyzés - Popup)

Ua. 27. lap.

45 (Megjegyzés - Popup)

Figyelmező 1840. 48. sz.

46 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai: A Festetich grófok soproni házai a Belvárosban, Sopronvármegye (Sv.) 1939. ápr. 2.

47 (Megjegyzés - Popup)

Péczely Piroska: Soproni vonatkozású diákversek a keszthelyi Helikon könyvtárban, SSz. XVII, 278. lap.

48 (Megjegyzés - Popup)

Ismertető (Ism.) 1840. febr. 13.

49 (Megjegyzés - Popup)

Beschreibung des Ruszter Weinbaues (Ährenlese des Georgikons I/1) Wien 1819.

50 (Megjegyzés - Popup)

Gemeinnützige ökonomische-technische Belehrungen. Pest 1816. I. 17, II. 50, 73. lap.

51 (Megjegyzés - Popup)

Nemzeti Gazda 1817. 1, XXVI.

52 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 2, XIX.

53 (Megjegyzés - Popup)

Uo.

54 (Megjegyzés - Popup)

Tudósítás 1817. okt. 17-ről.

55 (Megjegyzés - Popup)

Ooe. N. 1820. Nr. 28. des 19ten Bandes.

56 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1818. ápr. Nr. 18; aug. Nr. 13.

57 (Megjegyzés - Popup)

Soprony Vármegyének rövid Esmértetése, Tudományos Gyűjtemény (TGY) 1823. X, 55. lap.

58 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai: A régi soproni bábsütők, Sv. 1939. máj. 21.

59 (Megjegyzés - Popup)

Hackel Anna fordítása.

60 (Megjegyzés - Popup)

Fent István: A magyar selyemtenyésztés 250 éves múltjából, Bp. 1930. 48. l. *Viszota Gyula*: Széchenyi és Sopron vármegye, Klny. a Budapesti Szemle 310. kötetéből. *Csatkai*: A legnagyobb magyar és Sopron városa. Sv. 1939. ápr. 7. Széchenyi Sopron előtt Nagycenken sikerrel kísérletezett már. A Tudományos Gyűjtemény 1838. évi harmadik kötetében (38. lap) Virányi Ödön cikke olvasható ezzel a címmel: Kézművészetek, jelesen a mozaik művek. Ebben utalás Nagycenkre: „Mennyit bevehet az ember évenként csak szederjfa levelekből is, ha nem resteli az egyébiránt is üresen álló s haszontalannak vélt földet szederfákkal beültetni. Ezt Nagycenk mezőváros nyilván bizonyítja.”

61 (Megjegyzés - Popup)

Jelenkor 1838. 89. sz.

62 (Megjegyzés - Popup)

Ism. 1839. júl. 18. *Rumy* ír róla SSz 1963. 179. lap.

63 (Megjegyzés - Popup)

Kiss József: Sopron vármegye esmertetése TGY. 1833. I, 25. I. 25, Ism. 1837. 40. sz.

64 (Megjegyzés - Popup)

Ism. 1837. 40. sz.

65 (Megjegyzés - Popup)

Jelenkor 1836. 80. sz. Az első magyarországi gőzmalom alapításának története: *Viszota*, Gróf Széchenyi István és a soproni gőzmalom... Bp. 1909.

66 (Megjegyzés - Popup)

Ism. 1838. júl. 5.

67 (Megjegyzés - Popup)

TGY. 1834. II, 104–05.

68 (Megjegyzés - Popup)

Széchenyi István hírlapi cikkei, Bp. 1893. I, 242. lap.

69 (Megjegyzés - Popup)

Idézi: *Östör József*, Széchenyi és vármegyéje, SSz. V, 257. lap.

70 (Megjegyzés - Popup)

Alszeghy Zsolt: Nemzetietlen-e irodalmunknak úgynevezett „nemzetietlen kora”? Irodalomtörténet, 1942, 1–13.

71 (Megjegyzés - Popup)

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Budapest 1903, IX, 146.

72 (Megjegyzés - Popup)

Szinnyei, Magyar írók, 1896, IV, 766–767.

73 (Megjegyzés - Popup)

A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig. Szerkesztette Klaniczay Tibor. (A magyar irodalom története, II.) Budapest 1964, 440.

74 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Életrajzi Lexikon, főszerkesztő Kenyeres Ágnes. Budapest 1967, I, 294.

75 (Megjegyzés - Popup)

Szinnyei, Magyar írók, 1894, III, 991.

76 (Megjegyzés - Popup)

H. Heimler – Fr. Spiegel-Schmidt: Deutsches Luthertum in Ungarn. Düsseldorf 1955, 45–46.

77 (Megjegyzés - Popup)

A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig. Szerk. Pándi Pál. (A magyar irodalom története, III.) Budapest 1964, 295.

78 (Megjegyzés - Popup)

Szinnyei, Magyar írók, 1908, XII, 1003–1005.

79 (Megjegyzés - Popup)

Az evangélikus gyülekezet levéltárában az 1814. december 1-i jegyzőkönyv 138. sz. pontja.

80 (Megjegyzés - Popup)

Evang. gyülek. levéltár 2401. VI. 1. Fogalmazvány.

81 (Megjegyzés - Popup)

Evang. gyülek. levéltár 2418. VI. 116. Másolat.

82 (Megjegyzés - Popup)

A soproni evangélikus gyülekezet adományát megemlíti *Kollányi Ferenc* is „*A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára*” (Budapest, 1905) c. művében (335. lap). Szerinte a gyülekezet a kéziratokat „Miller buzgólkodásából” ajánlotta fel. *Miller Ferdinánd Jakab* (1749–1823) 1808-tól fogva a Nemzeti Múzeum igazgatója volt, v. ö. *Szinnyei*: Magyar írók élete és művei. VIII, 1416–1423. lpk.

83 (Megjegyzés - Popup)

V. ö. a *Bartonic Emma* „Codices manu scripti Latini, vol. I. Coices medii aevi” (Budapest 1940) c. művében a 83.209. 250. stb. sz. kéziratoknál található bejegyzéseket.

84 (Megjegyzés - Popup)

A kérdéses kéziratok felkutatásánál és azonosításánál nagy készséggel volt segítségemre Csapodyné Gárdonyi Klára, az OSzK Kézirattárának osztályvezetője és Berlász Jenő, az OSzK tudományos főmunkatársa. Nekik e helyen is hálás köszönetemet fejezem ki.

85 (Megjegyzés - Popup)

„*Lectionarium*”-nak az olyan istentiszteleti célokra készült kéziratokat nevezzük, amelyek a vasárnapokra és ünnepnapokra kijelölt bibliai szakaszokat tartalmazzák.

86 (Megjegyzés - Popup)

Az OSzK-ban jelzete: Co. Lat. med. aevi nr. 91 (1982. Fol. Lat). – Részletes leírását l. *Bartonic* id. művében a 91. sz. a.

87 (Megjegyzés - Popup)

A „specificatio” olyan értelemben mondja „lectionarium”-nak a kötetet, hogy istentiszteleti használatra készült szövegeket tartalmaz.

88 (Megjegyzés - Popup)

A régebbi közleményektől eltekintve v. ö. kül. *Radó Polykár*: Sopron város kéziratos misekönyve. „Magyar Könyvszemle”, 1940, 226–235. lpk. – *Házi Jenő*: Sopron középkori egyháztörténete, 1939, 328–333. lpk. – *Mollay Károly*: Középkori soproni naptárak, SSz 1962, 215–226. lpk. *Mollay* már felismerte, hogy a kézirat a soproni evangélikus gyülekezeti könyvtárból származik.

89 (Megjegyzés - Popup)

Részletes leírását l. *Bartoniék* id. művében. 202. sz. a.

90 (Megjegyzés - Popup)

Ezeket, valamint alább a Kleinrath Jánosra vonatkozó adatokat *Házi Jenő* ny. városi főlevéltáros volt szíves rendelkezésemre bocsátani. E helyen is köszönetet mondok szívességéért.

91 (Megjegyzés - Popup)

V. ö. *Próhle Vilmos*: A török irodalom története (*Heinrich G.*: Egyetemes irodalomtörténet, IV. k., 1911), 265. lap.

92 (Megjegyzés - Popup)

Az OSzk Cod. lat. med. aevi. nr. 37 (234 Oct. Lat.) jelzettel tartja nyilván. Részletes leírását l. *Bartoniék* id. művében 37. sz. a.

93 (Megjegyzés - Popup)

„In decus augmentum nec non perennem mnemosynen Celeberrimae Bibliothecae Soproniensi iterato ac animitus obtulit.”

94 (Megjegyzés - Popup)

V. ö. Mittuchra vonatkozólag: *Klein Joh. Samuel*: Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften Evangelischer Prediger in... Ungarn, 1789. I. k. 227–232. lpk. *Szinnyei*: Magyar írók IX, 49–50. lpk.

95 (Megjegyzés - Popup)

Mittuch albumára *Sólyom Jenő* ny. prof. hívta fel figyelmemet. Segítségéért neki is köszönetet mondok.

96 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Ende volt szíves felhívni a figyelmemet rá.

97 (Megjegyzés - Popup)

Tapolcán született 1839-ben, a soproni líceumban érettségizett, mint orvos Kismartonban, Bécsben működött, 1891 óta Sopronban. *Szinnyei*: Magyar írók lexikonja. VII. kötet. 1125. hasáb.

98 (Megjegyzés - Popup)

Az irányzat térfoglalására jellemző, hogy a mai Berzsenyi Gimnáziumban, mely akkoriban felekezeti iskola volt, a Magyar Társaság nevű önképzőkörben egy Singer Jenő nevű 8. osztályos több délutánon magyarázta e világnézetet. Csatkai Endre szíves közlése.

99 (Megjegyzés - Popup)

Lévay: Emléklapok vajai báró Vay Miklós életéből. Bp. 1899. Franklin. Az idézet a 114. lapról.

100 (Megjegyzés - Popup)

Varasdorf a későbbi Nagybarom, majd Szabadbáránd néven ismert postaállomás, ma Warasdorf Burgenlandban. Vajon miféle kastélyt látott Vay báró ott?

101 (Megjegyzés - Popup)

A Fehér rózsza szállót általában dícsérték, 1944-ben a háborús események folytán elpusztult, a Lenk-átjáró és a Hátsó kapu közt állott.

102 (Megjegyzés - Popup)

Gschiess magyarul Sérc, ma Schützen am Gebirge néven burgenlandi község, ugyanúgy Parndorf is. Mindkét falu postaállomás volt a Pozsonyba vívő országút mentén. Köpcsény ma Kittsee.

103 (Megjegyzés - Popup)

albumot ismertet Csatkai Endre a Soproni Ev. Líceumi Diákszövetség emlékkönyvében. 1938. További idevágó ismertetések SSz. 1942. 37. lap. 1955. 3/4 szám. 167. lap.

104 (Megjegyzés - Popup)

Feltehetően Jenában is egyetemre járt. Ti. neve nem szerepel Haan: Jena Hungarica, Gyula 1858 c. könyvben, sem a Történelmi tár 1861-ben közzétett névsorában (219–242). Pröhle Jenő szíves közlése.

105 (Megjegyzés - Popup)

Wallenstein Albrecht csehországi főúr és híres hadvezér, kinek seregében magyarok és horvát karabélyosok is szolgáltak rövid ideig. (1583–1634.)

106 (Megjegyzés - Popup)

Sopron vm. lt. Acta juridica. Tom. I. fasc. 2. Nr. 25. Ez alatt a szám alatt csupán III. Ferdinánd császár említett rendelete és Esterházy nádornak e cikkben közölt levele található. Peres irat nincsen benne, ezért érthetetlen, hogy miért nyert a peres iratok között elhelyezést, de gyanítható, hogy a közönség előtt így rejtették (talán az Esterházy családra való tekintettel) a peres iratokhoz a XVII. szd-ban.

107 (Megjegyzés - Popup)

Beke Antal: Pázmány, Lippay és Esterházy levelezése. 89.

108 (Megjegyzés - Popup)

Sopron vm. lt. Acta juridica. Tom. I. fasc. 2. Nr. 25. Ferdinánd rendelete latin nyelven, Esterházyé magyar nyelven íródott.

109 (Megjegyzés - Popup)

Ung megyében volt ez a Jeszeno.

110 (Megjegyzés - Popup)

A levélíró Körbey (Görböi) Györgynek Csaby Fruzsina volt az édesanyja, akinek férje 1644-ben még élt. A Sopron megyei Cirákon gazdálkodtak, de a Répce folyó gyakori áradásaitól sok kárt szenvedtek, minek folytán pl. 1646. okt. 15-én a levélíróknak marhái mind éhen veszttek volna, ha Nádasdy nem engedte volna meg neki az iváni erdejében és rétjén a legeltetést. Csaby Fruzsina özvegyen még 1659-ben is élt.

111 (Megjegyzés - Popup)

A levélíró desperált célzása arra, hogy Rákóczynek fegyverei talán még a Sopron megyei szőlőket is veszélyeztetik.

112 (Megjegyzés - Popup)

Nádasdynak egyik gazdatisztje volt ez a Lamperth.

113 (Megjegyzés - Popup)

Körbey Ádám volt levélírónk öccse, akit gr. Nádasdy Ferenc 1646. márc. 20-án Keresztúrról szóbeli titkos üzenetével küldött gr. Homonnai János özvegyéhez: orbovai Jakussith Anna asszonyhoz, akitől ugyancsak szóbeli választ kért üzenetére. (Orsz. lt. Bezerédj cs. lt. B. II. oszt. Nr. 8).

114 (Megjegyzés - Popup)

Az itt szó szerint között levél az Orsz. lt. Bezerédj családi levéltárban található. E levél címzettje az a Bezerédj György, akit gróf Nádasdy Pál Hegykőn 1627. dec. 18-án kelt levelében megdicsért azon szándékáért, hogy az igaz hitre át akar térni, és egyben meghívta magához a karácsonyi ünnepekre, majd így folytatta levelét: „Fáradozz is és jól és jól megéertsed Bertalan uramtul az mi igaz vallásunkat, hogy a hízelkedőktől megh ne csalatkozzál.” (Bezerédj cs. lt. B. VII. oszt. Nr. 8.) Tényleg áttért-e akkor, avagy sem, nem tudható, de az kétségtelen, hogy a Sopron megyei protestánsok alispánná történt megválasztását ellenezték, mert már a rekatolizált gr. Nádasdy Ferencnek volt előzőleg a bizalmas főembere.

115 (Megjegyzés - Popup)

Petrik G., Magyar könyvészet 1901–1910 I, Bp. 1917, 177. – Gulyás P., Magyar írók élete és munkái IV, Bp. 1942, 1143–1145. – Vönöczky Schenk J., Ötven év. Aquila 50 (1943) 15–59. – Keve A., Csörgey Titus és Breuer György emlékezete. Állattani Közlemények 50 (1963) 1–5. – Vertse A., Dr. h. c. Csörgey Titusz. Aquila 69–70 (1962–63) 15–19.

116 (Megjegyzés - Popup)

Szendrei J., Szentiványi B., Magyar művészek lexikona I, Bp. 1915, 336–337. – Gutenberg nagy lexikon 8, Bp. 1935, 426. – Éber L., Művészeti lexikon I, Bp. 1935, 224. – Révai kétkötetes lexikona I, Bp. 1947, 290. – Magyar életrajzi lexikon I, Bp. 1967, 324.

117 (Megjegyzés - Popup)

Vertse A., i. h., 16.

118 (Megjegyzés - Popup)

Keve A., i. h., 3.

119 (Megjegyzés - Popup)

Érettségi csoportképe a Balatoni Múzeum tulajdonában.

120 (Megjegyzés - Popup)

Herman O., Petényi J. Salamon és a magyar madárvilág. Természettudományi Közlöny 36 (1904) 133. – Vönöczky Schenk J., i. h., 23.

121 (Megjegyzés - Popup)

Herman O., i. h., 133. – Szendrei J., Szentiványi B., i. h., 337.

122 (Megjegyzés - Popup)

Zádor A., Genthon I., Művészeti lexikon III, Bp. 1967, 461.

123 (Megjegyzés - Popup)

Dr. Sági Károly tulajdonában.

124 (Megjegyzés - Popup)

Balatoni Múzeum tulajdonában.

125 (Megjegyzés - Popup)

Balatoni Múzeum tulajdonában.

126 (Megjegyzés - Popup)

Csörgey T., Aquila 3 (1896) 161–187.; 4 (1897) 105–139.; 5 (1898) 213–226.

127 (Megjegyzés - Popup)

Chernel I. Magyarország madarai különös tekintettel gazdasági jelentőségökre I–III. Bp. 1899.

128 (Megjegyzés - Popup)

Zádor A., Genthon I., i. h. II, 349.

129 (Megjegyzés - Popup)

Herman O., Nécsey István. Aquia 9 (1902) 245–254.

130 (Megjegyzés - Popup)

Herman O., A madarak hasznáról és káráról. Bp. 1901.

131 (Megjegyzés - Popup)

Vertse A., i. h., 15.

132 (Megjegyzés - Popup)

Keve A., i. h., 3.

133 (Megjegyzés - Popup)

Keve A., u. o.

134 (Megjegyzés - Popup)

Dr. Keve András szíves szóbeli közlése alapján.

135 (Megjegyzés - Popup)

Vertse A., i. h., 17.

136 (Megjegyzés - Popup)

Csörgey T., Sapalto téli madárvilága. Aquila 9, 1902, 155–158.; Öt hónap Sapaltoban. Aquila 10, 1903, 66–103.

137 (Megjegyzés - Popup)

Balatoni Múzeum tulajdonában.

138 (Megjegyzés - Popup)

Madártani Intézet tulajdonában.

139 (Megjegyzés - Popup)

Herman O., A tarvarjú emléke Magyarországon. Aquila 10, 1903, 47.

140 (Megjegyzés - Popup)

Balatoni Múzeum tulajdonában.

141 (Megjegyzés - Popup)

Dr. Zábrák Jenőné tulajdonában.

142 (Megjegyzés - Popup)

Csörgey T., Szélgjegyzetek Rudolf Zimmermann „Beiträge zur Kenntniss der Volgelwelt des Neusiedler Seegebietes című művéhez. Aquila 55–58, 1948–51, 161.

143 (Megjegyzés - Popup)

Csörgey T., i. h., 161.

144 (Megjegyzés - Popup)

Balatoni Múzeum tulajdonában.

145 (Megjegyzés - Popup)

Dr. Sági Károly tulajdonában.

146 (Megjegyzés - Popup)

Snouckaert van Schamburg, Avifauna Neerlandica. (Leendwarden, 1908.)

147 (Megjegyzés - Popup)

Szőke József tulajdonában.

148 (Megjegyzés - Popup)

Madártani Intézet tulajdonában.

149 (Megjegyzés - Popup)

Aquila 19 1912/374.

150 (Megjegyzés - Popup)

Keve A., i. h., 3.

151 (Megjegyzés - Popup)

Dr. Sági Károly tulajdonában.

152 (Megjegyzés - Popup)

Csörgey T., Gyakorlati madárvédelmünk 1911–12-ben. Aquila 19, 1912, 373–398.

153 (Megjegyzés - Popup)

Vönöczky Schenk J., i. h., 23.

154 (Megjegyzés - Popup)

Vertse A., i. h., 15.

155 (Megjegyzés - Popup)

Keve A., i. h., 2.

156 (Megjegyzés - Popup)

Dr. Zábrák Jenőné tulajdonában.

157 (Megjegyzés - Popup)

Keve A., i. h., 2. – Vertse A., i. h., 18.

158 (Megjegyzés - Popup)

Csörgey T., Vönöczky Schenk Jakab. Aquila 51–54, 1944–47, 42–44.; Der Falke 2 (Leipzig, 1955) 206–209.; Szélgjegyzetek Rudolf Zimmermann stb. Aquila 55–58, 1948–51, 159–162.